T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ROMAN VE HİKÂYELERİNDE DİN VE TOPLUM İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Fazlı Arabacı

HAZIRLAYAN:
Lokman Erdoğan

Ankara–2009

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Lokman Erdoğan tarafından hazırlanan **"Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman ve Hikâyeleri'nde Din ve Toplum ilişkisi"** başlıklı bu çalışma, 3 Eylül 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (*oybirliği/oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Felsefe ve Din İlimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan.....

Akademik Ünvanı, Adı –Soyadı

Prof. Dr. Fazlı Arabacı

(İmza)

Üye..Prof..Dr..Niyazi Akyüz.

Akademik Ünvanı, Adı -Soyadı

(İmza)

Üye..Doç..Dr..Mustafa..BİLİK

Akademik Ünvanı, Adı –Soyadı

ÖNSÖZ

Ahmet Hamdi Tanpınar, sağlığında çevresini saran derin sükût çemberini kıramayan, sadece eserleriyle değil kişiliği, düşünceleri ve zihin kodlarıyla dışlanan bir yazar olmasına karşın bugün adeta her damlasıyla yeniden keşfedilen bir okyanus gibidir. Tanpınar siyasetin, tarihin, medeniyetin, musikinin, mimarinin, dinin ve kimi zamanda tasavvufi meselelerin enine boyuna konuşulduğu, tartışıldığı eserler ortaya koymuştur. Onun eserlerinde vücut bulan kahramanlar, devrin sosyal gerçekleri üzerinde fikir sahibidir. Tanpınar, bu kahramanlar vasıtasıyla devrin ve ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal meselelerle ilgili görüşlerini ortaya koyarak eserlerine farklı bir derinlik katmıştır.

Tanpınar, Osmanlı İmparatorluğunun zayıfladığı ve siyasi gücünü kaybettiği dönemleri görmüş ve kendi devletinin parçalandığı yıllara yakından tanıklık eden kahramanların gözü ile kendi düşüncelerini anlatmıştır.

Tanpınar'ın kültür, din, toplum, millet, medeniyet, estetik, gelenek, tarih ve aydınlar konusundaki düşüncelerini, eserlerine büyük bir ustalıkla yerleştirmiştir. Onun roman ve öykülerinde Türk Tarihinde köklü değişikliklere neden olan siyasal ve kültürel gelişmelerin dikkatle anlatılmıştır.

Tanpınar'ın hikâyelerinde Cumhuriyet Dönemi'nin romanlarında ise kuşakların izi görülür. "Mahur Beste" ile başlayan "Sahnenin Dışındakiler" ve "Huzur"la tamamlanan üçlü, Abdülhamit Döneminden başlayarak II. Dünya Savaşına kadar süren geniş bir siyasal dönemi ele alınır. Yarım kalan "Aydaki Kadın" adlı eserinde Demokrat Parti dönemini anlatan Tanpınar, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde" ise Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde yaşanan olayları bir şekilde ortaya koyar.

Mahur Beste'de din ve toplum arasındaki ilişkiler bütün boyutları gözler önüne serilir. Medeniyetin ve değişimin sınırları incelikle okuyucuya hissettirilir. Dinin toplum hayatı içinde aldığı şekille birlikte kazandığı hüviyetin, medeniyetin gelişim sürecine katkısının sınırları net olarak çizilir.

Bu çalışmada, günümüz Türkiye'sinin siyasal, kültürel, ekonomik ve dini değişim sürecini tam anlamıyla değerlendirebilmek için Tanpınar'ın eserleri din, toplum, medeniyet, değişim, ahlak açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Şüphesiz böyle bir çalışma sadece benim gayretlerim ile vücut bulmuş değildir. Beni bu çalışma sürecinde manevi ve fikri açıdan destekleyen, yönlendiren, tez danışmanım Prof. Dr. Fazlı Arabacı Bey'e teşekkür ederim.

Lokman ERDOĞAN

Ankara 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
İÇİNDEKİLER III
KISALTMALAR V
GİRİŞ 1

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU 2
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI 3

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI 3

3.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 3
3.2. VARSAYIMLAR 3

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 4

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HAYATI 7
2. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ENTELEKTÜEL ÇEVRESİ 9
2.1. AİLE ÇEVRESİ 9

2.2. DERGÂH ÇEVRESİ 10

3. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ETKİLENDİĞİ AKIMLAR 11
4. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ESERLERİ 13

4.1. ROMANLARI 13
4.1.1. Mahur Beste 13
4.1.2. Sahnenin Dışındakiler 14
4.1.3. Saatleri Ayarlama Enstitüsü 14
4.1.4. Huzur 14
4.1.5. Aydaki Kadın 15
4.2. DENEME 15
4.2.1. Beş Şehir 15
4.3 BİYOGRAFİ 16
4.3.1. Yahya Kemal 16
4.4. İNCELEME 16
4.4.1. XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi 16

4.5. HİKÂYELERİ.....17

5. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN TEMEL GÖRÜŞLERİ.....17

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. DİNİN SOSYOLOJİK TANIMI.....32

2. DİNİN TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....34

2.1. DİN VE KÜLTÜR.....36

2.2. DİN VE AHLAK.....38

2.3. DİN VE EĞİTİM.....39

2.4. DİN VE EKONOMİ.....40

3. TOPLUMUN DİN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ESERLERİNDEKİ DİNİ, MİLLİ VE TOPLUMSAL UNSURLAR

1. ÖLÜM VE AŞK.....45

2. TASAVVUF.....58

3. AHLAK.....65

4. İNSAN, TARİH, TOPLUMSAL GERÇEKLİK VE DİN.....71

5. DİNİN TOPLUMSAL ŞEKİLLENMEDEKİ ROLÜ.....72

6. DİNİN TOPLUMSAL İŞLEVİ.....77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR' A GÖRE TOPLUM, DİN VE DEĞİŞİM

MEDENİYETİN TEMEL UNSURLARI VE DEĞİŞİM.....86

2. DEĞİŞİM KARŞISINDA MİLLİ KÜLTÜR VE DİL.....91

3. GELENEK VE DİN.....96

SONUÇ.....99

KAYNAKÇA.....102

ÖZET.....106

ABSTRACT.....107

KISALTMALAR

A.g. e.: Adı geçen eser

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

TC : Türkiye Cumhuriyeti

B.b. : Baskı Tarihi Bilinmiyor.

Y.b. : Yayınevi Bilinmiyor.

AÜ: Ankara Üniversitesi

Der. : Derleyen

GİRİŞ

Düşünce, kültür ve medeniyet dünyamız hakkında yazılan eserler, ait oldukları toplumun ortak şuurundan, medeniyet anlayışından sosyal ve siyasi hayatından bağımsız olarak değerlendirilemez. Toplumların düşünce dünyası, sanat anlayışı, davranış biçimi, dini algılayışları ve yaşayış şekilleri, dine yükledikleri anlam ve bütün bunlara ait kodlar, hikâye ve romanlarda bulunur. Eserlerin kahramanları, ait oldukları dönemin sosyal ve siyasi hayatın, mensup oldukları medeniyetin birer temsilcileridirler. Bu medeniyet, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında devrin sosyal ve siyasal gelişmelerinin etkisinde değişmeye başlamıştır.

Tanpınar, tarih, kültür, medeniyet, dil, din, değişim ve Doğu-Batı sentezi gibi düşünce dünyamızın temel konularının yanı sıra, eğitim hayatımızı ekonomik gelişmemizin sürecini yakından incelemiş ve kendine göre çözüm yolları sunmuştur. Çünkü Tanpınar birçok Türk aydını gibi önce dünyaya düzen veren bir imparatorluğun gücünü ve fetih heyecanını görmenin bahtiyarlığını yaşamış arkasından ise elden çıkan vatan topraklarının ortasında “yangın yerinde kalan” bir çocuk hüznü ile kalmıştır.

Türk aydını, buhranlı dönemlerde varlığını daha ağır bir şekilde hissettiren kültür buhranı karşısında farklı çıkış yolları bulmaya çalışsa da, çoğu zaman sorunun adını koymaktan öteye gidememiştir. Bu krizi net bir şekilde gören ve tanımlayan bir aydın olarak karşımıza çıkan Ahmet Hamdi Tanpınar, dönemin “ret ve inkâr” reçetelerine karşı çıkarak bu krizin maziyi ve toplumu yani hayatın içinde yaşayan değerleri reddetmeden nasıl çözülmesi gerektiği üzerinde düşünmüştür. Doğu ve Batı üzerine yaptığı tahlillerden sonra devam fikrinde karar kılmıştır. Tanzimat’la birlikte parçalanan toplum hayatının düzene girmesi için ne sadece Doğu’nun ne de Batı’nın reçetesinin tek başına çözüm üretmeyecediğini gören Tanpınar, problemlerin bir terkip fikriyle çözülmesi gerektiğini savunmuştur.

Tanpınar’ın çocukluğunda babası ile birlikte imparatorluğun değişik merkezlerini dolaşması onun hayatı üzerinde çok etkili olmuştur. Sistemli bir

kültür adamı olarak karşımıza çıkması, insanımızın farklı kültürlerin etkisi altında kalmasından kaynaklanan problemleri, fertten cemiyete doğru uzanan bir değerlendirmeye tabi tutmasını iyi tahlil etmemiz için çocukluğu hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmamız gerekir.

Eserlerinde tarihin, edebiyatın, felsefenin, sosyolojinin birlikte yürüdüğü Tanpınar'ın romanlarını, öykülerini, hayatını ve yetiştiği muhiti çıkış noktası olarak kabul ettiğimiz çalışmamızın Birinci Bölümü'nde Tanpınar'ın eserlerinde toplumsal ve dini meseleler konusunda ortaya attığı tezler üzerinde durulduktan sonra onun Entelektüel Çevresine yönelinmiştir. Tanpınar'ın yetiştiği çevrenin ve etkilendiği düşünce akımlarının konumuz üzerindeki etkisini de görmezden gelemezdik. Zira bu inceleme bize, Tanpınar'ı daha yakında tanıma imkânını sağlamış oldu. Böylece Tanpınar'ın topluma ve dine bakışını bu şekilde daha iyi anlayacağımızı düşündük.

İkinci Bölümde çalışmamızın teorik çerçevesini çizdiğimiz konumuz gereği, dinin sosyolojik tanımı, dinin toplum üzerindeki etkisi, toplumun din üzerindeki etkisine, din ve kültür ilişkisinin yanı sıra din ahlak, din eğitim ve din ekonomi konularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Tanpınar'ın eserlerinde dini, milli ve toplumsal unsurları incemeye çalıştık. Özellikle insan, tarih ve toplumsal gerçeklik bağlamında dinin toplumsal şekillenmede ki rolü ve dinin toplumsal işlevi üzerinde durmadan önce ölüm ve aşk, tasavvuf, ahlak konularındaki düşüncelerin sınırları çizilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü Bölümde ise Tanpınar'a göre din ve değişim konusu ele alınmıştır. Medeniyetin tanımını yapılmış ve arkasından insan, toplum ve medeniyet arasındaki etkileşi, gelenek ve din arasındaki ilişki Tanpınar'ın eserleri merkeze alınarak değerlendirilmiştir. Yolunu tercih ettik. Çalışmamız genel değerlendirmelerin yer aldığı sonuç bölümüyle bitirilmiştir.

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın roman ve öykülerinde din ve toplum ilişkisini konu edinmektedir. Bilindiği üzere toplumların maddi ve manevi gelişim süreçlerinde dinin etkisi inkâr edilemez. Zira toplumlarda

tanımı ve içeriği ne olursa olsun, bir inanma olgusunun var olduğu bir gerçektir. Bireysel ve toplumsal varlık temelleri, inanç merkezli ibadeti bünyesinde barındırmaktadır.

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde çocukluk, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ise ilk gençlik çağını yaşayan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerini özellikle roman ve öyküleri onun din, toplum, medeniyet ve değişim konularındaki görüşleri bağlamında ele alınmıştır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmayı gerçekleştirmedeki amacımız; Türk Edebiyatının önde gelen isimlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hayatını ortaya koymak ve onun eserlerinden hareketle din ve toplum üzerindeki görüş ve etkilerini irdelemektir.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

3.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın roman ve öykülerinde din ve toplum İlişkisi' ana başlığı üzerinde temellendirerek onun din, toplum, değişme, medeniyet, insan, dil kavramları ile bunların birbiriyile olan ilişkilerini incelenecektir.

3.2. VARSAYIMLAR

Varsayımlar, bizi bilimsel gerçeğe götürmede doğru kabul edilen önermeler olarak tanımlanır.[1]Zira bilimsel bir araştırma, varsayımsız düşünülemez. O, bilimsel araştırmanın üzerinde yükseldiği temeldir. Hayatı üzerinde ailesinin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve iktisadi şartlarının etkisi büyüktür. Tanpınar'ın eserlerinin değeri yaşadığı dönemde iyi

[1] Orhan Türkdoğan, **Bilimsel Araştırmanın Metodolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 242.

anlaşılamamıştır. Bununla birlikte düşünce adamlığı ile gündemde olan bir aydınımızdır.

Tanpınar, Osmanlı döneminde yapılanması din etrafında şekillenen Türk toplumunu anlattığı roman ve öykülerinde dini şekillendiren milli hayat ile hayatın çercevesini belirlediği din arasındaki ilişkiyi roman kahramanları vasıtasıyla dile getirmiştir.

Dinin toplum ve birey üzerindeki etkisi, içerisinde bulunulan dönemin siyasi ve sosyal şartlarına göre şekil almaktadır. Din, Tanpınar'ın eserlerinde bireysel bir tutum ve davranış olarak bireyin bütün hayat alanını içerisine alan inanç ve eylemler bütünü olmakla birlikte bireyin aşk, ahlak, medeniyet, değişim, dil, mimari ve edebiyat anlayışlarına yön veren tutum ve davranış şekilleri olarak karşımıza çıkar.

Roman ve öykülerinde genel anlamda İslam'ın özel anlamda da Türk toplumunun din anlayışına ve din pratiklerine yer veren Tanpınar din olgusunu toplumun geçirdiği değişim süreçlerinden ayrı düşünmemiştir. İslam ülkelerinin dini algılayış biçimi ile Türk toplumunun algılayış biçimi arasında fark olduğunu vurgulamıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Metod, bilinmeyen bir şeyi bulup meydana çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralama ve kullanma sanatıdır.[2] Bir diğer tanımlamayla metod, araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini ve bu ilişkilerin temelinde yatan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir.[3] En geniş manasıyla metod, bizi gerçeğe götüren yoldur[4] aynı zamanda metod, zihinsel bir süreçtir.[5]

---

[2] Zeki Arslantürk, **Araştırma Metod ve Teknikleri**, MÜİF Yayınları, İstanbul 1995, s. 47.
[3] Amiran Kurtkan Bilgiseven, Sosyal **İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982, s. 3.
[4] Türkdoğan, **Bilimsel Araştırmalar Metodolojisi**, s. 169.
[5] Arslantürk, **Araştırma Metod ve Teknikleri**, s. 48.

Din sosyolojisi, dinin toplumdaki yerini, din ve toplumun karşılıklı münasebetlerini, dini grupları inceleyen genç bir bilim dalıdır. Din sosyolojisi, sosyolojinin özel bir alt dalı olmakla beraber, din ve insan bilimlerinin verilerinden faydalanır. İnceleme alanına karmaşık ve çok çeşitli konular girmesine rağmen kısa sürede metodolojisini belirleyen din sosyolojisi, sosyolojinin laboratuvarı olan toplumda var olan dini-sosyal realiteyi objektif bir şekilde vasıflamak, karşılaştırmak ve açıklamak amacını güder. Din sosyolojisi, din olaylarını toplumsal bir vak'a olarak ele alır ve dinin toplumsal hayattaki fonksiyonunu belirler.[6]

Bilimsel araştırmalarda yöntem, hayati bir öneme sahiptir. Araştırılacak konunun bünyesine uygun, belirli metodlar takip etmeden bilimsel sonuca ulaşmak mümkün değildir. Yöntemin belirlenmesi daha çok incelenen alanla ilgili olmaktadır.

Bu tür çalışmalarda yazarın metinleri onun dünyasına girebildiği ve yorumsayabildiği ölçüde başarılı olabilmektedir. Bizde bu nedenle çalışmamızda anlama ve yorumsama yaklaşımı benimsedik.

Çalışmanın "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman ve Öykülerinde Din ve Toplum İlişkisi" olması nedeniyle araştırmamın ana unsurunu Tanpınar'ın hayatı, yetiştiği çevre, romanları, öyküleri, günlükleri, makaleleri, incelemeleri ve hayatı hakkında yazılanlar oluşmaktadır. Bundan hareketle bizde din ve toplum arasındaki etkileşimin boyutlarını ortaya koymaya, dini inancının yaşanış şeklinin medeniyet ve toplum açısından önemini anlatmaya çalışırken, anlamacı/yorumsamacı yaklaşımı beminsemeyi uygun bulduk.

---

[6] Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61–77.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HAYATI

23 Haziran 1901'de İstanbul'da doğan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın babası Osmanlı imparatorluğun çeşitli yerlerinde kadılık yapmış olan Hüseyin Fikri Efendi'dir. Ailece soyca "Müftüzadeler" diye anılır. Babasının görevi ona ilk çocukluk ve gençlik günlerini Anadolu'nun değişik yerlerinde – Ergani Madeni, Sinop, Kerkük, Musul- geçirme fırsatını vermiştir. Tayin dönemleri arasında İstanbul'da kalan Tanpınar'ın İstanbul'a bir masal şehri gibi bağlanmasının anahtarı 15–17 yaşlarını geçirdiği Antalya'dır. Onun hayatını iyi anlamak ve tahlil edebilmek için "Antalyalı Bir Genç Kıza" adlı mektubu önemli bir belgedir.[7]

Tanpınar'ın bu mektubu bize onun hayatı hakkında birinci elden bilgiler vermektedir. Onun bu mektubunda hayatının dönüm noktaları hakkında bilgiler bulmak mümküdür. "1901'de doğdum. Babam kadı idi; bu yüzden çocukluğum daha ziyade, Anadolu'da tayin olduğu yerlerde geçti. İstanbul'da iki memuriyet arası kalıyorduk. Ergani-Madeni'nde üç yaşında iken bir gün kendime rastladım. Çok karlı bir gündü. Ben sıcak ve buğulu bir camdan karla örtülü bir bayıra bakıyordum. Sonra birdenbire kar tekrar yağmaya başladı. Bir çeşit çok lezzetli hayranlık içinde kalmışım. Bu anı her karlı günde hatırlar ve yağışı beklerim. Ergani'den sonra Sinop'a gittik (1908–1910). Orada denizle dost oldum. Çocukluğumun en büyük zevki, bir berzahta kurulu şehrin iki yanındaki deniz kıyısında oynamaktı. Tophane tarafından (asıl ticaret limanı) bir yerde Delibaş diye bir ustanın gemi imalathanesi vardı. Ben yedi sekiz yaşlarımda bu geminin gönüllü işçileri içindeydim. Fakat asıl, arka taraftaki büyük kumlukta dalgaların gelişini seyretmekten hoşlanırdım. Sonradan buranın Şile ve Kilyos'a benzediğini öğrendim. Hiçbir şey, büyük bir kumluk sahilinde dalgaların gelişi kadar güzel olamaz. Siirt'te uzak dağlara akşam saatlerinde çöken yalnızlığı ve yıldızlı

---

[7] Mehmet Kaplan, **Tanpınar'ın Şiir Dünyası, Antalyalı Bir Genç Kıza Mektup**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 217–230.

geceleri tanıdım. Yazları çok sıcaktan bu memlekette damlarda yatardık. Yıldızlı gece beni büyülerdi sanki. Sonsuzluk dalga vücudumu ve ruhumu doldururdu. Bir Sümer rahibi gibi muhayyilem hep yıldızlarla meşguldü. Sırrın içinde yüzüyordum. Buna akşam saatlerinde uzak dağların aldığı o korkunç yalnızlığı, o ezici morluğu ilave edin. Kerkük'te yine damda yatardık. (1914–1916). Yine gece ve yıldızlar. Şimdi kaybettiğimiz bu şehre on üç yaşımda iken gelmiştik. Üç evde oturduk; üçünün de geniş bahçeleri vardı. Antalya'ya 1916 sonbaharında geldim. İlk çocukluk şiirim Musul Akşamları'dır. Epeyce büyümüştüm. Tek başıma geceleri deniz kıyısında veya kayalıklarda gezmek hakkım vardı. Karanlık epeyce inip de kayaların gölgesi beni korkutana kadar orada kalırdım. 1921 yılında tekrar Antalya'ya tatil için döndüğüm zaman bir gün yine hastane yolunda iki evin arasından tekrar güneşle birleşmiş, güneşin sarayı ve havuzu olmuş bu su ile karşılaştım. Manzara sadece muhteşemdi. Fakat bu güzellik bana acayip bir ölüm düşüncesi arasından geldi. Hiçbir şey bu kadar insana yakın, buna rağmen bu kadar ezici, ondan ayrı olamazdı. Bu, şiire kendimi verdiğim seneydi. Birçok şair okumuştum. Yahya Kemal'i Haşim'i tanıyordum. Zannederim ki o gün kendi şiirimin benim dışımda örneğini gördüm. Bunu gerçekten anladım mı? Bir insan kendisini ancak hayatının küçük meselelerinden sıyrıldığı yahut da onları zihni bir şekle soktuğu zaman bulabilir. Talihimiz içimizde çok gizli bir yerdedir. Fakat ona erişebilmemiz için birçok şeylerden kurtulmamız lazımdır. Bu bende çok geç oldu. 1921 yılında ise ben henüz bu çağda değildim. Dilin dışında hiçbir şeyin üzerinde duramıyordum. Aynı günlerde yine, bulunduğunuz memlekette denizin bir başka manzarasıyla karşılaştım. Güvercinlik denen deniz mağarasını gördüm. Bu mağara suyun hücumuyla açılıp kapanan aydınlığıyla benim için mühim bir şey oldu. Dediğim gibi gördüklerimi henüz gerçek bir keşif haline getirecek seviyede değildim. Fakat estetiğimin temeli an rüya fikri biraz da bu mağaraya bağlıdır."[8]

[8] Kaplan, **Tanpınar'ın Şiir Dünyası**, s. 217–230.

Tanpınar'ın eserleri bu mektunda anlattığı gibi duygular ve zengin hayaller ile doludur. Bu durum hikâyeleri, romanları, şiirler ve hatta bütün nesir yazılarında mevcuttur.

1918 yılında işgale uğrayan Anadolu kasabalarında mukavemet teşkilatlarının kurulması ve topluma öncü olabilecek kişilerin öldürülmesi, arkada kalan çocukların ve kadınların yollara dökülüşünü Tanpınar, estetik bir pus arkasından anlattır. Huzur onun ilk çocukluk izlenimlerinin romanında malzeme olarak kullanılması olduğu gibi kadın, aşk ve vicdan azaplarının kendisini attığı eşikte oluşan temellerini de verir. 1918 'de Antalya'dan İstanbul'a gelen Tanpınar, işgal altındaki İstanbul'un acılarını tadar ve onları "Sahnenin Dışındakiler" adlı romanında okuyucuları ile paylaşır. Biz Tanpınar'ın bu romanlarında anlattıklarının ne kadarını bizzat yaşadığını bilmesek de, o yılların bir üniversite öğrencisinin duygularını okuyucuya naklettiği kesindir.[9]

1942 yılında Maraş milletvekili seçilince fakültedeki görevinden ayrılan Tanpınar, 1946 yılında CHP tarafından tekrar aday gösterilmeyince Milli Eğitim Bakanlığında müfettiş olarak göreve başlar. Daha sonra 23 Aralık 1948'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne atanan yazar 24 Ocak 1962 yılında hayata veda eder.

2. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ENTELEKTÜEL ÇEVRESİ

2.1. AİLE ÇEVRESİ

Tanpınar, babasının mesleği sayesinde Anadolu'nun değişik yerlerini tanıma imkânı bulmuştur. On dört yaşında iken annesi Nesime Bahriye Hanımın Musul'da tifüs hastalığından ölümü Tanpınar'ın düşünce hayatında derin bir iz bırakmıştır. Nitekim daha sonra kalem aldığı romanlarında gökten yıldız gibi felaket bekleyen[10] kahramanları bize annesini çocuk yaşta kaybetmesinin tesirinin izlerini verir. Babasının ölümünden sonra

---

[9] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa**, hz. İnci Enginün, Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.
[10] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Huzur**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s .22.

kendisini ailesinin hamisi hissetmiş ve hayatının sonuna kadar erkek kardeşi Kenan, ablası Nigar Hanım ve ablasının depresif kızı Mualla ile maddi ve manevi açılardan ilgilenmiştir. Bu durum Tanpınar'ın borç içinde yaşamasına sebep olduğu gibi, zaman zaman psikolojik sıkıntılara girmiştir. Tanpınar'ın "Teslim" adlı hikâyesinin kahramanlarından Emin, bir tren yolculuğunda karşılaştığı yüksek tahsil arkadaşı Süleyman'ın yaşadıklarının ve aile sorumluluğunun bir insan hayatını nasıl yıktığını göstermesi bakımından önemlidir. Biyografik okumaya uygun bu hikâyede yüksek tahsillerini beraber yapan, aynı sırada oturan, aynı kitapları okuyan, dostlukları bütün sınıf tarafından kıskanılan iki arkadaşın Emin ile Süleyman'ın bir tesadüf sonucu yıllar sonra karşılaşmaları anlatılır. Bu hikâyede, yazarın aile hayatına dönük içsel mesajlarını bulmak mümkündür. Manastır muhacirlerinden Süleyman, yüksek mektep yıllarından aradığı babasını bulmuş ve sekiz üvey kardeşini yanına almış bu uğurda karısından ve çocuğundan ayrılmayı göze almış bir tiplemedir.[11] Tanpınar tıpkı bu kahraman gibi ailesinin bütün sorunları ile yakından ilgilenmiştir. O, bu sorumluluk hissinin tesiriyle kendisine ait bir hayat kuramamıştır.

2.2. DERGÂH ÇEVRESİ

Dergâh Dergisi çevresi Tanpınar'ın fikir ve düşünce dünyasının ilk olarak şekillendiği yerdir. Tanpınar, üzerinde en büyük etkiyi Yahya Kemal yapmıştır. Bununla birlikte Tanpınar, zaman zaman Yahya Kemal'i eleştirmekten geri kalmamıştır. En çokta onun etrafında kendisini övecek kimseler bulundurmak arzusunda olmasını dile getirir. Yahya Kemal'in Park Otelde sefa sürdüğünü söyleyenlere öfkelenir ve onu "muhacir kuş" olarak niteler. Tanpınar'ın Dergâh çevresinden samimiyetle sevdiği en önemli kişi Ahmet Kutsi Tecer'dir. Edebiyat fakültesinde başlayan sohbetleri, çoğu zaman dönemin kahvelerine taşar. Hasan Ali Yücel, Halil Haydar Fıratlı, Mustafa Nihat Özön, Necmettin Halil Onan, Rıfkı Melül Meliç, Mükrimin Hali Yinanç, Nurullah Ataç, Mehmet Kaplan, Sebahattin Eyüpoğlu, Suut Kemal

[11] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Hikâyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, s.201.

Yetkin, onunen yakın dostlarıdır. Bunların birçoğu ile hayatının sonuna kadar iletişimini koparmamıştır.[12]

3. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ETKİLENDİĞİ AKIMLAR

Ahmet Hamdi Tanpınar, edebiyat alanının çizdiği sınırları ziyadesiyle aşmış bir düşünürdür. Onun düşünce ekseninin roman, şiir, makale, deneme, hikâye çalışmaları ile sınırlı kalmadığı ortadadır. Tanpınar'ın eserlerinde felsefe, siyaset ve toplum hayatı bağlamında bugün dahi geçerliliğini koruyan önemli tespitlerin olmasının temelinde onun düşünce adamı yönünün olduğu söylenebilir. Felsefe, siyaset ve toplum hayatı bağlamında günümüzde geçerliliğini koruyan önemli tespitler ileri süren Tanpınar'ın entelektüel çevresi Yahya Kemal'den aldığı derslerden sonra şekillenir. Yahya Kemal'in Fransa yıllarından etkilendiği Fransız filozof Henri Bergson' un öncülük ettiği "sezgicilik" akımı, Tanpınar üzerinde etkili olmuştur. Dergâh Dergisi etrafında toplanan Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken de Tanpınar'ın fikir hayatının şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bergson, Fransa'da geliştirdiği sezgici felsefesi ile dönemin entelektüel çevrelerinde yaygın olan "materyalist ve pozitivist" eğilimlere karşı çıkmıştır. Bergsonculuk düşüncesinin Osmanlı'da gelişmesi, aydınların cemiyetçiliğin, özgürlük ve birey gibi kavramları dışlamasından rahatsız olmasından kaynaklanır. Bergson, "zaman" kavramını felsefesinin çıkış noktası yapmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Antalyalı genç kıza yazdığı mektupta şiir ve sanatı üzerinde Bergson'un "zaman" telakkisinin önemli bir etkisi olduğunu kabul eder.[13] Bergson, zamanın uzayla beraber ele alındığını savunmuştur. Bu durum, aynı zamanda farklı iki zaman anlayışını gösterir. Bu ayrım, doğa bilimleri ve doğrudan tecrübe ettiğimiz zaman anlayışını gösterir. Doğa bilimlerinde zaman kavramını hep uzayla birlikte kullanılır. Buna göre bir çizgi içinde toplanan zaman, saatler ve kronometreler ile ölçülür.

---

[12] Tanpınar, **Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa**, s. 332.
[13] Nazım İrem, **Muhafazakârlık, Modernlik, Diğer Batı ve Bergson**, MGSB Yayınları, Ankara, 1984, s.160.

Bergson'un zaman konusundaki düşüncelerini Türkiye'ye tanıtan Dergâh çevresinde yaşanan zaman ile matematiksel zaman arasında fark olduğu konuşulmaktadır. Matematiksel zaman ile yaşanan zaman biribirinden farklı değerlendirilir. Yaşanan zaman şuuraltı hallerininde yaşanan değişmelerdir. Hakiki zaman ise, işte bu şuur hallerinin akışındadır. Şuurun daima değişim halinde bulunması, ruhsal hayatında doğal halini işaret eder.[14]

Yaşanan zamanda meydana gelen değişme yavaş olur. Bu değişim o denli yavaş olur ki fark edilmez. Zaman meselesi Tanpınar için oldukça önemlidir. Birçok eserinde zaman kavramı doğrudan ve dolaylı yollardan karşımıza çıkar ve bizleri zaman, rüya, değişim, tekâmül üzerinde düşünmeye sevk eder. Bu durum, Tanpınar üzerinde Bergson etkisinin açıkça göstergesidir. Onun Bursa'da Zaman şiiri bu düşüncenin ürünüdür. Tanpınar, Beş Şehir adlı yapıtında, zaman kavramının değişim üzerindeki etkisini Ankara, Konya, Erzurum, Bursa ve İstanbul'u hareket noktası yaparak anlatır. Bu eserde zaman, içinde yaşanılan zamanda mimari ile vücut bulmakta adeta dile gelmektedir. İnsanın içinde yaşadığı mekân düşüncesine şekil verir. Beyazid ve Beylerbeyi Camiinin duvarına yaslanarak düşünülen şeylerle, Tarabya'nın içimizdeki bir tarafı hala yabancı rıhtımında akşamın bir ten cümbüşünü hatırlatan ışıkları içinde düşünülecek şeyler birbirine benzemez. Birincisinde her şey içimize doğru akar ve besleyici bir hüzün halinde bizde külçeleşir. İkincisinde ise bu köklü hasretten mahrum kalırız. Çünkü bu küçük camiin etrafında bütün bir İstanbul ve hayat bulunur.[15]

Toplumsal hayatta değişim bir yıkım meydana getirebilir. Tanpınar bu yıkım karşısında Bergson'un felsefi anlayışına dayanarak yeni bir açılım sağlamanın mücadelesini verir. Mimariden ve maziden güç almanın gerekli olduğunu vurgular. Hafızasını yitirmiş bir toplumu, hafızasıyla özgürleştirmeye çalışır.

---

[14] Henri Berkson, **Bergson'un Felsefesi; Yaratıcı Tekâmül İçinde Bergson**, Çev. M. Şekip Tunç, MGSB Yayınları, Ankara, 1986, s. 8.
[15] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, MEB Yayınları Ankara,1998, s. 17.

Tanpınar'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde Yahya Kemal'in etkisi büyüktür. Yahya Kemal'in kendi öğretmenleri arasında bulunduğunu Edebiyat Fakültesi yıllarından her fırsatta söz etmekte ve onun düşünce dünyası üzerindeki etkisinden sözetmektedir. Tanpınar, Yahya Kemal adlı kitabında onun kendilerine sadece edebiyatı değil, milli hayatı da öğrettiğini ve bunları edebi metinlerden çıkartarak yaptığını anlatır.[16]

Genç Yahya Kemal, öğrencileriyle birlikte yaptığı kahve sohbetlerinde dönemin edebiyatçıları, yazarları ve aydınları buluşarak fikir alış verişinde bulunurlardı. Tanpınar, Yahya Kemal'in bu sohbetleri "monolog" haline getirdiğinden söz eder ve bir gün Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'in çevrelerindeki insanları unutarak nasıl koyu bir sohbete daldıklarını anlatır.[17] Ahmet Haşim'in ve Yahya Kemal'in talebesi olan Ahmet Hamdi Tanpınar'da Batı Edebiyatın önemli isimleri Paul Valery, Marcel Prost, Charles Baudlaire, Gerard de Nevral ve Stephane Mallerme'nin izlerini görmek mümkündür.

4. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ESERLERİ

4.1. ROMANLARI

Ahmet Hamdi Tanpınar bilinçli bir romancı hüviyetiyle hareket eden şuurlu bir sanatçıdır. Bu özelliğini onun bütün eserlerinde görmek mümkündür. Onun önemli romanları şunlardır:

4.1.1. Mahur Beste

Tanpınar'ın ilk romanı olup 1944 yılında tefrikalar halinde yayınlanmış ve 1975 yılında kitap olarak basılmıştır. Mahur Beste, acı bir aşk hikâyesinin klasik musiki kalıplarıyla soyutlanmasıdır. Tanpınar, klasik Türk Musikisi'ni medeniyetimizin özlü bir yansıması olarak kabul eder. Mahur Beste'de Tanpınar'ın diğer eserlerinde de görülen medeniyet meselesi büyük birdikkat çeker. Eser, Tanzimat sonrasında toplum hayatımızın her yönüne

---

[16] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yahya Kemal,** Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 26.
[17] Tanpınar, **Yahya Kemal**, s. 34.

yansıyan değişim ve başkalaşımın yansıtıldığı ve her fırsatta tartışıldığı bir roman özelliğindedir. Tanpınar'ın bu eseri anlatmak istediğini, kendisini o yönde sürükleyecek bir beste bularak anlatması bakımından önemlidir.

4.1.2. Sahnenin Dışındakiler

Tanpınar'ın bu eseri 1950 yılında tefrika edildikten sonra 1973 yılında basılmıştır. Sahnenin Dışındakiler, Mahur Beste ve Huzur'la beraber bir üçleme oluşturmaktadır. Konusunu milli mücadeleden alan Sahnenin Dışındakiler de Anadolu'da süren Kurtuluş Savaşı ve İstanbul'daki aydınlarla birlikte halkın değişik kesimlerinden insanların farklılaşan hayatları ve onların bu mücadeleye dâhil oluşları anlatılır.

4.1.3. Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Tanpınar bu eserinde Türk insanının Doğu ve Batı düşüncesi arasında yaşadığı zihinsel çatışmayı irdelemektedir. Eser, içeriğini ve konusunu romanın karakterlerinden Nuri Efendi (Saat Ustası), Mübarek (Ayaklı ve yaşlı bir İngiliz yapımı duvar saati) ve saat-zaman-insan ilişkilerinden almaktadır.

Eser, Tanpınar'ın kendine özgü simgeci anlatımıyla birleşip, zaman zaman gelişen olaylarla birlikte başkalaşmaktadır. Eserin satır aralarında insanların şöhrete ve paraya verdiği önemin altı çizilmektedir. Tanpınar'ın 1954 yılında tefrika biçiminde yayımlanan ve modern toplumla birlikte gelişen kapitalist kavram çerçevesinde değişimin ve ahlakın sorguladığı eser yazarın düşünce serüvenin son halkasıdır.

4.1.4. Huzur

22 Şubat 1948 – 2 Haziran 1948 tarihleri arasında Cumhuriyet Gazetesi tarafından tefrika edilen Huzur, 1949 yılında kitap olarak tek cilt halinde basılmıştır. Tanpınar, Dr.Tarık Temel'e ithaf ettiği 391 sayfalık romanını, 1939'da İstanbul'da Mümtaz karakteri çerçevesinde kurgular. Romanda Nuran'a duyduğu aşk içinde gelgitleri yaşayan, İkinci Dünya Savaşı'nın her an çıkaçak olması korkusuyla tetikte bekleyen, Cumhuriyet sonrası kültürü red ya da kabul ikilemleri yaşayan genç, sorunlu bir kuşağın

temsilcisi olan Mümtaz'ın hayatı anlatılmaktadır. Mümtaz, ana hatlarıyla varoluş sorununa çare arayan bir İstanbullu'dur.

Eserin başkahramanı, Mümtaz'ı seven ama toplum baskısı ve dedikodulardan bunalarak Mümtaz'la evlenmekten vazgeçen bir çocuklu dul Nuran kitabın ana kadın kahramanıdır. Yazılışından tam atmış yıl geçmesine rağmen eserin güncelliğini yitirmediği, mesajlarının ve arayışlarının hala geçerli olduğu görülür. Çünkü var olmaya çabalayan; sonunda kaybeden huzursuz bireylerin romanı Huzur, yazıldığı tarihten itibaren, insanlarının sorunları değişmemiştir.

4.1.5. Aydaki Kadın

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hayatında tamamlayamadığı fakat öldükten sonra notları içerisinden toparlanarak yayıma hazırlanan romanıdır. Aydaki Kadın, Boğaz'ın ve denizin romanı olduğu kadar, bir türlü dile getirilmeyen bir aşkın romanıdır. Yazar bu eserini siyasi bir roman olarak tasarlamıştır. Romanda Türkiye'nin demokrasi tecrübelerinin iflası, insanların iflasıyla birleştirilerek anlatılır.

4.2. DENEME

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanları yanında deneme türünde yazdığı eserleride dikkat çeker. Onun en önemli deneme çalışmaları şunlardır:

4.2.1. Beş Şehir

Tanpınar'ın Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul şehirlerini anlattığı eseridir. Bir gezi kitabından yahut bir seyahatnameden farklıdır. Çünkü eser sade tarihî bilgi, kuru gezi rehberi, bir şehir coğrafyasından farklı olarak his, sanat, estetik, kültür ve bilgi birikimi içerisinde yoğurulmuş bir yapıttır. Bu yönüyle edebiyatımızın aşılamayanlarından olmuştur. Tanpınar, eserinin konusunu "hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiyak"[18] olarak ifade eder. Beş Şehir, eski ile

[18] Tanpınar, **Beş Şehir**, s. 17.

yeninin sürekli çatışmasıdır. Eserde sürekli bir hesaplaşma, bir karşılaştırma söz konusudur. Tanpınar, geçmişe günün penceresinden bakarak bir inşa eyleminde bulunur. Beş Şehir'in ilk şekli önce Ülkü mecmuasında dizi yazı olarak yayımlanmıştır. Bu yazıların neşrinden sonra Tanpınar bu illere Konya'yı da ilâve ederek denemelerini kitaplaştırmıştır. Eserin ikinci baskısı ise 14 yıl sonra 1957 yılında yayımlandı. Tanpınar'ın bu eseri Fransızca'ya ve Almancaya çevrildi.

4.3 BİYOGRAFİ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın en önemli biyoğrafi eseri hocası Yahya Kemal'i anlattığı eseridir.

4.3.1. Yahya Kemal

Ahmet Hamdi Tanpınar, bu çalışmasında hocası Yahya Kemal ile ilgili düşüncelerini anlatır. Ayrıca bu eserde Yahya Kemal'in sanat, medeniyet ve tarih hakkındaki görüşleri de ele alınmıştır.

4.4. İNCELEME

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın edebiyat tarihi üzerine yazdığı bir inceleme eseri vardır.

4.4.1. XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Tanzimat Fermanı'nın 100. yıldönümü olan 1939 tarihinde yazdığı bir kitaptır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün başına getirilen Tanpınar bu tarihten itibaren hazırlamaya başladığı XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ni 1949 yılında ilk defa olarak yayınlamıştır. Ardından da 1956 yılında eserini bazı değişiklik ve ilavelerle yeniden yayımlayan Tanpınar, bu eseriyle edebiyat tarihçiliğinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Kendisinden önceki edebiyat tarihçilerinden, özellikle de Fuad Köprülü'den farklı bir metod kullanarak kendine özgü üslubuyla eserini oluşturan yazar, A. Thibaudet ve H. Taine'in metodlarından yararlanmıştır.

4.5. HİKÂYELERİ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın öyküleri farklı tarihlerde farklı yayınevleri tarafından okuyucu ile buluşturulmuştur. Tanpınar'ın Abdullah Efendi'nin Rüyaları ve Yaz Yağmuru adlı iki öykü kitabı, daha sonra Hikâyeler adı altında toplanmıştır. Bu baskıya, daha sonra kitaplaşmamış iki öykü eklenerek genişletilmiş Bütün Öyküleri başlığı ile yeniden yayınlanmıştır.[19] Tanpınar'ın öykülerinde çerçeve mekân algısının yansıması vardır. Yazar seçtiği konularda mesajını mekân üzerinden vermektedir. Emirgan'da Akşam Vakti öyküsünde, yazarın İstanbul'a dair bütün düşünceleri kahramanların mekân algısında ortaya çıkar. Romanlarında olduğu gibi hikâyelerinde de İstanbul'un etkisini sıkça gördüğümüz Tanpınar'ın öykülerinde geçmiş ile bugün arasında hayallere dalan, rüyalarda yaşayan, zaman zaman da karabasanlar yaratan kahramanlara rastlarız. Geçmiş Zaman Elbiseleri adlı öyküdeki genç kız, hayalle gerçek arasında o kadar tuhaf bir noktada durur ki, onu gören anlatıcı genç kızın gerçekliğini sorgulamak yerine kendisini sorgulamaya başlar.

Düşünsel anlamdaki karşıtlık, karmaşıklık ve derinliğin aksine son derece yalın bir dile sahip olan Tanpınar'ın şiir dilinin düz yazıyı kuşattığı öyküleri gerek sözcük seçimleri gerek anlatımın yalınlığı açısından Türk edebiyatında mihenk taşı sayılabilir.

5. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN TEMEL GÖRÜŞLERİ

XX. Yüzyıl'ın ilk çeyreği kültür ve medeniyet dünyamızın fikir hareketleri açısından en yoğun çalışma sahne olduğu Osmanlı Devleti'nin iç ve dış baskılarla parçalandığı dönemdir. Türk aydını, Osmanlı Devletinin Batı karşısında çözüldüğü bu dönemde yeni bir kültür dünyasına açılır. Bu gayret, devletin yaşaması ve ömrünün uzaması için son bir kurtuluş hamlesi olması

---

[19] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Abdullah Efendi'nin Rüyaları**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943, **Yaz Yağmuru**, Varlık Yayınları, **Hikâyeler**, İstanbul 1955, Dergâh Yayınları, İstanbul,1983, **Bütün Öyküleri**, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, YKY, 2002.

gerekirken devletin yıkılışını ve değer yargılarının tasfiyesini hızlandırır. Bu dönemde ortaya çıkan görüşler, devrin aydınları tarafından çeşitli siyasi grup ve yayın organları ile tartışılmaya başlanır. Zamanla bu görüşler memleketin kaderine hâkim olmaya başlar. Devleti ayakta tutan inaç, değerler ve müesseseler Tanzimat dönemiyle birlikte sarsılmaya başlar. Bu durumdan etkilenen aydınlarımız çoğunlukla dış kaynaklı yeni dayanak noktaları aramaya başlarlar.[20]

Mahur Beste'nin Şura-yı Devlet Aza Mülazımı Behçet Bey, Babası İsmail Molla, Kayınbabası Ata Molla, Sabri Hoca, Eniştesi Halil Bey'in hayatının anlatıldığı bölümlerinde aslında Tanzimatla Dönemiyle hayatımıza giren ve modernleşme ile artan sorunlar ortaya konulmaktadır.

Tanzimat ile II. Abdülhamit Döneminin toplumunun hal ve gidişatının anlatıldığı bölümlerde din, toplum ve eğitim ilişkisi, medeniyet kavramı, Osmanlı'nın son dönemleri hakkında önemli ve sahici tespitlerin ileri sürüldüğü dikkat çekmektedir. Mahur Beste'de, Tanpınar tarafından ortaya atılan tezler ilerleyen bölümde ayrıntılı bir biçimde yeri geldikçe anlatılacaktır. Fakat genel anlamda roman kahramanlarından İsmail Molla'nın toplumun geleceğine dair bir umut taşıdığını Sabri Hoca'nın ise umutsuzluk içinde olduğu görülmektedir. Sabri Hoca ile İsmail Molla'nın eserde zaman zaman tartışmaları bize yenidünya düzeni hakkında bilgi verir. Osmanlı aydınlarının ülkenin geleceğinden endişe duydukları bilinen ve dönemin fikir çalışmalarına yansıyan bir gerçektir.

Tanpınar'ın eserleri işte bu dönemin daha iyi anlaşılması bakımıdan önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Bu eserler sayesinde Osmanlı Devleti'nin hangi çalkantılı dönemlerden, nasıl bir zihin mecrasından geçerek parçalandığını görmek mümkündür.

Mahur Beste'nin kahramanı İsmail Molla'nın "Yüz yıl önce bu memlekette herkes bizden yalnız adalet istiyordu. Sonra isteklerin şekli ve muhvevası değişti. Fakat bizim ikitsadi sistemimiz değişmediği için dünyanın

---

[20] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 5.

gerisinde kaldık. İşte bu sebepten impratorluğun dayandığı iktisadi sistemin değişmesini gerekmektedir. Çünkü dünyada her şey değişirken bizim değişime direnmemiz gelişmemizin önünde önemli bir engeldir."[21] Sözleri dönemi iktisadi ve ictimai açıdan çok iyi izah etmektedir.

Tanpınar, Osmanlı Devletinin yönetimi etrafında uzun yıllar birlik ve beraberlik içerisinde mutlu ve müreffeh bir hayat süren unsurların "adelet isteriz." diyerek başlattıkları sürecin, devleti nasıl bir noktaya getirdiğini şu şekilde anlatmaya devam eder: "Sonra toprak hakkı istedi. Şimdi ise bütün unsurlar müstakil bir çekirdek etrafına toplanmışlar ana bünyeden ayrılmak istiyorlar. Her cemaatin cebinde ayrı bir vatan haritası var. Hiçbirinin bizimle yaşamaya niyeti yok. Hatta o kadar bağlı olduğumuz Arabistan bile anavatandan ayrılmak istiyor. Bulgaristan şarkı Rumeli'ye oturmuş, Makedonya da Sırplarla Yunanlılar sabaha kadar dövüşüyorlar; Sırbistan kendisi Selanik'e indirecek hadiseleri sabırsızlıkla bekliyor, Yunanlılar'ın her yerde gözü var. En küçük, en dağınık cemaatler bile imparatorluğa olmaması lazım gelen bir şey gibi bakıyorlar. Buna karşı biz ne yapacağız? Nasıl bir kerametle bu kadroyu koruyacağız? Elde tutamayacağımızı bildiğimiz şeylerden bile vazgeçmek o kadar güç ki... Bu kadar mucizeli bir işi sadece bir Kanun ı Esasi, bir hürriyet idaresi verebilir mi? Kaldı ki şimdiki dünya büsbütün başka şeylerin peşinde."[22]

Tanpınar, 1950 yılında Edebiyat Dergisinin "Köyün kültürümüz, iktisatımız ve iç siyasetimiz bakımından ehemmiyeti nedir? Köy sizce eğitim öğretim yolu ile mi başka bir yolla mı kalkındırılır? Aydınlar ve üniversiteliler köye ne şekilde yararlı olabilirler?"[23] Sorularına verdiği cevapta bugüne ışık tutan önemli tespitlerde bulunur.

Tanpınar ile bu mülakat yapıldığında Türkiye'nin nüfusunun en azından 13–14 milyonu köyde yaşıyordu. Halkın büyük bir çoğunluğu geçimini ziraat, hayvancılık veya bostancılıktan kazanıyordu. Bilindiği üzere

---

[21] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Mahur Beste**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 95.
[22] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 96.
[23] Yücel Dergisi, **Ahmet Hamdi Tanpınar Diyor Ki**, İstanbul, 1950, s. 8.

ekonomik sınırlar, çoğu zaman bireyin zihinsel sınırlarını da belirler. Biz, hayat standartı bakımından şehirde yaşıyor olabiliriz ama zihinsel olarak köye ve toprağa bağlıyız. Köy mefhumunu, bir nüfus nispetinden çıkartıp bir zihniyet ve yaşam şekli olarak kabul edersek, şehirli tanıdıklarımızın çoğu köylü kategorisine girer. Bunun sonunda ise büyük köy denilebilecek ve yavaş yavaş köyleşen şehirlerimiz vardır. Bu durumda da biz zihniyet olarak köylü kalmaktayız. Çünkü şehirde yaşamak sadece mekan anlamında bir yaşamak olarak kalmaktadır. Köy meselesi Türkiye'nin en önemli meselelerinden bir tanesidir.[24]

"Hayat standardı yüksek, çalışmayan uzuvları az, başka vilayetlere rençper, işçi, işsiz adam çıkartmayan, üretim imkânları geniş olan, fakat şu veya sebeple işletilmemiş olan yerlerdeki köyler, Coğrafi vaziyetleri kendilerine bir nevi kader olan insanların yaşadıkları yerler. Bunlar hem yollardan uzaktırlar, hem bağlı oldukları merkezler kendi seviyelerinde oldukları için inkişaf etmezler. Yani toprak kısır, insan görgüsüz ve ufuksuzdur."[25] Sınıf ve cinslerine göre ayrı ayrı düşünülecek, çare aranılacak köylerimiz vardır.

Bu tespitlerin devamında, kültürümüz bakımından köy meselesi bizi kendi davalamıza götürecek olan büyük yollardan birisi olduğu gerçeği ortaya çıkar. Çünkü köy bizim gerçeğimizdir.

Köy ve kültür meselesi söz konusu olunca bizim de köyden alacağımız ve öğreneceğimiz şeyler olduğu gerçeği ortaya çıkar. Bizler yanlış tefsirler ve toplumdan kopuk çalışmalar nedeniyle uzun zaman folklorumuza karşı yabancı kaldık. Fakat şehirli oyun havalarının çemberinden çıkıp da halk türküsüne kavuştuğumuz zaman hakiki bir zenginliğe kavuştuk. Evet, köyden öğreneceğimiz şeyler sonsuzdur. Tam manasıyla bir zenginliktir. Bu da kültür bakımından köyler münasebetlerimizin ikinci cephesini yapar. İstanbul ve Ankara konservatuarı çalışmaları, folklorun tespit içinde hapsolmamak şartıyla, biz kendimizi başkalardan tanıtacaktır.

---

[24] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 291.
[25] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi,** s. 292.

Bunu dile doğru daha genişletebiliriz. Fakat şehrin ve şehirlerinin muasır hayat şekillerinin sahibi olduğunu unutmamak şartıyla köyün değerini anlamak gerekir.

Köy sadece halk kültürünün zenginliği ile değil iktisadi meseleler bakımından da aynı şekilde ehemmiyetlidir. Kendi insanımızı yetiştirmek, muasır insanlar seviyesine çıkarmak, ihtiyaçlarını çoğaltmak, bir fikir seviyesine eriştirmek, hülasa hakiki şekilde onlara yaşadıklarını anlatmak gibi insani vazifelerimizi bir tarafa bırakırsak, yani meseleyi bu taraftan ele almasak dahi, köy iktisadiyatı bizim için en mühim davadır. Çünkü cemiyetimiz çok korkunç bir üretim buhranı içindedir. Bütün sıkıntılarımızın az istihsalden, az insan çalıştırmaktan ve çalışanların da gereği gibi vasıtalarla çalışmamalarından ileri gelmektedir.[26] Üretimin az olduğu toplumların genel bir çerçevesi çizilerek üretim azlığının sonuçları tahlil edilir.

Toplumun kalkınmasının önünü açacak üretim ancak insan gayreti ve iş birliği ile olur. Üretim azlığı bir nevi buhrandır. Bir an önce üretim konusunda gerekli haleler yapılmazsa gerekli başarıyı sağlayamayız.

Aydınlar her zaman köylü ve köylünün sorunları üzerine konuşsalar da, asıl mesele üretimin artırılmasıdır. Eğer üretimin artırılması ve köyün zihinsel manada kalkınması için gerekli çalışmalar yapılmazsa bizim bu konu ile ilgili söylemlerimiz ve önerilerimiz platonik bir avunmadan öteye geçmeyeçektir. Bir sorunu önce bilmek sonrada ve planla işe girişmek lazımdır. Bilmeden meseleyi etraflıca kavramadan belli bir plan dâhilinde harekete geçmeden köyü ve köylülü tam anlamıyla anlamış sayılmayız.

Köyün sorunlarını tesbit ederken öncelikle köylerimizin durumlarının iyi tesbit etmek gerekir. Bazı köyler kendi kendine yetebilirken, bazıları da belli başlı hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Fakat bütün bu köylerin yanı sıra bizi er geç bir nüfus politikasına götürecek köylerde vardır. Çünkü bu köylerimiz sürekli şehirlere göç vermektedir. Köyden şehre fertler

---

[26] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi,** s.293.

rençperlikten, hayvan satıcılığına hatta dilenciliğe kadar birçok alanda iş tutmakta ve bu şekilde şehirlerimizde hızla köyleşmektedir.

Tanpınar, köyün kalkınmasının aslında bir vatan kalkınması, aksinin de ülkenin geri kalması anlamına geldiğini ileri sürmekte ve bu konuda çözüm önerilerini sıralamaktadır. “Eğer enerji meselesini tabii imkânlarımız nispetinde halledersek vatandaşlarımızı az zamanda nispi bir refaha kavuştururuz. Bizim kabahatimiz, insanca, tabiat yapısınca, gelenekce yol uğrağı olup olmamasını düşünmeden bütün memlekete aynı gözle bakmak adeta müsavi addetmektir. Hâlbuki vatanımız ve insanımız ve imkânlarımız çok değişiktir. Seviye değişikliği bize tedbir ve çalışma sistemi değişikliğini katiyetle emretmektedir. Hülasa edecek olursak, köy davası bir istihsal davadır ve planlı çalışma meselesidir.”[27]

Bütün bunlar bu üretim nasıl ve kim tarafından sağlanacaktır? Tanpınar’ a göre asıl üzerinde durulup sonuca bağlanması gereken nokta budur. Üretimin temelinde demokratik bir bilgiye ve çalışma vardır. Münevverlerimiz gibi devletin de esas hedefi bu olmalıdır. Terbiye ve tahsil memleket realitesine dayanmasa eğitim yolu ile hiç bir şey elde edemeyiz. Öncelikle memleketi bilmemiz, onu ihtiyaç ve imkânlarına göre ayırmamız gerekir. Bundan sonra hedef memleketin ihtiyacını karşılayacak insanları yetiştirmek olmalıdır. Eğitimin özellikle adı milli olan eğitimin amacı bu olmalıdır. Yoksa çocuğumuzu, yedi yaşından yirmi bir yaşına kadar bir nevi öğretim baremine bağlamak eğitim değildir. Tanpınar bu konuda milletin ihtiyacı olan nesillerin yetiştirilmediğini ileri sürer. Bizim ortaokullarımız, liselerimiz bazı sergilerde boşuna işleyen makinelere benzer. Yani mücerrette çalışırlar. Çocuk yedi yaşında ilkokula başlar, yirmi bir yahut yirmi beş yaşında üniversiteyi bitirir.[28] Bizim sorunumuz işte bu noktada daha da belirgenleşmeye başlamaktadır. Bizim eğitimlilerimizin devlet memuru olmak dışında herhangi bir düşüncelerinin olmaması ülkenin gelişmesinin önünde

---

[27] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi,** s. 294.
[28] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi,** s. 294.

engel olur. Eğitim almayı devlet memuru olmak için isteyen nesiller üretim noktasında üzerine düşenleri yapamazlar.

Tanpınar köyü kalkındırmanın nasıl yapılacağının öğrenileceği yerin okul olduğunu özellikle vurgular. Memleketi bir bütün olarak görmek, yanlış giden işlerimizi anlamamızın önünde engeldir. Onun, "Memleketi yekpare zannettikçe hatadan kurtulamayacağımızı unutmayalım. İhtiyaçlarımıza ve halkın seviyesine göre, mıntıka mıntıka değişen bir öğretim programı, okul programı yine aynı şekilde istihsali hedef alan liseler, ortaokullar, enstitüler, köy enstitüleri işte memleketin bizden istediği."[29] Sözleri dikkate değerdir.

Aydınımızın ülkemizin gelişmesi için yapaçağı çok şey vardır. Tanpınar, aydınımızın yapabileceği şeylerin neler olduğunu şu şekilde açıklar: "Mücerretle ikamet etmemek şartıyla biz her şeyimizi kendimize göre ayarlamak mecburiyetindeyiz. Kökü dışarıda ve bünyemize yabancı aksülamellerden vazgeçmek şartıyla köyün kapısından içeri girebiliriz."[30]

Tanpınar, Türk aydının köyün kapısında olduğunu söylerken bir gerçeğin tespini yapıyor. Aydınımızın kapıdan içeri giremediğini ve köy sorunları ile ilgili köklü çözümler üretmekten uzak olduğunu dile getirir: Edebiyatımız da köy hayatını bilmeyen yazarların köy hakkında kaleme aldıkları yazılar önemli bir yer tutumaktadır. Fakat elimizde bize yol gösterecek, realitenin kapısını açacak, üzerinde münakasa edilebilecek yirmi kitap gösteremeyiz. Kimimiz simsiyah bir bedbinlikte mahpusuz, kimimiz hala Onsekizinci asrın o yapmacık köy şarkısını söylüyoruz. Hakikatte ise, bize çalışmanın heyecanı lazımdır. Ancak o heyecan Türkiye'yi zihnimizin malı yapabilir. Aydın ne zaman köye faydalı olur? Bilmek şartıyla, milli davaların hastası olduğu zaman... Hepimizi çok mesut eden münferit vakalar ve misaller üzerinde durmadan size düşündüğümü hülasa edeyim. Bir vatanı olmak çok mesut bir mazhariyettir. Fakat onun mesuliyetlerine yükselmek şartıyla. Çünkü insan mesuliyettir.[31]

---

[29] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi,** s. 295.
[30] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 294.
[31] Tanpınar **Yaşadığım Gibi**, s. 295.

Tanpınar'ın 1950'de Köy ve Köylülük üzerinde durarak teknolojik değişimden bahsetmesi köyleşen şehirlere dikkat çekmesi, eğitimin önemini, aydınların yapması gerekenleri vurgulaması önemlidir. Nitekim onun elli sekiz yıl önce üzerinde durduğu nüfus sorunu, bugün hala ülke gündemindedir. Kentli nüfus sayısı kâğıt üzerinde artarken, metropollerin çevresine köyler ve köylülük kültürünün her bakımdan devamı sayılacak mahalleler kurulmaktadır. Neticide kentler son hızla köyleşmektedir.

Tanpınar, köy sorunlarının üretim, eğitim ve aydınlarımız ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bu tespit aslında o dönem için önemli ve üzerine ciddi manada çalışılması gereken bir durumdur.

1950'lerden sonra son hızla artan şehir nufusunun köy kültürün devamı olması sonucu kentler köyleşmiştir.

Tanpınar'a göre Türkiye kendi gerçeğini tahlil etmekten ve anlamaktan uzaktır. Türkiye kendi şartlarını dikkate alarak eğitim ve üretim durumunu tam anlamıyla tahlil etmediği mütdetece gelişmesini tamamlayamaz. Bu gün ülkemizde nufüsumuzn büyük bir kısmı hala emek harcayarak hayatını devam ettiriyor. Fakat insan sadece emek harcarsa çabuk yorulur. Türkiye'nin torgunluğunlugunun asıl sebebi budur. Ne insan, ne toprak geniş manada ekonomimize girmiş. Bireysel teşebbüslerin ötesine bir türlü geçemiyoruz. Çok hareketli, meselelerle dolu bir coğrafyada yaşıyoruz; dünya her an sıkı bir birliğe gidiyor; buhran buhran üstüne gidiyor. Bizim asıl meselemiz toprağı ve insanı hayatımıza sokmaktır. Kırk üç bin köylümüz var; birkaç yüz kasabamız var. Coğrafya yer yer esniyor. Sıkı bir nüfus siyasetine, sıkı bir istihsal siyasetine ihtiyacımız var. Bütün mesele burada yarı sanayi, yarı zirai bir iş hayatı temin edebiliriz. Al Şarki Anadolu'yu. Ziraatla hayvancılıkla muazzam imkânlar hazinesi görürsün! Tortum şelalesinden işe başla. Kademe kademe Akdeniz'e kadar elektrik indir… Marmara servetin içine gömülmüş uyuyor.[32]

---

[32] Tanpınar, **Huzur,** s. 78.

Tanpınar'ın Türkiye'nin eğitim ve üretim meseleleri karşısındaki tavrının ve meselelere bakış açısının bu bakış açısı ile birlikte ortaya koyduğu çözüm önerilerinin bugün ne kadar önemli olduğu ve geçerliliğini koruduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bugün Türkiye'de okumuş fakat bilgisini üretimde ve devlet işlerine kullanma şansını bulamamış gençlerin geldikleri noktanın başlangıcı yarım asır öncesine dayanmaktadır. Bu durumun sebeplerinden bir taneside geçmişin yok sayılmasıdır. Mahur Beste'nin son bölümünde yer alan Mahur Beste Hakkında Behçet Beye Mektup ile Cumhuriyetin kuruluş yıllarında geçmişin önemli bir bölümünün yok sayıldığı tezini ortaya atan Ahmet Hamdi konuyu şu şekilde izah etmektedir: "Haklısınız hangi sipariş sahibi resminden memnundur? "Olduğumuz gibi" ile "olmak istediğimiz" gibi terazinin iki kefesidir. Ben bunu başında fark ettiğim için hikâyenizi hatırat şeklinde yazmanızı önlemiştim, iyi ki böyle olmuş. Çünkü ikide bir müdahale edecek işleri karıştıracaktınız. Birkaç masum rötuş ile her şeyi alt üst edebilirdiniz. Siz bir terkipsiniz, Behçet Bey. Her terkip gibi bir nisbetten bir nisbet bir kere değişti mi, ortada siz kalmazsınız, bir başkası yerinizi alır."[33]

Tanpınar, gerçek terbiyenin duygu üzerinden ziyade bilgi üzerinden yapılan terbiye olduğunu belirtir ve bunuda örneklendirir. II. Dünya Savaşı öncesinde yazılan ideolojik marşları İhsan vasıtasıyla eleştirir ve his üzerinden terbiyenin Türk milleti için tehlikeli olacağı görüşünü ileri sürer: "Bir gün İhsan, üstümüzdeki musiki dershanesinde söylenen bu marşlardan birini dinledikten sonra başını salladı ve: Kötü… Çok kötü dedi. Evvela musiki değil. Sonra da lüzumsuz… Bu gibi şeyler, sonunda milletlerin hayatlarında içinden bir türlü çıkılamayan kuyular haline gelir! His üzerine terbiyeyi kaldırmalı artık! Bizim için öbür milletlerden daha tehlikeli oluyor. Çünkü bu yüzden hareket ve düşünce hürriyetimizi kaybediyoruz, lüzumsuz maceralara

[33] Tanpınar**, Mahur Beste**, s. 146.

sürükleniyoruz. İki yüz yıldan beri, alalım düşmandan eski yerler diyerek yaşıyoruz ve mütemadiyen kaybediyoruz."[34]

Huzur, her ne kadar bireyin huzursuzluğunun romanı olarak anılsa da eserin özünde bireyin huzursuzluğunun modernleşmeye bağlı sorunlar olduğu ortaya çıkar. Huzur'un başkahramanı Mümtaz, maarifin gelişmenin yardımcısı olması için eğitim politikamızın değişmesi gerektiğini söyler.

Biz okullarımızda çok şey öğretiyoruz. Bütun bu eğitimin sebebi hep eksik olan memur kadrosunu doldurmak amacını taşıyor. Fakat bu kadro dolduğu zaman ne olacak. Bu mektepler günün birinde sadece işsiz adam çıkaracak, bir yığın yarı aydın hayatı kaplayarak... O zaman asıl tehlike kendisini gösterecek.[35]

Tanpınar Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını anlatan bu ifadeleri ile bugün dahi Türkiye'nin en önemli meselelesi olan eğitimli işsizler sorununun kökenine inmiştir. Bu gün ülkemiz egitimli işsizler ordusunun meydana getirdiği ve getireceği sosyal kırılmaların kaynağı haline gelmiştir. Eğitimli işsiz gençler ordusu, geleceğe kaygıyla bakmaktadır. Eğitim politikasını eleştiren Tanpınar, Kıyafet İnkılâbı'nı da Saatleri Ayarlama Enstitüsü kahramanı Hayri İrdal'ın şahsında eleştirmiştir. "İkinci elbiseyi bana enstitümüzün ilk kuruluş günlerinde o günkü kıyafetim ile müesseseye gelemeyeceğimi düşünen Halit Ayarcı hediye etmişti. Sırtıma daha ilk geçirdiğim günde bütün varlığımın değiştiğini gördüm. Birdenbire ufkum, görüş zaviyem genişledi. Hayatı onun gibi bir bütün olarak mütalaaya alıştım. Değişme koordinasyon, çalışmanın tanzimi, zihniyet değişikliği, üst düşünce ilmi, zihniyet gibi tabirleri konuşmağa, kendi isteksizliğime "zaruret, İmkânsızlık gibi adlar koymağa, şakla garp arasında ölçüsüz mukayeseler yapmaya, ciddiliğimden kendimin de ürktüğü hükümler vermeye başladım. Onun gibi, insanlara acaba ne işe yararlar diyen bir gözle bakıyor. Hayatı kendi teknemde yoğuracağım bir hamur gibi görüyordum."[36]

---

[34] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990,s. .51–52.
[35] Tanpınar, **Huzur**, s. 52.
[36] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 16–17.

Toplumun değişim dönemleri ile eğitim ve kültür meseleleri hakında çeşitli tespitlerde bulunan Tanpınar, cemiyet - birey ilişkisi üzerinde durur. Cemiyet hayatındaki devamlılığın ve değerler sisteminin ölüm düşüncesini yendiğini ileri sürerek ölüm hakkında farklı bir pencere açar. Tanpınar'a göre cemiyet hayatı ölüm düşüncesini yener. Çünkü kurduğu değerler sisteminde ölümün de bir yeri vardır. İnsan cemiyet içerisinde insandır. Cemiyetten ayrıldıkça insan sadece zaaflar bütünüdür. Cemiyet hayatına girdikçe bunu benimsedikçe zaaflarınından kurtulur. [37]

Birey olarak ve birey hayatının sınırları içerisinde kalan insanın zaaflarının esiri olmama ihtimali oldukça düşüktür. Cemiyet hayatı insana farklı açılardan hayata bakma pencereleri açtığı gibi ölümle sonsuza kadar yok olmayı ve ölüm karşısında mukavemetsiz duruşu da engeller. Cemiyet bireyi milletle bütünleştirir. Bireyi dayanıklı kılan güç Cemiyet ve onun tarihi varlığı olan milliyettir. Kader ve zamanın karşısında bir yaprak değil, kökünü toprağın derinliklerine salmış olan çınar dayanır.[38] Bireyin güçlü olmasının yolu cemiyet ile bütünleşmesinden ve millet şuruna ermesinden geçer.

Osmanlı Devleti'nin parçalanma süreci sonunda kurulan yeni Türkiye de cemiyet ve eğitim hayatımız kökünden etkilenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında memur yetiştirme düşüncesi ile faaliyete başlayan eğitim kurumları zamanla okumuş işsizler kadrosu oluşturmuştur. Köylerimiz konusunda köklü reformlar yapılmamasının kısa bir zaman sonra kentleri köyleştirmiştir. Bunun sebebi bireyi cemiyet hayatına dahil ederek üretime yönlendirmemektir diyen Tanpınar'ın modernleşme ile birlikte yoğun bir şekilde gündeme gelen kadın sorunu konusundaki düşüncelerini Sahnenin Dışındakiler'in kadın kahramanı Sabiha'nın bakış açısı ile öğreniriz. Sabiha her ne kadar bir karekter olarak olarak dönemin şartları içinde degerlendirilirse oldukça aykırı bir tip olarak karşımıza çıkar. Eserin ilerleyen bölümlerinde Sabiha'nın çevresindeki erkekleri kul ve kâtip olarak ikiye ayırdığını buna İhsan, Cemal ve yazarı da dâhil ettiğini görürüz. Daha da

---

[37] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 22.
[38] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 23.

önemlisi kul ve kâtip olan erkekler toplumsal gerçekleri görememektedirler diye sözlerinin arkasında durur.[39]

Kadın sorununu Tanpınar Sahnenin Dışındakiler'de Cemal'in düşünceleri ile tartışmaya açar: Gayet gariptir ki erkeklere ait her haddin ayrı ayrı dualarla, düğünlerle tespit edildiği örfümüzde genç kızların çarşafa girme hadisesi çok sessiz sedasız geçer.[40] Kadın sorunu toplumdaki ve dünyadaki genel sorunlarla birlikte ele alınır. Erkeklerin kadına bakış açısını eleştiren Sabiha daha sonra II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan kadın derneklerini ve kadın sorunlarını ele alış biçimlerini de eleştirir: "Bizde kadın meselesi böyle mi yazılır? Evden, aileden bahsedilmeden kadın meselesi olur mu? Londra'da bir kadınlar kongresi toplanacak, İstanbul'a bir Lordun hanımı gelecek beş on beyle konuşacak, zengin hanımlar, nazır kadınları birleşecek! Onların ne düşündüklerini Allah bilir ya! Onun kadın meselesi ile alakası ne? O zaten zengin, zaten hür, istediğini yapıyor."[41]

Roman'da "Onun" kelimesi ile bahsedilen kişi Osmanlı Kadınlar Cemiyeti Üyesi olan Sakine Hanım'dır. Sakine Hanım için kadın hareketi yalnızca batılı hemcinsleri gibi giyinen onlar gibi davranan gerçekte ise kötü bir taklitten öte gitmeyen bir zengin kadın hareketidir. Sabiha bu derneği "zengin dayanışması"[42] olarak yorumlar.

Tanpınar'ın Sabiha karekteri ile kadın sorunlarını gündeme getirmesi ve bu sorunları ona çözdürmeyi denemesi sıradan bir düşünce değildir. Sabiha'nın deneyimlerini ve birikimlerini bir araya getirerek sonuçlara varması bu konuda çaba sarfetmesi kadının ancak kendi sorunlarını kendisinin çözebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Tanpınar, bu yaklaşımı ile toplumsal anlamda pratiğin önemini vurgulamaktadır. Toplumsal sorunlar kadın sorunları çerçevesinde biraz daha belirginleşmiştir. Kadın sorunları gündeme gelince konuşan ve değerlendirme yapan çoktur fakat çözüm önerilerinin uygulanması konusunda her dönem sıkıntı vardır. Kadın

---

[39] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 49.
[40] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s.128.
[41] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s. 82.
[42] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s. 83.

kendi sorunlarını ançak kendi çalışması ile ortadan kaldırır diyen Tanpınar, eserlerinde tarihin süreklilik taşıdığını ve ülke sorunlarının halkın gücü ile ortadan kalkaçağını ileri sürer. “Yalnız bir şeyi biliyoruz. O da bir takım köklere dayanmak zarureti, tarihimize bütünlüğünü iade etmek zarureti. Bunu yapmazsak ikiliğin önüne geçemeyiz.”[43]

Tanpınar’a göre tarihi bütünlüğün sağlanması, tarihin bir takım zoraki tezlerle değil, sadece vakıa-olgu olarak değerlendirilmesini gerektirir. Tarihin belirli devirlerini tasfiye edip yerine mantıki tezler yerleştirilmeye çalışılması toplumun değer yargılarını yozlaştırır. Bu yozlaştırma fertler kadın ya da erkek fark etmez, toplumların hüviyetlerini temsil edemez hale gelir. Hüviyetini bulamayan fertlerin oluşturduğu toplum sağlıklı bir toplumdur diyemeyiz.

“Evvela insanı birleştirmek lazım gelir. Varsın aralarında hayat standardı yine ayrı olsun; fakat aynı hayatın ihtiyaçlarını duysunlar.”[44] Aynı hayatın ihtiyacını duyan fertlerin oluşturduğu cemiyet insanın devam ettiğinin göstergesidir.

Köklerine bağlı fertler, farklı sosyal sınıflara mensup olsalar bile biz şuurunu muhafaza ederler. Tarihin bize ve toplum hayatına verdiklerinden kaçmak boşuna bir çabadır. İnsan için hafıza neyse, millet için de tarih odur. Nasıl insan fikir değiştirebildiği halde hafızasını silip atamamaktaysa, milletler de günlük zaruretler nedeniyle tarihi birikimlerini silip atamazlar. Tarihlerimiz öyle kolay inkâr edeceğimiz, yok sayacağımız bir şey değildir. Her milletin tarihi, o milletin hayatına mal olmuş sosyal gerçekliğidir. Milletler değerlerinden ve kendileri mana veren kaynaklardan yüzeysel reformlarla kurtulamazlar. Toplumlar sadece dıştan değişmezler. Dışarıdan getirilen reçeteleri ile halkın sorunlarına köklü çözüm bulunamaz. “Hind’i, Çin’i Efgan’ı, Arab’ı, Türk’ü hep soyunuyoruz; soyundukça üstümüzden attığımız şeylerin alelade ekler olduğunu, daha derinden bir takım şeyler çıkarıp atmak lazım geldiğini görüyoruz O zaman korkuyoruz; olduğumuz yerde imdat arar gibi

---

[43] Tanpınar, **Huzur**, s. 302.
[44] Tanpınar, **Huzur**, s. 34.

sağa sola bakıyoruz. Sonra tekrar gene tabaka tabaka soyunuyoruz, tırnaklarımızla derimizi yüzer gibi bir şeyler daha atıyoruz. Zaten biz soyunmasak bile onlar üzerimizden liyme liyme dökülüyorlar. Fakat olmuyor; bize lazım olan, gömlek değiştirmek değil, içten değişmektedir. Bu sadece dıştan yapılacak şey değil. Bunu olduğumuz yerden yapamayız, içten, dıştan her ufuk, bir görüş zaviyesidir. Cemiyet hayatı zihniyet etrafında döner, insanı yeni baştan, esaslarla kurmamız lazım; kıymetlerle yaşayan bir insan. Hâlbuki bu imkânsız..."[45]

[45] Tanpınar**, Mahur Beste**, s. 87.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. DİNİN SOSYOLOJİK TANIMI

Dinin toplumsal boyutunu incelemeden önce, sosyolojinin kaynağına genel olarak bir göz atmakta fayda vardır. Sosyal bir bilim olan Sosyoloji, ilgilendiği konular ve sahası bakımından dikkat çeker. Birçok düşünür insanlık tarihini safhalara ayırarak incelemiştir. Ferguson, Auguste Comte, Marx Weber ve G. Simmel bu alanda yaptıkları çalışmalar ile dikkat çekmişlerdir.

Bütün bu çalışmaların ve değerlendirmelerin üzerine sosyolojinin yönünü netleştirmesi ve içinde bulunduğu durumdan kurtulmasında Onsekizinci ve Ondokuzuncu yüzyıl başlarında ortaya çıkan sosyal olayların ve fikir hareketlerinin büyük katkısı olmuştur. İnsanlığın büyük ekonomik, siyasi, sosyal buhranlarla uğraştığı bu yüzyılda ülkelerin sınırları yeniden çizilmiş sosyoloji de bundan zenginleşerek çıkmıştır.

Sosyologların çoğu, sosyolojiyi Ondokuzuncu yüzyıl ile başlatmaktadırlar. Bunun sebebi, bu yüzyılda dünya çapında sonuçlar doğuran sanayi ihtilali ile sosyal ve ekonomik meselelerin aldığı şekildir.

"Sosyoloji belirli tarihi dönemlerde ve bilhassa sanayi ihtilali ile zenginleşmiş, serpilmiş ve sanayileşmeye bağlı olarak gelişimini sürdürmüştür."[46]

Bütün bu gelişmeler sonucu 20.yüzyılda gerçekleşen teknolojik, kültürel ve ekonomik gelişmeler bütün sosyal bilimleri etkilemiştir. Ayrıca bu dönemde bir takım sosyal bilimler doğmuştur. Bu asırda sosyoloji yeni alt dallar kazanmıştır. Bunların sebebi bilimsel ihtiyaçtır.

Din Sosyolojisi de bu asırda bilim dünyasındaki yerini almıştır. Sosyoloji işte bu dönemde, toplum hayatında meydana gelen değişmelere ve gelişmelere paralel olarak köy, şehir, iktisat, aile, hukuk, spor, din sosyoloji olmak üzere çeşitli alt dallara ayrılmıştır.

---

[46] Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 14.

Din Sosyolojisi ise adından da anlaşılacağı üzere Din ve Sosyoloji kavramlarına dayanmaktadır. Bu sebeple biz Din Sosyolojisi konusunda düşünürken din ve toplum birlikte ele almamız gerekir.

Din Sosyoloji, dini olayları konu yapar. Yirminci yüzyılın başından itibaren bu konuda yapılan çalışmalar din sosyolojisinin tam anlamıyla bağımsız bir disiplin olduğunu ortaya koymuştur. Sosyoloji ve din temeli üzerine inşa edilen Din Sosyolojisi dinin bireysel yönünden çok toplumsal yönünü konu edinir. Bu bilim dallarının amacı dini ve toplum münasebetlerini ve dini grupları incelemektir.[47]

Allah tarafından vahiy yolu ile insanlığa peygamberler vasıtası ile bildirilen dinin bireysel ve toplumsal olmak üzere iki yönü vardır. Kişisel olan kısmı dinin vicdani ve şahsi yanıyla toplumsal gerçeklik kısmı ise toplumu yönlendiren boyutu ile ilgilidir. Dinin toplumu yönlendiren yanı inanç ve ibadetleridir.“Dinin bir vicdani mesele ve şahsi bir seçim işi olduğu ifade edilirken kastedilen din ve dindarlık işte budur. Biz buna sübjektif din diyoruz. Objektif bir gerçeklik olarak ise toplumun bağlandığı inanç ve amellerden mürekkep bir sistemdir.”[48]

Din, objektif ve sübjektif şekillerde varlığını devam ettirir ve topluma şekil verir. Dinin sosyolojik tanımı hakkında o kadar değişik tanımlar yapılmaktadır ki, sosyologların üzerinde anlaştıkları bir din tanımı yoktur.

Din, Eski Yunan’da korku ile karışık saygı anlamına gelen ‘thrioheya’ kelimesinden türemiştir. Bugün Batı dünyasında din için toplamak, saygı duymak, kendini toplamak anlamına ge ‘religio’ kelimesini kullanmaktadır..[49]

Bu sebeple çeşitli dinlere ve disiplinlere mensup insanların benimseyebilecekleri, eski bir deyimle efradını cami, ağyarını mâni bir tanım yapılmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca din kelimesinin bir Budist ile Yahudinin zihninde aynı çağrışımı yapmadığı; hatta önemli ortak özelliklere sahip olan bir Müslüman ve Hıristiyan’ın ondan anladıkları şeyin

---

[47] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 211.
[48] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 214.
[49] Ahmet Faruk Kılıç, **Türkiye’de Din Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü**, Dem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

birbirinden farklı olabileceği hususuna işaret edilmektedir.[50] Yine bu bağlamda dini, inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplinin, kendi yöntemine uygun bir din tanımıyla yola çıktığına işaret edilmektedir. Örneğin bir psikoloğun dini çoğu kere yaşanan bir tecrübe, bir sosyoloğun ise toplumsal bir müessese olarak gördüğüne dikkat çekilerek din tanımlarındaki farklılığa vurgu yapılmaktadır.

Dinin bu dünyadaki ve öbür dünyadaki etkisini değerlendiren müslüman düşünürlere göre din, "akl-ı selim sahiplerini, bu dünyada doğruluğa, salaha; öteki dünyada kurtuluşa götüren ve Yüce Allah tarafından konan bir kanundur."[51] tanımyla akıl ve dinin bu hayatın dışına taşan yanı vurgulanmıştır. Bu yönüyle diğer tanımlardan farklılık arz eder. "Batılı düşünürlerin dinle ilgili yaptıkları tanımlar dini sadece bir yönü ile alır. Durkheim dinin kolektif, Pratt tavır, Menzies ibadet, Müller ise inanç yönü üzerinde durmaktadır."[52]

2. DİNİN TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Toplumsal yaşayışın en eski ve en tipik görünümü olan din ile toplum arasında karşılıklı etki tepki ilişkisi vardır. Ancak bu ilişkiden amaç hiçbir zaman birinin diğerini tek taraflı olarak belirlemesi olarak düşünülmemelidir. Din bir yandan toplum düzeni ve kültür alanları din üzerinde etkili olurken, öte taraftan, dinin toplum hayatı ve kültür alanları üzerinde etkiler gösterir. Sosyo -kültürel yaşamın hukuk, iktisat, siyaset, eğitim, sanat, ahlak vs. tüm kesimleri hatta toplumun genel yapısı yani, zümreler, tabakalar, devlet ile din arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi, yönetme, yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslam, şeriat, adet, ceza, hesap ve millet anlamlarına gelmektedir. Kişinin hayatını Allah'ın emirlerine göre

---

[50] Kamuran Birand, **Dinin Mahiyeti Üzerine**, AÜİFD, Ankara,1957, C.VI. s. 128.
[51] Hüseyin Atay, **İslam'dan Önce Arap Dünyasında Putperestlik ve Yayılışı**, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.6, s.1–4
[52] Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Ankara, Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık, 2008, s. 42.

düzenlemesi, müslümanlara karşı görevlerini yerine getirmesi, Allah'ın mutlak tasarruf ve hâkimiyete sahip olmasıda din kelimesinin muhtevasına katılmıştır.

Diğer taraftan din sonsuza karşı duyulan bir duygu ve heyacandır.[53] Kökeninde de inanç olgusu vardır. Dini inanç, bilgi ve iman ile bireyin hayatına şekil verir. İnsan düşünen bir varlık olduğu kadar, inanan bir varlıktır. Düşüncenin temelinde akıl bulunur. Aklın yetersiz olduğu durumlarda inanç olgusu devreye girer.[54] Cemiyet hayatının kutsal tecrübesi olarak ifade edilen din aşkın bir varlığa bağlanma ve buna ait inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü olan bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir.

Yaşayan bir din tabiatı itibarıyla sosyal münasebetler oluşturmak ve gözetmek zorundadır. Cemiyet hayatına ibadetlerle giren dinin başkaları tarafından görünen bir tarafı vardır. Bu durum dinin objektif yönünü vurgular. Birde dinin fertte derinleşen, fertte anlam bulan ve kök salan subjektif bir tarafı vardır. Bu bakımdan dini tecrübenin duyguda, iradede, bazen düşüncede ortaya çıkan ve içten gelen bir dürtü olarak [55] tanımlandığı göze çarpar.

Dinsel inançları açıklayabilmek için yalnızca bireylerden ve onların psikolojilerinden hareket etmek yeterli değildir. Toplumun ve toplum yapısında hesap edilmesi gerekir. Çünkü din sadece fertle ilgili bir gerçeklik değildir.[56]

"Din, her çağda toplumsal dayanışmayı kuvvetlendirmek gibi çok önemli bir iş görmüşür. Onun için toplum var oldukça, din de türlü biçimlere bürünerek daima var olacaktır. Bütün toplumsal kurumlar dinden çıkmıştır. Aklın kategorileri, bilimin dayandığı ilkeler, ahlak ve hukuk kuralları hep dinin

---

[53] Yummi Sezen, **Sosyolojik Açıdan Dinin Sosyal Müesseler Üzerindeki Tesirleri**, İFAV Yayınları, İstanbul,1988, s. 1–4.
[54] Zeki Aslantürk, M.Tayfun Amman**, Sosyoloji**, MÜİ F Yayınları, İstanbul,1996, s. 280.
[55] Vahit İmamoğlu, **Din Psiklojisi Dersleri**, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sakarya, 2004, s. 110.
[56] Kılıç, **a.g.e.** s. 15.

ürünüdür. Din hayatı kolektif hayatın en yoğun bir anlatımı ve en üstün bir biçimidir. Çünkü toplum dinin özüdür."[57]

Din ve toplum arasındaki ilişkiler, hem dinin hem de toplumun doğası için temel ve asli bir nitelik taşır. Toplumsal ilişkiler göz önünde bulundurulmadan dinin anlaşılması zordur. Din; kutsal, peygamber, ibadet, yaratıcı, inanan, inanmayan gibi kavramlarla hayat bulur. Din bir yandan toplumsal hayatın paylaşım ve ideal alanı olurken, bir yandan da insanı güçlüklere karşı koruyan bir güvenlik şeridi ya da toplumu yönlendiren bir pusuladır. Din, fert ve toplumların kendini ifade biçimidir. Dinin toplum üzerindeki etkisi fertle ve ibadetle hayat bulur. İbadet ferdi bir inanç tezahürü olmakla birlikte toplumsal bir temeli olan eylemdir. Din, toplum hayatında merkezi bir konuma sahiptir. İnsanlar dinin birleştirici gücü sayesinde bir araya gelmektedirler. Din ferdi bir gerçeklikle sınırlı değildir. Aynı zamanda toplumsal bir gerçekliktir. Hayata düzen veren aynı zamanda birleştirici bir misyona sahiptir.

Din toplumsal bir gerçeklik olarak hayatın içinde yer almakla toplumu oluşturan bireylerde dinin etrafında aynı davranış şekillerine uymak suretiyle birleşmektedir. Bu birleşme bir devamlılık ve şuur derinliği taşır.

Din sosyolojisinin esas alanı, din ve toplum arasındaki ilişkidir. Dinin toplum üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Toplum hayatının asli ögelerinden birisi olan dinin toplumsal ve ferdi yönü uzun yıllardır bilim adamları tarafından tartışılan konuların başında gelir.

2.1. DİN VE KÜLTÜR

Din ve toplum arasında bir tür etkileşim, alış veriş ve iletişimin olduğu sosyolojinin "toplum, kültür ve kişilik" üzerinde yükseldiği bu alanlarında birbirinden bağımsız alanlar olmadığı bilinen bir gerçektir. Zira kişinin toplum tarafından çizilen çevresi olarak ifade edilen kültür, toplumsal bünyenin en

---

[57] Kılıç, **a.g.e.** s. 16.

önemli ögesidir.[58] Toplum kültürünün en önemli yanlarını dini inaçlar, normlar, değerler, düşünce ve davranışlar oluşturur.

Toplumsal yapının önemli unsurlarından birisi olan kültür maddi ve manevi kültür unsurları olmak üzere iki şekilde değerlendirilir. ”Maddi kültüre toplumun üretim araçları girerken, manevi kültüre toplumların inançları, düşünceleri, gelenek ve görenekleri, duyguları, davranışları, tarihi kahramanları, mukaddes değerleri girer.”[59]

Toplum kültürünün içinde bilim, sanat, hukuk, iktisat ve siyasetin yanı sıra dininde önemli bir yeri vardır. “Kültür canlı bir organizma gibidir.”[60] Bu anlamda kültürü yaşayan bir miras olarak kabul edebiliriz. Nesilden nesile, sosyal bir miras olarak aktarılan kültürden her kuşak, kendi algılama oranında faydalanır.

“Muhafazakârlık, gelişme ve yenilenme temelleri üzerine kurulu olan kültür insan topluluğunun belli bir dönemiyle sınırlandırılamaz. Fakat insan topluluğunun varlığı ile devam eder. Bir insan topluluğu siyasi bağımsızlığını kaybetse dahi, kültürel varlığını devam ettirebilir. Eğer kültür yaratıcı ve zengin ise, ileride tekrar bağımsızlığı sağlayabilir.”[61] Din de aynı açıdan değerlendirile bilir. Din de tıpkı kültür gibi insan hayatının belirli bir dönemi ile sınırlandırlamaz. Din, bireylerin ve toplumların hayatında varlığını dirençle devam ettiren din topluma ve kültüre hâkim olur. Böylece din kültür içerisinde inanç faliyeti olarak varlığını devam ettirir. Fakat zamanla toplum kültürü çeşitli alanlarda dinden uzaklaştığı için toplum dinin etkilerinden sıyrılarak dünyevileşmiştir. [62] Bu dünyevileşme sonunda din kültürün içerisine çekilmiş sadece inanan insanların hayatını düzenleyen bir unsur olmuştur. Bu sebeple dinin toplum içerisindeki yapısı ve algılanışı günümüzde esaslı bir değişime uğramıştır.

---

[58] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 423.
[59] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 414.
[60] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 414.
[61] Erkal, **a.g.e.** ,s. 125.
[62] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 414.

"Din, kültürel bir evrenseliğe sahiptir. Yeryüzündeki tüm kültürler ne kadar farklılaşmış olursa olsun dini özellik taşımaktadırlar."[63] Kültürleri farklı kılan özü itibarıyla dindir. Kültürlerin asıl önemli özelliklerinden bir taneside dini bir rollerinin olmasıdır.

2.2. DİN VE AHLAK

Ahlak, gündelik tutum ve davranışlar üzerinde doğru veya yanlış gibi yargılayıcı değer hükümlerinin söz ve deyim halindeki ifadelerin bir bütünüdür. Sadece içe dönük kalmayan belirli bir yaşam biçimi olarak geçerlilik kazanan ahlaki değer ve inanışlar sosyolojiyi ilgilendirir.[64]

Ahlakın temelinde iyilik düşüncesi olduğu için, ahlak kötülüklerden kaçmak ve iyi olan davranışları yapmak demektir. Dinin temelinde kutsalla kurulan ilişki vardır. Daha da önemlisi pek çok dinde dini ve ahlaki emirlerin iç içe geçtiği ve birbirlerinden ayrılmaz bir şekilde bütünleştiği dikkat çeker.

Dini inançların özünde iyilik, kötülük, günah ve sevap arasındaki çatışma vardır. İnsan iyilik ve sevaba yaklaştığı ölçüde iyi bir dindar olur. İnsanın iyi bir dindar olmasında ahlakın ve ahlaka uygun davranışlar göstermesinin katkısı vardır. İslam dini inanç ve ibadetin yanı sıra güzel ahlaka vurgu yapar.

Müslümanlık'ta ahlak düşüncesinin ana damarı olan iyilik ve kötülük duygusunun İslami temellere dayandığı bilinen bir gerçektir. Dinlerin ahlak anlayışları arasında belirli fark vardır. Modern toplumlarda meydana gelen değişme ve gelişmelere bağlı olarak kendini gösteren ahlaki problemleri dini çağrıların güçlü ahlaki uyarılar içermesine sebep olmaktadırlar. Bütün toplumlar ahlaki olarak meydana gelen problemlerden ancak dinin referansı ve uyarıları ile kurtulabileceklerini düşünmektedirler.

---

[63] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 415.
[64] Sabri F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, 1991, s. 21.

2.3. DİN VE EĞİTİM

Her ne kadar ferdin din ile ilişkisi doğuştan başlasa da aslında dinle ilgili her şey hayat içerisinde eğitim-öğretim yoluyla şekillenmektedir. Eğitim-öğretim faliyeti ile kültürlerini ve birikimlerini nesillere aktaran insanlar aynı zamanda "Kaynağını kutsal metinlerden alan gelenek ve değerlerini yeni yetişen kuşaklara aktarmak için de gayret göstermişler hatta bu işi belli bir sistem dairesi içerisinde yapmaya çalışmışlardır."[65] Bilgilerin aktarılması ilk dönemlerde sözlü olarak yapılırken zamanla yazılı kaynaklar tercih edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde bilgiler gelecek nesillere aktarılmış ve bu durum bilgilerin doğru bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır. Yazılı kültüre dayalı toplumlara doğru gelindikçe dini eğitimin, din öğretimi şeklinde kurumsallaştığı görülür. Bu kurumsallaşma din eğitiminin toplum yapısına göre şekil almasına sebep olmuştur.

Geleneksel toplumlarda din kültürün yapısına hâkim olduğundan, bu tür toplumlarda öğretim dini bir karekter arz ederken modern dönemlerde toplum kültüründe görülen dünyevileşmeye parelel olarak eğitim öğretim dini laik bir karetere bürünmüştür.[66] Bunun sonucunda modern ve laik öğretim sistemi içerisinde din, öğretimi konusunda önemli bir sorun olmaya başlamıştır.

Her fert belli bir toplumsal ortamda dünyaya gözünü açmakta ve eğitim yoluyla bir kültüre ve o kültürün hayat bulduğu dini inanç ve değerlere ait düşüncelere, bilgilere vakıf olmaktadır.

İnsan şuurlu veya şuursuz olarak içinde bulunduğu toplumun dini kültüründen etkilenir. Birey toplumdan aldığı manevi ve dini kültür unsurlarını kendi kişiliğine alır. Bu süreç doğumla başlar, ölüme kadar devam eder. Ailede başlayan dini süreç üzerinde eğitimin yanı sıra çevrenin de çok büyük etkisi bulunmaktadır. İlk çocukluk döneminde başlayan dinin özümsenme süreci, eğitimle birlikte bireyin zihninde farklı tanımlamalar kazanır. Böylece

---

[65] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 424.
[66] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 425.

insanın dini kişiliği, din ile ilgili tutum ve davranışları, inançları, değerleri, dini yaşayış biçimi ve dindarlığı şekillenir.

2.4. DİN VE EKONOMİ

Toplum ve din arasındaki ilişkileri inceleyen sosyologlar, ekonomik davranışın insani varoluşun temel esaslarından olduğunu dile getirirler.

Toplumun maddi ihtiyaclarını karşılayabilmesi için enerjiye ve zamana ihtiyacı vardır. Bunun anlamı şudur: Ekonomik faliyetlerin kökleri toplumsal bir davranış olarak karşımıza çıkar. İlk insanın varlığı ile birlikte ortaya çıkan dini yaşayışın en önemli temsilcisi her dönemde din adamları olmuştur. Doğal yiyeceklerin bol olduğu dönemlerde din adamlarının din merkezli faaliyetleri karşılığında maddi bir beklenti elde etme düşünceleri olmamıştır. Bu durumda din adamları mensup oldukları dinin toplumda bir kurum olarak yerleşebilmesi için toplumların ekonomik yapısını da göz önüne alarak çalışmışlardır.

Ekonomik davranış aynı zamanda bir grup davranışıdır. Ekonomik aktiviteler sayesinde yalnızca toplumun maddi temeli atılmaz. Aynı zamanda ortak bir grup gayesi teşkil eder.[67]Çünkü toplumlar maddi temellerini sağlamlaştırmak için ortak inanç ritüelleri etrafında toplanırlar. Bazı toplulukların yağmur yağması için dans etmesi bazı toplulukların ise iyi mahsül almak için kurban kesmeleri bunun en açık örneğidir.

Birçok davranışın kökeninde ekonomik nedenler yatar. Ekonomi merkezli inanç faliyetleri birey ve grup tarafından hayata geçirilir.

Toplumlar besin üretimi konusunda zaman zaman bolluk yaşadıkları gibi bazen de darlığa düşerler. Toplumlar işte bu dönemlerde aşkın güçlere karşı ayin düzenlerler. Bu ayinler topluluğun birlik ve beraberliğini canlandırır. Böylece ekonomik bir beklentinin ve amacın etrafında toplanan bireyler sosyal düzenin tamamlayıcısı olurlar. “Ekin ekerken yapılan dua, hasat bayramı iyi bir verim elde etmek için hiç hesapta olmayan durumları dini bir çerçeveye yerleştirme amacına hizmet eder.”

---

[67] Yasin Aktay, M.Emin Köktaş, **Din Sosyolojisi**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 81.

Zaman içerisinde üretime dayalı toplulukların tüketime doğru kaymaları, dini alanda da bir takım değişmeler meydana getirmiştir. Bütün bu gelişmenin neticesinde sekülerleşme ile birlikte pasif ve tüketici dindar tipleri ortaya çıkmıştır.

3. TOPLUMUN DİN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Din ve toplum arasındaki ilişki, toplumun dine etkisi ve dinin topluma etkisi şeklinde olur. Toplumun dine etkisi, içerik ve biçim açısından kendini gösterir. Öyle ki, her din, belli sosyal şartlarda ortaya çıkmakta ve belli sosyal gruplar tarafından yaşatılmaktadır.

"Dinî grupların ciddi anlamda analizi yapıldığında öncelikli olarak dinlerin tarihi ve ortaya çıkışındaki kaynaklara göre birbirlerinden nasıl farklılaştıkları ve daha sonra gelişim ve biçimlenme süreci içinde sosyolojik etkilerle köklü, kısmî yahut tümüyle değişikliklere nasıl uğradıklarını görmek mümkündür. Önemli olan, sosyolojik bakımdan farklı olan bir çevrede, dinî grupta karakteristik bir değişikliğin meydana gelmesidir."[68] Din, birey ve toplumda net bir duruş ile kendisini gösterir. Her din kendine mensup olan bireyler arasında bile ibadet şekilleri bakımından farklılık arz eden bir yapı ile varlığını sürdürür.[69]

Toplumun din üzerindeki etkisi, dinin ilk ortaya çıkışı ile değil, mevcut dinin inanç ve ritüelleri üzerinde kendini göstermektedir. Gerçekten de, dünden bugüne, özellikle çok tanrılı toplumların din üzerindeki etkisini gösteren pek çok örneğe rastlarız.

Toplumun inançlarına uygun olmayan değişim ve gelişmeler toplumun din üzerindeki etkisi, toplumların yapılarıyla yakından ilişkilidir. Zira bütün dönemlerde insanların yaşamlarında dinin önemli bir fonksiyona sahip olduğu görülmektedir. Sosyal hayat adeta dini değerler doğrultusunda devam etmektedir. Toplumun inançlarına uygun olmayan değişme ve gelişmeler

---

[68] Wach, **Din Sosyolojisi**, cev. Ünver Günay, MÜİFYayınları, İstanbul, 1995, s. 292
[69] Günay, **Din Sosyolojisi**, s.297.

sosyal yapıdan ayrılma olarak değerlendirilmiştir. “Genel hayat dini değerler çerçevesinde sürmüştür. Ama bütün bunlara rağmen yine de insanların bulundukları çevre ya da soyso-kültürel ortam dini değerlerin oluşum ve topluma yayılışında son derece etkili olmuştur. Zira dinler ortaya çıkarken ya da topluma açılırken o toplumun sosyal gerçekliğinden hareketle kendilerini sunmuşlardır.”[70]

Kutsal olan bilgi, insanın yaşamına geçerken insanın ve toplumun dünya görüşüyle buluşmaktadır. Bu buluşma karşılıklı etkileşimi beraberinde getirmektedir. İşte tam bu noktada toplum kutsalı etkilemekte, onu kendi mantığına ve dünya görüşüne göre şekillendirmektedir. Bu durum evrensel ya da yerel hemen tüm dinlerde görülebilecek tabii bir süreç olarak değerlendirilebilir.[71]

Sonuç olarak din ile toplum arasındaki ilişki karşılıklı etki esasına dayanmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim ilk olarak dinin toplum üzerindeki etkisi şeklinde tezahür etmektedir. Şüphesiz her yeni din, az ya da çok değişmiş bir toplum modeli sunmakta; sunulan bu değişim modeli, toplumsal hayatın, hatta bireysel davranışların yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. Örneğin toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların şekil ve karakteri ile doğal ve yerel birlikler, dinin yoğun etkisi altında bulunmaktadır. Aynı şekilde din, toplumlara belli bir zihniyet kazandırma, toplumsal kontrol, toplumu yeniden yapılandırma gibi bir takım temel toplumsal fonksiyonları da üstlenmektedir.

Dinin toplumsal yapı üzerinde bir takım etkileri olduğu gibi, toplumun da din üzerinde bir takım etkileri vardır. Öyle ki, özellikle halk dinlerinin tanrı tasavvurlarının ve dinî bayram ve törenlerin bir takım ekonomik ve sosyal faktörler tarafından şekillendirildiği, tecrübî Din Sosyolojisi çalışmaları tarafından ortaya konmuştur. Örneğin, tarımla uğraşan toplumların tanrılarına ‘Toprak ana’ ismini vermesi ile, çobanlıkla geçinen kavimlerde ayin ve ibadetlerin daha çok hayvanların yavrulaması ve kırkılması zamanlarında icra

---

[70] Ali Akdoğan, **Sosyal Değişme ve Din**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 97–98.
[71] Akdoğan, **a.g.e.** s. 98.

edilmesi, toplumun din üzerindeki etkilerini ortaya koyan örneklerden sadece bir kaçını oluşturmaktadır. Ancak, Günay'ın çok haklı olarak belirttiği gibi "Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak, bütün dinlerin, özellikle de ilâhi dinlerin toplumsal şartların bir ürünü olarak ortaya çıktığını savunmak oldukça hatalı bir davranıştır."[72] Bununla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tür anlayışlara sahip olanlar eksik olmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Wach'ın tabiri'yle, "Toplumsal şartların doğrudan doğruya 'sübjektif din' üzerinde değil, yalnızca 'objektif din' üzerinde bir takım etkilerinin olabileceğinin gözden kaçırılmamasıdır."[73]

---

[72] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 307.
[73] Wach, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 292.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ESERLERİNDEKİ DİNİ, MİLLİ VE TOPLUMSAL UNSURLAR

1. ÖLÜM VE AŞK

Dini inancın temelini oluşturan kutsal ve üstün varlık inancı Tanpınar'ın eserlerinde göze çarpar. Din içinde yaşadığı milletin yaşam şekillerini etkilerken, milletin yaşam şekillerinden de etkilenir. Millet hayatına yeni değerler manzumesi katan din, milletin yaşam şekillerinden de bazı unsurları bünyesine alır. Allah inancı merkezinde gelişen unsurlar İslamiyete mensup kahramanlarda bazen felsefi, bazen kelami ve bazen de tekâmülle ilgili inanç seviyeleri olarak karşımıza çıkar.

Şiirlerinde iç dünyasının, roman ve hikâyelerinde ise varlığını şekillendiren unsurların peşinde olan Tanpınar'ın eserlerindeki kahramanlar bize yaşadıkları dönemin, kişisel hayatının daha da önemlisi sosyal meseleler karşısında aldığı tavrın ipuçlarını verirler.

Tanpınar'ın roman ve öykülerinde yer alan kahramanların dini ve milli hayatımızla çatışmaktan özenle kaçındıkları dikkat çeker. Eserlerinde Tanpınar kahramanlarının dindarlıklarını esas olarak almamıştır. Fakat kahramanların Allah inancı açısından belli bir tavırlarının olduğu görülmektedir. Huzur'da Allah inancının net olarak görüldüğü karekterler Tanpınar'ı yansıttığı söylenen Mümtaz ve Yahya Kemal'i yansıttığı söylenen ihsan'dır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerindeki ölüm ve aşk vurgusuna geçmeden önce ölüm karşısında bireyin aldığı tavrın aşkın bir tecrübe mi yoksa insan hayatının bir parçası mı olduğunu irdelememiz gerekir.

"Din, canlı varlıklar olduğumuzu ve mutlaka bir gün öleceğimizi bilmemiz olgusundan hareketle bizi sorumluluk yüklemeye sevk eder. Ölümün uyandırdığı korku ve gerginliği aşmak için yürütülen her fikir ve başvurulan her hareket dinidir."[74]

---

[74] Hayati Hökelekli, **Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranışlar**, Ankara, İslami Araştırmalar Dergisi C.5, 1991,s. 84.

Aşk ve ölüm teması Tanpınar'ın Yaz Yağmuru, Huzur, Yaşadığım Gibi, Sahnenin Dışındakiler, Mahur Beste adlı eserlerinde yoğun bir duygu atmosferi içerisinde karşımıza çıkar.

Tanpınar, aşkın acıyla yoğrulduğunu ve ölümle birleştiğini hatırlatan cümleyi kendisi söyleyemediği için müteessir olduğunu yazar. Aşk ve Ölüm düşüncesini aynı terazide tartan ve aynı bedende buluşturan Tanpınar şu cümleleri söylerken okuyucuya daha çok hissettirmektedir: "Nitekim sevdiğim bir muharrir "Aşk ölümün gülümseyen yüzüdür"der. Bu mesut cümleyi her hatırlayışımda, onu kendim söylememiş olduğuma müteessir olurum."[75]

Ölüm ve aşk aslında birbirinden ayrı düşünülemez. Aşk ölüme doğru koşan hayatın insan kaderine gülümsediği andır. Aşk ve ölüm ançak beraber hatırlandıkları zaman anlam bulurlar. Hüviyet kazanırlar. Çünkü bu iki mefhumdan birini, ötekini hatırlamadan hiçbir zaman düşünemem çünkü onlar benim için eş doğmuş mefhumlar değil, birbirini tamamlayıcı yegâne hakikatlerdir.[76]

Tanpınar eserlerinin arka planında aslında ölüm karşısında bireyin tek dayanak ve sığınak noktasının aşk olduğunun vurgusunu yapmaktan geri durmaz. Aşk ve ölüm arasındaki bağ gözler önüne serilir ve bu iki kanadın insen zekâsının en büyük yardımcısı olduğu özellikle vurgulanır: "İnsan zekâsının bu ikiz kanadı, hayat aynasında daima yanyana çırpınırlar. Büyüğe, bütüne, kemale ancak onlara eriştiğimiz, bu tecrübeleri nefsimize mal ettiğimiz zaman vasıl oluruz. Şiirin, san'atın tebessümü ancak bu iki müntehanın arasında doğar."[77]

İnsan ruhuna şekil veren hayat, Hayyam'ın şiirlerindeki destiler gibi ölümün elinde yoğrulan ve ölümü bir an bile unutmadan yaşayan fertin hayatıdır. Ançak birey ölüm düşüncesini bir an bile unutmadığı zaman aşkın ateşinde pişer ve tam kıvamını bulduğu zaman yine ölüm onu ebebiyetin kucağına atar.

---

[75] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s.134.
[76] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s.134.
[77] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s.135.

Tanpınar sanatın gayesi üzerine düşünürken ölüm ve aşk duygusunun buna katkısını ortaya koyar. Aşk ve ölüm insan için ikiz bir tecrübedir. Kişi bu iki tecrübeyi ruhunda toplarsa hakiki olgunluğa ulaşır. Ölüm karşında teslimiyetten başka bir çaresi olmayan insan olgunluk sürecini aşk sayeside tamamlar. Aşk bize münferit ve dağınık dünyayı bir bütün halinde verir; zekâyı ihsasların yalancı cennetinden ve dar müfredatından, aklın gülünç ve sıkışık hesaplarından kurtararak bir ebediyetin aynası yaptığı içindir ki, biz onun vasıtasıyla arızi olan her şeyi yeneriz.[78]

Birey dünyanın dar kalıpları içerisinde parçalanırken aşk ona en büyük kapıyı açar bu kapı ebediyet kapısıdır.

Nasıl dış âlemin doğması için güneşin yaratıcı teması lazımsa, bu âlemin kendimize, sathi bir temasın dışına çıkan bir zenginlikle ilave edilmesi, bizimle kaynaşması, bizim olması için de bu deruni aydınlığa ihtiyacımız vardır. Çünkü bu aydınlık sayesinde "Büyük hakikatleri kavrarız, mevsimler bize güler, eşyada uyuyan gurbetzede ruh bizimle konuşur zaman sırrını açar ve derin bir anlaşmada bütün uzaklıklar silinir; bütünün terkibi kendiliğinden kurulur. Bu ilaveyi yaptığımız zaman, biz alelade fani taliinin üstüne çıkarız, mukadderatın sofrasında zarımız oynar ve ellerimize yaratıcılığın nefhası sinmiş olur. O zaman insanoğlu, biricik vasfı yaratıcılık olan zekâ hayatında hakiki manasıyla doğar. Ötesi bulunmayan aşk, müteakip tecrübelerde gölgesini eşyanın ve maddenin tenevvüüne emanet ettiğimiz yahut ateşini hadiselerin veya tarihin akışına geçirdiğimiz ilk ve en büyük, yegâne ibdaımızdır."[79]

İnsanı faniliğin üzerine çıkaran aşk duygusu nasıl gelişir? Tanpınar bu noktada aşkın gelişimini ve bu derin duygunun kaynağını anlatırken kan noktasına dikkat çeker: "Nasıl severiz? Filozoflar ve fizyoloji âlimleri bu muammayı halletmeye istedikleri kadar çalışsınlar; bizim için esas olan, hilkatin bu mevhibesini, bu büyük ve cömert kudreti kanımızda

---

[78] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s.135.
[79] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s.135.

taşımamızdır."[80] Sevgimizin asıl kaynağı kanımızdadır. Biz kanımızın gereğini yerine getirir severiz. Bu sevgi aslında birçok hamleyi içinde barındıran bir sevgidir.

Tanpınar, aşkın insan hayatında nasıl bir değişim meydana getirdiği anlatırken bir iç nizam vurgusu yapar. Burada vurgulamak istediği aşk duygusunun insan hayatını nasıl etki altına aldığıdır. "Günlerin çamurunu bir elmas yığını haline koyan, tenin kirini ilahi bir şafağın aydınlığında yıkayan, âdemin meyvesi olan ruhu, bir ezeli yet şarabı haline getiren odur. O, ruhun muayyeniyet kazanması için biricik nizamdır. Ve bizi ömrümüzde bir defa ve bir tek insan için ziyaret eder ve bir defa koklandıktan sonra unutulmayan bir gül gibi bütün bir ömrü lezzet hatırasıyla doldurur. "[81]

Sevginin anlam kattığı hayatların yanında birde sevgiyi tadmamış ve tanımamış hayatlarda vardır. Tanpınar, sevgiyi tanımayanlar için üzülür. Onların, arzunun cehenneminde, şifasız bir boşluğun kırbacı altında bütün ömürlerince sürüneceklerini, hayatın onlar için manasız bile seyahat, ölüm ün ise sadece bir yokluk korkusu olduğunu söyler."[82] Sevgi insan ruhunu kanatlandırır ve hayatın günübirlik sıkıntıları karşısında korur. Bütün bunlara rağmen ten kafesinden çıkmayan zekânın yalancı oyunlarından kurtulamayan sevgi ise bize kadından kadına koşan meşhur roman kahramanlarını anımsatır. Aşkı ten kafesine ve kadın güzelliği ile sınırlandırmanın tehlikeleri vardır. Kadın peşinde varlığını harap eden bireylerin geldiği nokta ölümden beter can sıkıntısıdır.

Tenin sınırlarını aşan ve ruhu kanatlandıran aşk sayesinde insan "Yıpratıcı ihtiyarlık, korkunç ölüm, tenin ve arzunun ağları içinde ruhun ve çehrenin alacağı korkunç manzarayı hatırlatanlara güler, çünkü o kadim efsanenin bilmecesini çözmüştür, bütün bu hakikatlerin yanında ve hepsinin

---

[80] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 135.
[81] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 136.
[82] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 136.

üstünde Havva'nın, Âdem'in yaratıcı rüyasından bir altın meyve gibi fırladığını bilir."[83]

Bu yaklaşımın arka planında ebediyet aşkı ile ölümü dost ve aşina kılan aşk vardır. Aşk ruha yeni ufuklar açan bir kanattır. Ve insan kâinatının anlam bulduğu kendisini tamamladığı bir derinliktir. Tanpınar'ın aşka yüklediği anlam budur. Bu anlam aşkın ölümü tebessüme çeviren yaratıcı anlamından başka bir şey değildir.

"Ömürlerinde bir kere sevmiş olmanın gururuyla gözlerinin nasıl parladığına dikkat ettiniz mi? Bütün bir harabi içinde gülen bu yıldızların acayip ışığını bir defa için olsun yaşayanlar, ıstıraplarının tesellisini bulurlar ve o zaman kendi içimizdeki ateşin, ruha bir kere geçtikten sonra ebediyet boyunca orada sönmeyeceğini anlarlar. Benim için en büyük san'atkarlar, kendi mütevazı ve isimsiz ömürlerinde aşkın cennetini yaratmak suretiyle ölümü iradelerine muti edenlerdir. Biz her açılan bahar gülünde onların ruhunu koklar, her şafakta onların rüyasının yenileştiğini seyrederiz. Bir uykuya cananla beraber uyuyanlar... Yahya Kemal'in hakkı var. Ömrün büyük ve dağdağalı gecesinde bir aşkın yıldızlı uykusu yapanlar; bir ebediyet bahçesi olan bir ölümde uyanırlar.[84]

Tanpınar'ın bu cümleleri bize aşk ve ölüm karşısında aşkın bireye verdiği güçün büyüklüğünü anlatır. Bu cümlelerde ki düşüncelerin temelinde Yahya Kemal'in de etkisini görmek mümkündür.

Tanpınar'ın ölüm ve aşk duygusuna hayat içinde anlam verdiği ve hayat içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Ölüm, karşısında bütün duyguların sustuğunu ve insanın aciz kaldığını onun tırpanı işlediği zaman her şeyin büyük bir sükûta gark olduğunu özellikle vurgular: "Ben, bütün arkadaşlarım, herkes günün şartları içinde olsa bile yine her zaman ki gibi yaşıyorduk. Ölüm tırpanını yine işletiyor ve o konuştukça her zaman olduğu gibi bütün sesler susuyor, aşk, müphem ümitler, içimizde yalancı aynaları oynatıyorlar, herkes yine eskisi gibi seviyor, birleşiyor, ayrılıyor, çocuklar

---

[83] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 137.
[84] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s.134.

doğuyordu. Fakat hadiselere ve kendimize biraz dikkat ettiğimiz zaman bütün bu işler, tabiat çarkının bu tabii dönüşü, çok zalim bir şuurun, bir nevi çok zalim bir meleğin emri altında oluyordu. İstanbul esirdi ve hepimizi taşıyan içtimai gemi alevler içindeydi. "[85]

Sosyal hadiselere biraz daha dikkatli bakınca içtimai geminin alevler içinde olduğu görülüyordu. Alevler içinde içinde olan toplum ve devrin şartları aydınlar üzerinde tartışmasız çok etkiliydi.

Tanpınar'ın eserlerinde hayat, aşk, ölüm, musiki, tabiat, mimari bir arada bulunur. Cemiyet içerisinde yok olan ölüm duygusu fert planda bütün gücünü hissettirmektedir. Nitekim Abdullah Efendi'nin Rüyaları adlı kitapta yer alan Evin Sahibi adlı hikâyenin kahramanı ölüm korkusunu her an Yılan tarafından zehirlenme vehmiyle yaşayarak hayatının bütün safhalarına taşır.[86] Bu durum defterine düştüğü notlarda daha da ortaya çıkar. "Şimdi bu sayfaları yazarken hayatımı düşünüyorum ve onun bir ölüm hikâyesinden başka bir şey olmadığını anlıyorum. Bütün hayatım boyunca onu yanı başımda gördüm. Saatlerimi karanlık bir kumaş gibi dokudu, çocukluğumu usta bir kuyumcu gibi o işledi, gençliğimi bir mimar gibi o kurdu. O, hayatıma, kudretinden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla kıyafetini değiştiren zalim bir hükümdar gibi girmiş, her şeyi alt üst etmiş, yakmış, yıkmış, koca evi söndürmüş ve yıllarca geceleri yastığımın altında beraber uyuduktan, gündüzleri kıvrak bir su gibi önümde kayıp dolaştıktan sonra, günün birinde iki halı dengi arasında mosmor, cansız yatan bir ihtiyarın ayakları ucuna, tül gibi ince nakışlı bir yılan gömleğini bırakarak gitmişti."[87] Bir taraftan ölüm duygusunu bu şekilde hiiseden bir kahraman oluşturan Tanpınar aslında herşeye rağmen ölüm karşısında hayata sımsıkı bağlanmasını bilen kahramanlarda oluşturmuştur. Hayatın her alnında hatta çoluk çocuğu arasında bile ölümü gördüğünü söyleyen Molla Bey cemiyet içine karışınca

---

[85] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s.256.
[86] Tanpınar, **Abdullah Efendinin Rüyaları**, s.119.
[87] Tanpınar, **Abdullah Efendinin Rüyaları**, s. 120.

ölümün peşini bıraktığını söyleyler. Cemiyet hayatı ölümün bireyi yok etmediği isbatlar. Cemiyet hayatındaki devam insana güç verir. [88]

Ölüm konusu Tanpınar'ın eserlerinde en önde gelen konulardan bir tanesidir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi Tanpınar'ın yaşadığı dönemin daha da önemlisi çocukluk ve ilk gençlik çağlarının tam bir savaş atmosferi içinde geçmesidir. Bu durum yazarın bütün eserlerinde özellikle de Huzur'da kendini hissettirir.

"Hakikaten harbin patlamak üzere olduğundan emindi. Dünya gömlek değiştireceği zaman hadiseler kaçınılmaz olur. Albert Sorel'in bu cümlesini son zamanlarda son yılların vaziyetini konuştukları İhsan sık sık tekrarlardı. Mümtaz şimdi bu dikkate çok sevdiği bir şairin acı kehanetini ilave etmişti: Avrupa'nın sonu… Fakat şimdi bunları konuşamazdı. İhsan hastaydı." [89] Huzur'dan alınan bu cümlelerde Ahmet Hamdi'nin hocası Yahya Kemal'in de etkisinde kaldığı Albert Sorel'in tespitleri roman kahramanı Mümtaz vasıtasıyla okuyucuya aktarılır.

Tanpınar'ın hayatında yaşadığı yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran savaşların büyük bir yeri vardır. Nitekim Huzur'un kahramanları da aynı savaş atmosferlerinde yaşarlar. Huzur'un ilk sayfalarında Mümtaz hasta yatağındaki İhsan'ın yatağına eğilerek, daha gazeteleri okumadım, zannetmem ki korkulacak bir şey olsun. Hasta yatağındaki İhsana Mümtaz'ın anlatmak isteği korkulacak şey İkinci dünya savaşıdır. İhsan İkinci dünya savaşını, medeniyetin geleceğini merak etmektedir.

1901 yılında doğan Tanpınar'ın hayatına ve eserlerine hatta içtimai meselelere bakış açısını değerlendirirken yaşadığı dönemin de göz önüne alınması ufuk açıcı olacaktır.

Osmanlı'nın yıkılışını çocuk gözleri ile izleyen Tanpınar Osmanlı'nın yıkılışına tanık olmanın yanı sıra imparatorluğun pek çok toprağının Midilli'nin, Makedonya'nın, Bosna Hersek'in, Girit'in Balkanlar'ın elden çıkarıldığı yıllarda büyümüştür.

---

[88] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 36.
[89] Tanpınar, **Huzur**, s. 18.

Tanpınar'ın çocukluk ve ilk gençlik yılları dağılan bir imaparatorlugun en zor yıllarıdır. Şöyle ki 1908 II. Meşrutiyetin İlanı, Bosna Hersek'in, Avustralya 'ya ve Girit'in Yunanistan'a katılması. Arkasından Ermeni ihtilali, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve Arnavutluk İsyanı ile başlayan Balkan Savaşları, Birinci Dünya harbinin başlaması ile birlikte Çanakkale Cephesinde düşmanla yapılan çarpışmalar, Kudüs'ün elimizden çıkması, Anadolu'nun işgalinden sonra verilen mücadeleler sonunda Cumhuriyetin ilan edilmesi bütün bu bilgiler bize 1924 yılında 23 yaşında olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ilk gençliğinin bir devletin yıkılış ile bir medeniyetin değişim ve dönüşüm yıllarına denk geldiğini gösterir.

1923 yılından 1945 yılına kadar geçen sürede Tanpınar, yeni bir devletin nasıl şekillendiğini, kurumların nasıl oturduğunu, devletin nasıl köklü reformlar yaptığını bizzat müşahede etmiştir. Bu dönemde bir yandan savaşın yaralar sararılırken bir yandan da yeni kanunlar çıkarılarak ve devrimler yapılarak muasır medeniyetler seviyesine çıkmanın mücadelesinin verildiği görülür.

Cemiyet hayatında etkili olan ve hayatın her aşamasında etkisin gösteren bir ölüm olayları Tanpınar'ın öykülerinde ve romanlarında kahramanların düşünceleri ve hayat karşısında ki tavırları ile ortaya konulur. Savaşlar sebebiyle neydana gelen ölümler "Balkan fecaatleri, umumi harbin sefaleti, yedi cephede girilmiş savaş, hep onun, bu kanlı ve zalim meleğin üst üstte takınmış olduğu maskelerdi."[90] Ölüm sadece savaşlarda yoktu. Ölüm sokakta ve evde saltanat sürüyor etkisini her gün biraz daha artırıyordu.

"Teyzemin daima biraz daha solgunlaşan yüzünde, kocasının gittikçe küçülen omuzlarında torunları Hacer'in bakışlarında hep o vardı. Geceleyin sokaktan geçen bekçinin ayak sesi ve taşları sayan sopası onu söylüyor, sisli gece yarılarında Haliç'e giren vapurların acı çığlıkları onu yayıyordu. Bunun gibi eski İstanbul sokaklarında öteberi satan satıcıların sesleri de onun türküleriydi. Nihayet bu dört taraftan işittiğim ses, bir gün

---

[90] Tanpınar, **Abdullah Efendinin Rüyaları**, s. 124.

bizim evimizde üst üste ve en yüksek perdeden konuştu; Hacer veremden öldü, arkasından eniştem gitti." [91] Bu ölümler aslında dönemin aslında bir ölüm kalım dönemi olduğunun işaretidir.

Huzur'un başkarakteri Mümtaz'ın hayatı boyunca unutamadığı bir sahne vardır. Bu sahne bir ölüm sahnesidir. Mümtaz'ın hayatı boyunca unutamadığı bu sahnede ev sahibine düşman bir Rum tarafından onun yerine öldürülen ve şehit sayıldığı için elbiseleriyle gömülen babasının hayata veda ettiği gece anlatılır: "Biraz sonra komşular gelmiş. İhtiyar bir adam onları ölünün üstünden kaldırmaya çalışmış, bu kadar iyiliğini gördük. Şu adamı açıkta bırakmayalım, gömelim, şehittir, elbiseleriyle gömülür demişti. Sonra isli bir fenerle yarı çılgın bir bahçıvanın tuttuğu henüz denge girmemiş petrol lambasının ışığı altında, bahçenin bir köşesinde, büyükçe bir ağacın dibinde alelacele bir mezar kazmışlardı. Mümtaz bu sahneyi hiç unutmadı. Annesi yukarda ölünün üzerinde ağlıyordu. Kendisi bahçe kapısının bir kanadına yapışmış, büyülenmiş gibi orada ağacın dibinde çalışanlara bakıyordu. Bu iki ışık altında gölgeler büyüyor, küçülüyor, top sesleri ortasında annesinin çığlığı kazma seslerine karışıyordu." [92]

Bu sahnenin Mümtaz üzerindeki etkisi eser boyunca kendisini hissettirir. Annesinin hıçkırıkları ile kesifleşen bu gecenin etkisi Mümtaz'ın üzerinde hep devam eder. Huzur'un kahramanı Mümtaz da ölüm duygusu ile çocuk denilebilecek bir yaşta böylece tanışır. Babasını ve annesini iki hafta içinde kaybeden Mümtaz, ölmeden önce kendisinden su isteyen, sonrada bir şeyler söylemeye çalışan ama muvaffak olamayan annesinin son anını hafızasına olduğu gibi kaydeder. Babasının ölümüyle hissettiği içsel boşluk annesinin ölümüyle daha da büyür.[93]

Tanpınar'ın eserlerinde aşk ve ölüm genellikle iç içe geçmiştir. Ve genellikle aşk ve ölüm birbirinin tamamlayıcısı olarak verilir. Tanpınar'ın eserlerinde aşk bir kader değil bir tecrübe olarak verilir. Bu tecrübe dünya ve

---

[91] Tanpınar, **Abdullah Efendinin Rüyaları**, s. 125.
[92] Tanpınar, **Huzur**, s. 26.
[93] Tanpınar, **Huzur**, s. 27.

hırs ile sınırlı insanı kanatlandırır ve yüceltir. Kısacası aşk bir tecrübedir. Ve bu tecrübe ile insan bir eşikten geçer.

Huzur romanının kahramanı Mümtaz'ın fikir dünyası âşık Mümtaz ile aşksız Mümtaz arasındaki farkı gözler önüne serer.

"Âşık Mümtaz'ın aşkını evrene merkez yapan sübjektif yaşamını, aşksız Mümtaz'ın duygusal tabiatının yarattığı cehennem azabı takip etmekte ve sonunda Mümtaz daha derin ve daha geniş bir senteze veya gerçek seviyesine varmaktadır. Aşksız bir hayatın yarım kalmış bir kabus, yarım kalmış bir fikir olduğunu düşünen Mümtaz'ın eriştiği yeni bilinç seviyesinden hayat baktıkça, aşkın insan ruhunu zenginleştiren yaşanması gerekli bir tecrübe olduğunu anlamakta, fakat aşkın, evrenin çokluktan oluşmuş tekliğinden pek çok tecrübeden sadece bir tanesi olduğunu kabul etmekte ve hayata "Bir talih ve mucize olarak bakmaktadır."[94]

Aşkın bilinciyle ufku değişen Mümtaz, çağımızın insanının içinde bulunduğu sıkıntılara teşhisler koyuyor, Heraklitus'un nehri gibi hiçbir anın bir diğerine benzemediğini düşündükçe ve idrak ettikçe meselelere bakış açısı değişiyordu. "Ebediyetin hiç durmadan akan ırmağında hayat" ve ölümün bu sayfanın değişmez bir yanı olduğunu anlıyordu." [95]

İslami literatürde beşeri ve ilahi olarak ikiye ayrı merkez etrafında dönen aşk Tanpınar'ın eserlerinde de ilahi ve beşeri olmak üzere iki damardan ilerler. Aşk ilk edebi eserlerde acı, ayrılık, intihar ve ölüm merkezli ele alınırken daha sonraki dönemlerde psikolojik derinlik kazanmış, metafizik bir manada değerlendirilir olmuştur. Biz de Tanpınar'ın eserlerini incelerken aşkın yoğun bir duygu patlaması ve derin bir mecnunluk halinden farklı olarak içinde yaşanılan devrin sosyal şartları, mimarisi, musiki geleneği ile birlikte verildiğini gördük. Tanpınar, aşkı mistik bir süreç olarak görmekte ve onu ölümle birlikte ele almaktadır. Aşk birlik ve bütünlük içerisinde dünyayı kavramamıza yardımcı olur: "Dağınık kâinat unsurları, eski zaman

---

[94] Sevim Kantarcıoğlu, **Yapı Bozumcu ve Semiotik Yaklaşımlar Işığında Tanpınar'ın Hikâyeleri,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 29.
[95] Kantarcıoğlu, **a.g.e.** s. 30.

portrelerinin o sihirli peyzajları gibi, ancak seçilmiş bir çehrenin etrafında topladıkları, bu saçların gecesinde veya altın şafağında, bu gözlerin tılsımlı zümrüt büyüsünde ve dudakların dargın kıvrımı veya aşına gülüşü üstünde dolaşan parıltı ile aydınlandıkları zaman hakiki mana ve nizamı bulur, oluşun fantezisinden sıyrılır, bizde yeni bir şekilde teşekkül eder. ”[96]

Aşk içinde yaşanılan zamanı aşarak ebediyete ulaşmanın en önemli yardımcısıdır. “Aşktaki çılgınlıklar biraz da -ölüm fikrinin tasallutundan kurtulamamasından- geliyordu.

Kaç defa Mümtaz bu musallat fikrin, onu başka insanlardan ayırdığı zannıyla ıstırap çekmişti. Ta çocukluğundan beri rüyalarını kuran zemberek bu sabit fikir değil miydi? Hatta Nuran’la olan sevgisinde geç kadının güzelliğine, yaşayış kudretine biraz da hayatın zaferi gibi bakmamış mıydı? Onu kolları arasında tuttuğu zaman, arka tarafında başının ucunda bekleyen ifrite, ölüme, seni yenmek üzereyim, seni yendim, işte silahım ve zırhım, demiyor muydu? “[97]

Ölüm duygusu nasıl Tanpınar’ın hayat felsefesinin temelinde yer bulmuşsa aşkta hayatı idealize etmesinin temelinde bulunur. Daha önceden belirttiğimiz gibi Tanpınar’ın ölüm duygusuna aşinalığı daha çocuk yaşta annesini kaybetmesi ile başlar. Bu kaybediş aşk duygusunu ve hayata bakış tarzını etkiler. Tanpınar’da aşk ve ölüm birbirini tamamlayan iki süreçtir. “Mehmet Kaplan ölüm duygusunun, Tanpınarı’ın hayat felsefesinin temeli olduğunu iddia eder ve Tanpınar’ın ölüm karşısına hayatı ”aşk” olarak çıkardığını sözlerine ekler. Yine Kaplan’a göre Mümtaz’ın, Nuran’a duyduğu derin ve sarsıcı sevginin kökeninde yine bu duygunun etkisi vardır. Mümtaz Nuran’a ”Bütün vücudu ve ruhu ile bağlanmasında, onu hayat ve kâinatın özü, adeta kutsal bir varlık haline getirmesinde bu ölüm duygusunun büyük bir tesiri vardır.”[98] Bu ölüm duygusu âşık Mümtaz’ın içinde babasını ve annesini kaybettiği günlerde mayalanmıştır.

---

[96] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 105.
[97] Tanpınar, **Huzur**, s . 155.
[98] Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmaları Cilt II**, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 377.

Tanpınar, zaman zaman eserlerinde yukarıda da görüldüğü gibi aşk hakkında sorular sorar ve cevaplar arar. Mümtaz Huzur'da şu soruyu sorar: "Aşk bir tecrübe midir yoksa kader mi?"[99] Biz yazarın ölümle zirve noktaya taşıdığı aşkı bir tür tecrübe olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Huzur işte böyle bir aşkın romanıdır. Roman Tanpınar'ın sosyal meseleler, devrin içinde bulunduğu şartlar ve aşk hakkında verdiği mesajlar bakımından oldukça önemlidir. Tanpınar'ın ölümle idealize ettiği aşk musikiden, mimariden, yaşanılan çevreden beslenir.

"Nuran hayatına birdenbire gelişiyle kendisinde öteden beri mevcut olan, ruhunun büyük bir tarafını yapan şeyleri aydınlattığı, adeta kendisini kabule hazır şeylerin arasında saltanatını kurduğu için, artık ne İstanbul'u ne Boğaziçi'ni, ne eski musikiyi, ne de sevdiği kadını birbirinden ayırmağa imkân bulamazdı… Nuran'a sık sık: Bu senin ruhunun içinden geçmeğe benziyor, dediği zaman, ayrı ayrı nizamlarda üç güzelliğin, sanatın, sevilen tabiatın ve hiçbir cazibesi kaybedilmeyen kadının birbiriyle kendi ruhunda nasıl karıştığını, ne acaip, büyüye ve rüyaya yakın kıyaslar âlemini bir tek realite gibi yaşadığını kendi de fark ederdi."[100]

Tanpınar bu cümleler ile aşkın musiki ile olan bağını ortaya koymaktadır. Mümtaz'ın aşk hakkında ileri sürdüğü fikirler aslında Tanpınar'ın fikirleridir. Mümtaz aslında bu eserde bize Tanpınar'ın aşk anlayışını ve aşka katmak istediği anlamları sezdirir.

"Nuran'ın sessiz gülüşünün kendisine uzaktan gösterdiği altın meyvaya doğru içinden bir şey kayıyordu… İnsan farkında olmadan ona cevap veriyor, kendi içinde bu gülüşün bir ağaç gibi büyüdüğünü, çiçek açtığını duyuyordu. Bundan sonra ister istemez, evindeki plakları, Ferahfezaları, Acemaşiranları, tesadüf ettiği her şeyi yaldıza, bahar kokusuna boğan, onlara kendi uyanışındaki sıcaklığı geçiren bu gülüşün arasından onu dinleyecekti."[101]

---

[99] Tanpınar, **Huzur,** s. 104–105.
[100] Tanpınar, **Huzur**, s. 187.
[101] Tanpınar, **Huzur**, s. 75.

Sanatkârın beslendiği en derin kaynak içinde yaşadığı toplumun kültürüdür. Tanpınar'ın, eserlerinde sıkça karşımıza çıkan aşkın kültürle ve musiki ile derin bir bağı vardır. Bura da kültürden kasıt milli kültürdür. Ziya Gökalp'ın milli kültür tanımı bize bu konuda yol gösterecektir. Gökalp'in " Halkın geleneklerinden yapa geldiği şeylerden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatından, dilinden, musikisinden, dininden, ahlakından ve estetik ürünlerinden ibaret gördüğü milli kültürün izlerini"[102] Tanpınar'ın eserlerindeki aşk ve ölüm anlayışında sıkça görürüz.

"Mümtaz onu kendisinden uzakta olsa daima mesut daima yekpare bir ruh hali içinde görmek isterdi. Bu duyguyu kendisinde bulması Mümtaz için hakiki bir selamet, hatta bir nevi olgunluk oldu. O zaman içinde yaşadığı saadeti kendisine sadece şahsına ait bir şey gibi görmeye başladı ve ruhu insan tarihine başka türlü açıldı."[103]

Böyle bir sevme tarzı hangi coğrafyada ve millette kısacası hangi milli kültür içerisinde var olur ve vücut bulur? Türkülerimiz, gazellerimiz, şiirlerimiz kısacası milli ve mahalli olan bu sevme tarzında toplumla ilgili önemli ipuçları vardır. Sevdiği insanı kendisinden uzakta bile mesut görmek Tanpınar Mümtaz'ın Nuran'a duyduğu aşkın bir kültür mirası olduğunu özellikle belirtir. "Mümtaz Nuran'ın aşkı ile bir kültür mirası yaşamaktadır."[104]

Aşk tecrübesi beşeri planda insan ruhuna karmaşık duygularla gelir. Aşk içerisinde acı ve mutluluk iksiri olan bir kâse gibidir. Bireyde başlayan aşk bireyselliği azaltır. Bireye cemiyetle bütünleşme cemiyet içinde hayat bulma kendini aşma ve ötekine kavuşma şansı sunar.

Türk insanı bugün "hakiki ve mutlak sevgiyi" yeniden keşfetmeye, keşfettiği bu sevgiyi milli kültür ile beslemeye ve bütün bir kâinata yaymaya her zamankinden daha çok muhtaçtır. İnsan hayatının endişelerini ancak içinden fışkıran aşk ile yenebilir.

---

[102] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Dergâh Yayınları, İstanbul, 1972, s. 38.
[103] Tanpınar, **Huzur**, s. 102.
[104] Tanpınar, **Huzur**, s. 188.

2. TASAVVUF

Tasavvuf "Sofulaşma, gönlü Allah sevgisine bağlama"[105] olarak tanımlanmaktadır. "Kelimenin batı dillerindeki karşılığı mistisizmdir. İslam mistisizmi anlamına gelen tasavvuf kelimesinin Arapça olmasına rağmen hangi kökten türediği hususunda belirsizlik vardır. Tasavvuf yolunda olana mutasavvıf denir."[106] Hristiyan mistisizminde fert ön plandadır. Tasavufta ise cemiyet fert ile birlikte düşünülür.[107] Önde gelen mutasavvıfların veya tarikat şeyhlerinin toplum içerisindeki etkileri bilinen bir gerçektir.

Ahmet Hamdi Tanpınar tasavvufu İslami edebiyat ya da sanat anlayışı açısından değil kurumsallaşmış mahiyetiyle sosyal bir unusur olarak değerlendirmiştir.

Eserlerini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde birkaç hikâyesi hariç eserlerinin tamamında bir veya birkaç sufi portesi ile karşılaşmamız mümkündür. Tanpınar'ın eserlerinde dini ve mistik tecrübenin örtüştüğü görülmektedir. Bunu en net şekilde Nuran'da görmek mümkündür. "Nuran uçmak kendi hızı içinde tavanı delmek göklere yükselmek istiyordu. Bu neşe sonunda Allah'a mı varıyordu? Yoksa hayata mı?"[108]

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün "Birisine kızdığı veya canı çok sıkıldığı zaman camii avlusundaki kim bilir kim hangi tamir zamanında kalma koca bir taşı kucaklayarak, şuraya buraya taşıyan"[109] kahramanı Muvakkıt Nuri Efendi derviş meşrep bir karekter olarak karşımıza çıkar.

Nuri Efendinin tane tane, kelimelerine dikkat ederek, onları adeta seçerek konuşurdu. Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısmı ise yarı evliya addedirdi. Muvakkıt Nuri Efendi'nin dönemin sosyal gerçekliğini aşan tespitleti ve düşünceleri vardı. "Cenab-ı Hak insanı kendi sureti üzerine

---

[105] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lüğat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986, s. 1245.
[106] Ahmet Kırkkılıç**, Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf**, Atatürk Yayınları, Erzurum, 1994, s. 2.
[107] Kırkkılıç, **a.g.e**. s. 3.
[108] Tanpınar, **Huzur**, s. 249.
[109] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 30.

yarattı; insan da saati kendine benzer icat etti. Allah insanı bırakırsa her şey mahvolur!"[110] Bu cümleri ile kimileri tarafından da filozof olarak anılırdı.

Tanpınar'ın eserlerinde Yunus Emre'nin, Mevlana'nın, çocukluğunda izler bırakan, mahallelere sessizce serpilen ve bu mahallerin adeta manevi bekçisi olan gönül ehli insanların mezarlarının izlerini görmek mümkündür.

Surların dışında kendi yaptırdığı camiin ve kendi bulduğu bir ayazmanın yanında yatan, Sümbül Sinan'ın halifesi Merkez Efendi, bu tür karekterlerden birisidir. Fakat zamanla yapılan tahribat manevi havayı gölgelemiş ve birçok şeyi silmiştir. Yazık ki çocukluğumun hatıraları arasında kuytu ve hasiyetli rahmaniyetine güçlükle yaklaşılan bir kürsü gibi parıldayan bu Müslüman Asklepion'u artık kaybolmuştur. Ziyareti o kadar karanlık yapan ağaçlar kesilmiş, avludaki dergâh hücreleri yıkılmış, kuyu kapatılmış, hülasa sırrın kendisini yapan unsurlar ortandan kalkmıştır. Mimarisiz, düz bir kışla odasında yatan birkaç ölü ile ayazmanın derindeki havuzuna bakan silik yaldızlı kafesi ancak görülen çile odası duruyor.[111]

Bizim medeniyet köklerimizin derinliklerinde cemiyetin sevdiği adamlara öldükten sonra taktığı bir rütbe vardır. Bu rütbenin adı evliyalıktır. Belki de bu sebeple Anadolu ve İstanbul her sokak başında bir evliya mezarı ile gelecek nesilleri karşılamakta ve selametlemektedir. Halkın sevgisini kazanmış adamlar mübarek olarak kabul edilir ve evliyalık mertebesine çıkarılır. Merkez Efendi de bizim cemiyet olarak sevdiğimiz adamlara taktığımız rütbeden payını almış bir şahsiyettir. Ve yazarın çocukluk günlerinden kalma derin anlamları beraberinde bugüne taşır.[112]

"Merkez Efendi, bu kafesin arkasında, bu yeraltı havuzunun gümüş parıltılarla yer yer bulunan ve bir kurbağa gözü gibi aydınlık menevişlerle dolu defne yeşilini ve belki de benim çocukluğumda, öğrettikleri şekilde yiyecek şeyler attığım balıkların gidiş gelişine seyrede seyrede büyük hikmet murakabelerine dalar, hatimlerini indirir, uzun ve ıssız kış gecelerini bitmez

---

[110] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 32.
[111] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 184.
[112] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s.180.

tükenmez dualaların zinciriyle sabaha ve güneşe doğru çekerdi. Üstüne eğildikleri Kur'an sayfalarının aydınlığını benimseyen ve ferdi çizgilerini böylece erittikleri yüzleri, bize artık bir insan yerine iyi tezhip edilmiş bir fatiha gibi ilhamlı ve rahmani görünen bu insanlar eski medeniyetimizin belki en güzel en iyi taraflarıydı. Onların sayesinde devirlerin sert hayatı yumuşuyordu. Zaten devirlerinin asık yüzünde bir sevgi ve şefkat tebessümüne benzerlerdi. Bazen abese kadar giden müslüman merhametinin ve müsamahasının en güzel misaliydiler. "[113]

Tanpınar, burada medeniyetimizi ayakta tutan, medeniyetimize derinlik ve hayat katan bir mutasavvıftan Sümbül Sinan'ın halifesi Merkez Efendi'den bahseder ve bu gönül erleri sayesinde medeniyetin nasıl yumuşadığını devirlerin asık yüzüne bir sevgi ve şefkatin nasıl geldiğini anlatır.

Huzur'un kahramanı Mümtaz sevgilisi Nuran ile birlikte Kocamustafapaşa'da gezerken bu inanışları tahlil eder. Nuran, Mümtaz'ın anlattıklarında etkilenir ve bir ana öyle zanneder ki Sümbül Sinan hala yaşıyor. Buraya gelen insanlar hastalarını iyileştirme, ümitsizliklerine ümit kapısı açtırma düşüncesini taşırlar. Mümtaz ve Nuran bu düşünceler içerisindeyken yolun diğer ucundan ikikat gelen yaşlı bir kadın dikkatlerini çeker. "İhtiyar kadın zayıf ve mecalsiz adımlarla türbeye yaklaştı. Dua etti. Dişsiz ağzı ile bir şeyler mırıldandı; iki eliyle parmaklığa asıldı ve orada bir müddet kaldı. Kadın caminin önüne geldiği zaman harap yüzünde bir şey parlıyordu." [114]

Bu biçare kadına ümid veren türbe ve tekkelerin kapatılmasını Mümtaz vasıtasıyla eleştirmekten geri durmayan Tanpınar reformistlerin topluma istedikleri zaman şekil vereceklerini, insanları istedikleri gibi değiştireceklerini düşünmelerini de eleştirir. Çünkü "insanlar hayata hazırlanmadan onlara güç ve hayata tahammül etme kudreti veren eskileri bozmak neye yarar. Büyük ihtilaller bunu tecrübe etti. Neticede insanı çıplak

---

[113] Tanpınar, **Beş Şehir**, s. 185.
[114] Tanpınar, **Huzur**, s. 227.

bırakmaktan başka bir işe yaramadı."[115] Kitleleri hurefelerden kurtarmak ve asli kaynaklara götürmek düşüncesi ile yapılan reformlar İslam'ı tarihi tecrübelerden tecrit ederek anlamanın mümkün olmadığı ortaya koymuştur.

Milli ve Batılı görüşlerin hâkim olduğu Doğulu değerlerin pak fazla işlenmediği bir dönem içerisinde (1951–1952 yıllarında) üniversitede hocalık yapan Tanpınar'ın tasavvufi sorulara genellikle cevap vermediği öğrencisi tarafından şöyle dile getirilmektedir : "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dinlediğim ilk dersi ile ilgili duygularımı anlatırken, konunun gerektirdiği yerlerde bile, tasavvufi sorulara hemen hiç dokunmadığını, daima estetik planda kaldığını söyledim.[116]

Dönemin şartları ya da Tanpınar'ın estetik kaygısının etkisi ne olursa olsun, Tanpınar'ın genel olarak tasavvuf dünyamıza karşı ilgisiz olduğu söylenemez. Eserlerinde zaman zaman mübarek insanı, muttaki ve kâmil insanı temsil eden bir derviş portreleri vardır. Bu kahramanlar halkın içinden gelen "arif insanlar" olabildiği gibi, bir tarikata bağlı şeyh ya da sufi kahramanlarda olabilir. Mahur Beste'de ki Şeyh İsmail Efendi[117], Huzur'da Mevlevi kültürünün müşahhas bir şekilde canladığı karekter Emin Dede[118], Muvakkit Nuri Efendi[119], Tahsin Efendi[120], bu kahramanlardan en belirgin olanlarındır. Bu kahramanlar "Bir kile bugdayın içerisinde tek bir tane olarak yaşamayı bilen insanlardır." Bu bize tasavvufun "ölmeden evvel ölmek" yaklaşımını anımsatır.

Nuri Efendi tam bir sufi karektere ait özellikler taşımaktaydı. "Uzun dört köşe yüzü beyaz seyrek sakalı büyük kestane rengi çok yumuşak bakışlı gözleriyle insanın üzerinde garip bir tesir yapardı. Bu bakışlarla karşılaşanlar onu sadece iyilik yapmak için yaratılmış tasavvur ederlerdi. Hani o masallarda başınız sıkıldığı zaman yakıp imdadınıza çağırmak için size

---

[115] Tanpınar, **Huzur**, s. 228.
[116]Turan Alptekin, **Ahmet Hamdi Tanpınar, Bir Kültür, Bir İnsan**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 39.
[117] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 21
[118] Tanpınar, **Huzur**, ,s. 243.
[119] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 18.
[120] Tanpınar, **Abdullah Efendinin Rüyaları**, s. 124–125.

sakalından üç el verip kaybolan ihtiyarlar gibi bir şey. Muvakkithaneye yerleştiğinden beri otuz beş sene geçtiği halde bir kere hiddet ettiğini bir kere bağırdığını gören olmamıştı." [121]

Hal ve sözlerine yansıyan anlamın kâmil insan olmasından kaynaklandığı bilinen Nuri Efendi saatçilik üzerine sohbetten hoşlanırdı. Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim bir kısmı ise yarı evliya olarak görürlerdi. Hakikate pek az tahsil görmüş ancak bir iki sene cami derslerine devam etmişti. Bunu kendisi de gizlemezdi. Sık sık beni adam eden saatlerdir! Diyen Nuri Efendi, semtin en iyi saatçisi olmasına rağmen bir meslek adamından ziyade işin zevkinde bir keyif ehli gibi çalışırdı. Kendisine saatlerini tamir için getirenlere pazarlık etmez ne verirlerse kabul ederdi. Yalnız saati bırakıp giderken sakın haber göndermeden gelip almağa kalkma derdi. Bazen de Acele yok ha! Acele istemem! Diye arkasından bağırdı. Böylece kendisine emanet edilen saati bir kere açıldıktan sonra bir cam kavanoz altına koyar bazen haftalarca el sürmeden karşıdan seyreder eğer işliyorsa zaman zaman üstüne eğilir sesini dinlerdi. Bu halleriyle üzerimde bir saatçiden ziyade saat doktoru hissini bırakırdı.[122]

Nuri Efendi saat sevgisi ile Allah, insan, zaman, mekân, ahlak, iyilik, sevap, hayat, mekân arasındaki bağı anlamdıran ve söze döken bir karekter olarak derviş meşrep bir filozoftur portesi çizer.

Yaşadığı olumsuz hadiselerin tesiri altında bir buhran içerisinde günlerini ve gecelerini harcayan, ölüm fikri ile didişen, Nuri Efendi'nin hayatı Viyana da eğitim gördüğü için Frenk üzümü lakabıyla anılan, dinsizliği hakkında dedikodular dolaşan Naşit İbrahim Bey'in şeyhi Kuşçu İsmail Efendi ile konuşmasını söylemesiyle farklı bir seyir alır. Tavsiyeyi daha anlamlı yapan durum ise çevresinde Firenk Üzümü lakabı ile tanınan ve anılan Naşit Bey uzun uzun İsmail Efendinin faziletlerinden, ilminden, karametinden bahsedmesidir.

---

[121] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 31.
[122] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 31.

Devir mürşitlerin zamanımızın doktorları gibi tavsiye edildiği devirdi. “Hemen hemen herkesin bir tarikata salik, kendisini bir zincirin son halkası olarak ve bir şeyhin peşinde gördüğü zaman rahat ettiği o devirde, mürşitler zamanımızın doktorları gibi tavsiye edilirdi.”[123] Firenk modasını yaydığı için dinsiz olduğu dedikodular dolaşan Naşit İbrahim Bey’in tavsiyesine uyan Nuri Efendi’nin ertesi gün Kuşçulardaki dükkânında İsmail Efendi’yi tasavvufi bir iklim içerisinde tıpkı bir sahabe edası ile bulur. Nuri Bey bu tavsiyelerin ve devrin şartlarınında etkisiyle “ ertesi gün Kuşçularda İsmail Efendi’nin dükkânını buldu. Aşağı yukarın yetmiş seksen yaşlarında, uzun boylu, atlet yapılı bir adamdı. Bembeyaz sakalı bütün göğsünü dolduruyordu. Dükkânın loşluğu içinde sıvanmış kolları beyaz takkesiyle ayakta bir sahabe edasıyla duruyordu. Nuri Bey ilk önce “Ne kadar güzel adam!” diye düşündü. Gözleri alnının ortasındaki ura ilişti. Bu urun sahibinin bir kere olsun şöyle yüzükoyun rahatça yatamayacağını düşündü. Bu iki ayrı düşünceden birinden ötekine geçebilmesine hayret etti. Şeyhe ne ihtiyacı vardı? Kabahat kendisinde kafasının yapılışında idi. Bu son düşünce ile dönüp kaçacak oldu. “Bari bir kuş alsam da öyle gitsem.” diye içinden geçirdi. Sonra başını kaldırıp gene ihtiyara baktı. O tepeye asılı bir kanaryaya gözlerini dikmiş duruyordu. Duvardan kancalı bir değnekle kafesi indirdi. Küçük kuşu kocaman ellerinden hiç beklenmeyen bir dikkatle kafesten çıkardı kanadını kaldırarak aydınlıkta dikkatle muayene etti sedirin üstündeki çekmecenin üzerinde duran bir hokkadan parmağının ucu ile biraz merhem alıp sürdü; gene aynı dikkatle kuşu kafesine koydu. Fakat kafesi yerine asmadı; çekmecenin üzerine güzel ciltli bir Kur’an ile ortasından açık bir Divan-ı Kebir’in arasına yerleştirdi karşısına geçerek minderine oturdu. Kuş acıdan veya telaştan kafeste çırpınıyordu. İsmail Efendi ona bakarak “Üç güne kadar bir şeyin kalmaz merak etme .” diye söylendi. Sonra Nuri Beye dönerek “Dün yaralı getirdiler ama geçer...” diye sözünü tamamladı. Tekrar kafese bakarak kuşa göz kırptı. Bir papağan çok set bir madenden kesilmiş gibi kalın cilalı bir sesle üst üste

---

[123] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 142.

birkaç defa “Suphanallah, suphanallah!”diye zikrediyordu...” [124] Karşısına çıkan atmosfer ve İsmail Efendi’nin yaklaşımı Nuri Beyi adeta büyüler. Aralarında kuş cıvıltıları arasında geçen konuşma âdete bir başka iklimde geçiyor gibidir.

Nuri Bey kuş cıvıltıları içerisinde İsmail Efendi’ye derdini anlatmaya çalıştı. Fakat mekânın uhrevi havası onu o kadar çok sardı ki “Neler söylediğini kendiside bilmiyordu. Bu cıvıltılar ona her şeyi unutturmuştu. Kendisini papatyaların küçük kır çiçeklerinin menevişlendiği yumuşak çimenler üstünde yürüyor sanıyordu. Bu garip görmediği bir dünya idi. Bununla beraber işte konuşuyordu. Besbelli ki bir şeyler söylüyordu. Çünkü ihtiyar adamdan cevaplar alıyordu. İsmail Efendi ara sıra onu bırakıyor kafeslerinde çırpınan kuşlara sesleniyordu. Sabah zikrini benimle beraber ettiler... Ben devran ederken hep böyle yaparlar... Bir ara Nuri Bey gözlerini Divan-ı Kebir’e çevirdi ilk beyti okudu.“Çi tedbir ey müselmanan ki men hod ra nemi danem /Ne tersa ne yehüdem men ne kebr-i ne müselmanem”[125]

Nuri Bey’in yazı ile ilgilendiğini gören İsmail Efendi birkaç hatırlatma yapma gereği hisseder. Aslında anlatmak istediği ebediye göçen gönül ehillerinden sonra dünya da yalnız kaldığıdır.

Tasavvufi motiflerin bütün derinliği ile sindiği tevekkül ve rızanın Hakk’a teslimiyetin kendini hissettirdiği bu ortam Tanpınar’ın tasavvufu iç huzur arayan birey için önemli bir kurtuluş vesilesi olarak gördüğü dikkatlerden kaçmaz.

Tanpınar’ın diğer eserlerinden farklı olarak Huzur’da vucut bulan kahramanların kurumsallaşmış bir tarikat olan Mevleviliğin ve Mevlevilik merkezli oluşan kültürün temsilcileri olduğu görülür. Eserin başkahramanı Mümtaz’ın Şeyh Galip ile ilgili bir tez çalışması yapması aklımıza ilk olarak Mevleviliği getirmektedir. Nitekim Nuran’da Mevlevi kültürünün içerisinde büyümüş bir karekterdir. Huzur’da karşımıza çıkan “Emin Dede, Aziz Dede, Zekai Dede, İsmail Dede, Hafız Post, Itri, Sadullah Ağa, Basmacızade,

---

[124] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 143.
[125] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 144.

Kömürcü Hafız, Murat Ağa, Abdulkadiri Muraği[126], hayatın değiştiremediği bir kile bugdayın içerisinde bir tek tane olarak yaşayan bu insanlar bizim medeniyetimizin en yaratıcı tarafını simgeliyorlardı. Bu aynı zamanda bir medeniyet terbiyesiydi. Çünkü çağdaşları ile karşılaştırıldıkları zaman ne kadar farklı insanlar oldukları ortaya çıkar.

Tanpınar bizim düşünce inanç dünyamızın kahramanları ile Batının Beethoven, Wagner, Deybus, Listz, Borodine adlı düşünce adamlarını karşılaştırdığında arada büyük bir fark olduğunu görür. Batılı düşünce adamlarını çılgın hiddet ve kinleri hayatı kendileri için hazırlanmış sofra zanneden iştihaları ve bunları tek başına yüklenebilmek için gerilmiş gururları etrafındaki her şeye aslan pencesi gibi geçen mizaçları olduğunu söyleyen Tanpınar bizim dervişlerin hayatı kendi şahsiyetlerini yok saymaktan ibarettir.[127] Sanatlarını ikrar vasıtası olarak gören bizim medeniyetin sanatkârları, sanatı bir bütünde kaybolmanın tek yolu olarak benimserler. Böylece kişi, "Vucud-ı mutlak, hayr-ı mutlak, hüsn-i mutlak olan Cenab-ı Hakk'a"[128] ulaşmanın yollarını hayatına hareket noktası yapar.

3. AHLAK

Kelime olarak huy, karekter ve tabiat anlamlarına gelen ahlak, terim olarak insanlar tarafından benimsenen ve insanların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyen davranış kurallarıdır."Ahlak, insan hareketlerinin metafiziğidir. Dolayısıyla pensipleri ister dine isterse de başka bir şeye dayansın her ahlak, bir kıymetler sistemine bağlı olup metafizik mahiyetini buradan elde eder." [129]

Bir başka bir ifade ile "Ahlak, dini olgunluktur. Hayvani hayattan, insani hayata yükseliştir."[130] Ahlak, "İnsan topluluklarınca zamanla

---

[126] Tanpınar, **Huzur**, s .314.
[127] Tanpınar, **Huzur**, s. 314.
[128] Kırkkılıç, **a.g.e.** s. 98.
[129] Nurettin Topçu, **Kültür ve Medeniyet**, DergahYayınları, İstanbul,1998, s. 50.
[130] Nurettin Topçu, **İslam ve İnsan**, Dergâh Yayınları, İstanbul,1998, s. 86.

benimsenen, fertlerin birbirleriyle aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler benimsenen eylem kurallarının tamamını içerisine alır."[131] Ahlaki davranışlara kaynaklık eden duygulara "ahlak duyguları" adını veririz.

Dış etkilerin tesiriyle modernleşen Türkiye iç dinamiklerinin etkisiyle tepeden inme yarı resmi Saatler Ayarlama Enstitüsü ile somutlaştırılır. Çocukluğu II. Abdülhamit döneminde geçen, Hayri İrdal'in hayatında bir taraftan değişen bir taraftan da değişime direnen toplumun izleri görülür.

Anlatıcı Hayri İrdal kitabın ilk sayfaların da kitabı hangi duygular içerisinde yazdığını şöyle anlatır: "Her şeyden evvel mutlak bir samimilik taraftarıyım. İnsan her şeyi açıkça söylemedikten sonra neden yazı yazsın? Bu cinsten kayıtsız ve şartsız bir samimilik ise behemehal bir süzme, eleme ister. Siz de kabul edersiniz ki, her şeyi olduğu gibi söylemek mümkün değildir. Sözü yarıda bırakmaktansa, vaktinde iyi tasarlamak okuyucu ile behemehal anlaşacağınız noktaları seçmek gerekir. Çünkü samimiyet tek başına olan iş değildir. Bütün bunlara bakıp hakikaten hayatımın, mühim, anlatılması behemehal lazım gelen bir şey sandığıma, ona olduğundan fazla bir değer verdiğime inanmayınız. Öteden beri Cenabı-ı Hakk 'ın insanlara bu hayatı yazmak için değil, iyi kötü yaşamak için bahşettiğine inananlardanım. Zaten yazılmış şekli mevcuttur. Nezd-i İlahi'deki nüshasından, kaderimizden bahsediyorum. Hayır, hatıralarımı yazmaktan kastım kendimi anlatmak değildir. Sadece şahidi olduğum bir takım vak'aların unutulmamasına yardım etmektir. Bir de üç hafta evvel toprağa gömdüğümüz aziz insanı anlatmak ve anmak.[132] Cümleleri ile başlayan kitabın asıl yazılış amacı kitabın anlatıcısı olan Hayri İrdal 'in hayatında önemli değişimler ve dönüşümler meydana getiren Halit Ayarcı'nın ölümüdür.

"Kendi kendime, yatağımda uzun zaman düşündüm. Hayri İrdal, dedim, çok şey gördün, geçirdin. Yaşın ancak altmış olduğu halde birkaç insanın ömrünü birden yaşadın. Sefaletin, bir köşeye atılmış olmanın her

---

[131] Süleyman Hayri Bolay, **Doktirinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 5.
[132] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 10.

türlü acısını tattın. İkbalin merdivenlerinden çevik ve çalak çıktın. Hiçbir zaman ve hiçbir kuvvetin halledemeyeceği meselelerin halloldu. Bütün bunlar hep onun Halit Ayarcı'nın sayesinde oldu. Seni mezbeleden o çekip çıkarttı. Hayatın için, düşüncen ve rahatın için hakiki düşman olan her şeyi ve herkesi o sana dost yaptı. Etrafından sade çirkinlik, fakirlik, sefalet gören bir adam iken birdenbire insana layık bir takım asil zevk ve saadetlerin bulunduğunu duydun ve insan ruhunun asilliğini anladın. Yakın sevgisini öğrendin. Karın Pakize 'yi bile asil yüzü ile o sana tanıttı; çocuklarını Cenabı-ı Hakk'ın sana azap çektirmek için gönderdiği bir takım biçareler zannederken birdenbire ve onun sayesinde evlat sahibi olmanın nimetlerine kavuştun. Bu kadar iyi, temiz, büyük, her manasıyla büyük bir dostun hatırası için hiçbir şey yapmayacak mısın? Onun unutulmasına, hatırasının, bir yığın alayın, iftiranın altında kaybolmasına razı mı olacaksın? Düşün bir kere, Halit Ayarcı'yı tanımadan evvel hayatın ne idi? Şimdi nesin? Düşün, Edirnekapı'daki evi, her gün kapını yoklayan yahut yolunu kesen alacaklıları, bir dilim ekmeğin peşindeki çırpınışlarını... Sonra bugünkü rahat ve saadetini düşün!"[133] Amacı insanlara zaman şuuru kazandırmak olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü Halit Ayarcı'nın başkanlığında kurulur. Müdür yardımcısı Hayri İrdal olur. Biz Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün aslında bir zamanı degerlendirme ahlakını toplumda yaygınlaştırmak için kuruldugunu düşünebiliriz.

Aklını psikanalizle bozmuş olan Doktor Ramiz'in Hayri İrdalı tedavi ederken yaptığı yorum medeniyet krizi içindeki bir toplumun ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçları gidermek adına ürettiği çözümleri okuyucunun gözleri önüne serer.

Tanpınar, toplumsal sorunlara eserlerinde ileri sürdüğü tezlerle çareler üretmeye çalışır. Kahramanları vasıtasıyla bir ahlak sınırı çizer ve ahlaki bir duruş sergiler. Bu durumu Mahur Beste'nin kahramanı Garip bir ihtilalci olan Sabri Hoca şu cümlelerle anlatılır: "Hiç kimse onun kadar kolaylıkla insan tanıyamazdı. Her gördüğüne emniyet telkin eder, yanında

---

[133] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 12.

konuşulan her işi ahlaka uymayan tarafı olmamak şartıyla, canla benimserdi. Fakat bu alakadan istifadeyi düşünmezdi." [134]

Teklif edilen her işi ya da yanında konuşulan her meseleyi sahiplenmek için ahlaka uymayan bir yanı olmamasını şart olarak benimseyen Sabri Hoca'nın sıradan bir insan olmadığı kitabın ilerleyen bölümlerinde daha net bir şekilde ortaya çıkar.

Sahnenin Dışındakiler'in kahramanı Cemal kendisiyle hesaplaşırken arzular ve ihtirasların nasıl yokluğa dönüştüğünü anlıyordu. "Nereye baksam aynı şeyi göreceğim. Cazip ve sihirli saat, birden bire önümde çok basit bir makine gibi çözülüverdi. Arzu ve ihtirasları geçince her şey zalim bir yokluğun aynası oluyordu."[135]

Cemal Sahnenin Dışındakiler'de bütün düşüncelerini ortaya koyar. Bir tarafta Sabiha'ya duyduğu derin duygular, bir tarafta ise birlikte olma arzusu duyduğu Beyoğlu'ndaki Rezzan'ın hayali tüm bu duygularını dalgalandırır. Cemal'in hissettikleri ve yaşadıkları önemli bir kırılma noktasıdır.

''Belki de ahlak yoktu, iyilik yoktu, vazife yoktu. Hiçbir şey yoktu. Sadece bazı şeylere kabiliyetsizlik, bazı şeyleri kendisine nehyetmek vardır. İnsiyaklarından korkmak ve kaçmak vardı. Belki de sadece terbiye ve korku vardı. Fakat insana nerede güvenilir, bana onu söyleyin! O kadar iğrendiğim o evde gördüğüm ve reddettiğim bu küçük kız bile takip edecek. İkide bir kollarını açıp bana, içimizdeki âdemin meyve yumuşaklığında bir ağız yemiş gibi gösterdiği koltuk altlarını unutmayacağım. İnsana nasıl güvenilir?''[136]

Bütün bu düşüncelerinden sonra bir rica olarak bir kadının kendisine davetini unutmayacağını belirten Cemal zaafları olan insana neden güvenilmeyeceği gerektiği anlatıyor. Zaafları ve unutmayacağı zaaf halini paylaşan böyle bir insan ahlaka güvenilmeyeceğini vurgular.

---

[134] Tanpınar**, Mahur Beste**, s. 70.
[135] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s. 287.
[136] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s. 287.

Mahur Beste'nin kahramanı Behçet Beyle, Sabri Hoca bozulan insanın kuracağı medeniyetten bahsederler. Gelinen noktada bozulan her şeyin çaresi vardır. "Bozulan ve ahlaki çözülen insanın çaresinin olmayacağı ortaya çıkar."[137]

Tanpınar'ın ilk gençlik ve yetişme dönemini göz önüne alırsak bu süre içerisinde toplumun önemli bir değişim ve dönüşüm geçirdiği görülür. Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, yeni devletin yeni insan anlayışı bütün hayata hâkim olmuştur. Sosyal ve ekomomik değişimler birbirini izlemiştir.

''Oğlum Behçet, sen bir medeniyetsin iflası nedir, bilir misin? Dedi. İnsan bozulur, insan kalmaz; bir medeniyet insanı yapan manevi kıymetler manzumesidir. Anlıyor musun şimdi derdin büyüklüğünü? Cahilsin; okur, öğrenirsin. Gerisin; ilerlesin, Adam yok; yetiştirirsin, günün birinde meydana çıkıverir. Paran yok; kazanırsın. Her şeyin bir çaresi vardır. Fakat insan bozuldu mu, bunun çaresi yoktur. Sen cilt yapıyorsun; şiraze nedir bilirsin. Bizde insanoğlu şirazesiz kalmış. Hayat onun için ahenksiz, birbirini tutmayan, günün hayatına cevap vermeyen bir yığın ölü kıymetler tarafından idare ediliyor. Dünyaya baktığımız zaman ayrı görüyor, kendi kendimize kaldığımız zaman ayrı düşünüyoruz. Yığınlarca tezat içinde yaşıyoruz."[138]

Burada Tanpınar kişilik sorununu anlatmaktadır. Türk kimliği ile Osmanlı kimliği arasında bocalayan bir neslin nasıl bozulduğu anlatılır. Ahenksizliğin sebebi yaşadığımız farklı hayat şekillerinin uyumsuzluğudur. Tanzimatla birlikte toplum zincirin halkaları gibi süre gelen devamlılığını kaybetti. Bununda sebebi "Batılılaşmadan sonra hayat şekillerinde yaşanan kopmadır."[139] Hayat şekillerinin yoğun yaşandığın yer zihniyettir. İşte bu sebeple zihniyetin tekrar devam şuuruna kavuşması kolay olmaz. Bütün şark dünyası işte bu bozulma ile karşı karşıyadır.

---

[137] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 87.
[138] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 88.
[139] Hilmi Yavuz**, Felsefe ve Ulusal Kültür**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1977, s. 54.

“Bütün şark dünyası bir ıstırap içindedir. Muttasıl gömlek değiştiriyor, Hind’i, Çin’i Efgan’ı, Arab’ı, Türk’ü hep soyunuyoruz; soyundukça üstümüzden attığımız şeylerin alelade ekler olduğunu, daha derinden bir takım şeyler çıkarıp atmak lazım geldiğini görüyorsunuz. O zaman korkuyoruz; olduğumuz yerde imdat arar gibi sağa sola bakıyoruz. Sonra tekrar başlıyoruz, gene tabaka tabaka soyunuyoruz, tırnaklarımızla derimizi yüzer gibi bir şeyler daha atıyoruz. Zaten biz soyunmasak bile onlar üzerimizden liyme liyme dökülüyorlar. Fakat olmuyor; bize lazım olan, gömlek değiştirmek değil, içten değişmektedir. Bu sadece dıştan yapılacak şey değil. Bunu olduğumuz yerden yapamayız. İçten, dıştan her ufuk, bir görüş zaviyesidir. Cemiyet hayatı zihniyet etrafında döner. İnsanı yeni baştan, esaslarla kurmamız lazım; kıymetlerle yaşayan bir insan. Hâlbuki bu imkânsız...”[140]

Bu cümleler ile Tanpınarın içinde yaşadığı dönemi ve dönemin sosyal ve siyasi gelişmelerini eleştirdiği görülmektedir. Sadece yüzeysel değişimlerin bizi istediğimiz gelişme hızını yakalamaktan mahrum bıraktığı ortadadır. İnsanın yeni bir anlayışla kurulması sağlanmasa biz bütün bir şark ızdırap çekmeye devam edeceğiz.

İsviçrede tahsil gören eski müsteşer Sabih Bey Türkiye’nin gelişim ve değişim sürecini anlatırken asıl düzelmesi gerekenin umumi ahlak olduğunu vurgular.

“Üzülmeyin, beyefendi üzülmeyin... Umumi ahlak düzelmeden hiç birşeyi yoluna koyamazsınız. Ahlak, refahın ve bilhassa gücün boşa gitmediğini anlayan çalışmanın çocuğudur.”[141]

Görülen odur ki, Türkiye’nin ancak çalışarak içinde bulunduğu şartları değiştirecegini söylemesinin arkasında yatan gerçek ahlakın bütün hayatımızı kuşatan özelliğine dikkat çekmektir. Umumi ahlakın düzelmesinin ve milletin yeni kültürün sularında boğulmaması için öncelikle değerler sisteminin gözden geçirilmesi gerekir.

---

[140] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 88.
[141] Tanpınar, **Aydaki Kadın**, s. 134.

Değerler sisteminin sağlamlaştırılması için düşünce duygu dünyamıza daha doğrusu hayatımıza Allah'ı almamız gerekir. "Bütün ahlakımız ve iç hayatımız Allah fikrine bağlıdır. Onsuz bu santranç oynanmaz."[142] Öyleyse toplum öncelikle içine girdiği ahlaki zaaflardan kurtulmalıdır.

4. İNSAN, TARİH, TOPLUMSAL GERÇEKLİK VE DİN

Tanpınar'ın eserlerinde İslam dini ile ilgili kavramlara, İslam büyüklerinin hayatlarına, İslam dininin kutsal mekânlarına, peygamberlerin hikâyelerine, ahiret ve kader düşüncesine rastlamak mümkündür. Eserlerinde vücut bulan kahramanların dindarlıkları ön planda olmamakla beraber Allah inançlarının olduğu, inançla ilgili düşüncelerini zaman zaman ortaya koydukları görülür.

Toplumun içinden çıkan karakterlerin dine uzak olmadığı görülür. Tanpınar'ın Huzur'un kahramanı Suat dışında ateist bir kahramanı yoktur Nitekim Suat bu düşüncesinin de etkisi ile toplumun dışlaması sonucu intihar etmeyi seçmiştir.

Tanpınar'ın eserlerinde din olarak İslamiyet'in toplum olarak Türk toplumunun temel değerleri ön planda tutulurTanpınar, medeniyetin ve tarihin yapıcısının insan olduğunu vurgular. İnsan, medeniyetin, tarihin ve toplumsal gerçeklik olan dinin asli unsurudur. Çünkü her şey insan içindir. İnsan merkezlidir.

Bu sebeple Mahur Beste'nin kahramanı Sabri Hoca'nın tesbitleri önemlidir. Sabri Hoca medeniyetin iflasını insan unsurunun bozulmasıyla meydana çıkaçağını belirtikten sonra sözlerini kararlı bir şekilde şöyle sürdürür: "İnsan bozulur, insan kalmaz …"[143] İnsanın bozulması demek toplumun bozulmasıdır. İnsan bozulması zamanla bir medeniyet ve inanç krizine dönüşür. İnsanın bozulmasıyla başlayan bu kriz sürecinin başında

---

[142] Tanpınar, **Huzur**, s. 301.
[143] Tanpınar**, Mahur Beste**, s. 87.

Doğu milletlerinin genel bir tablosu çizildiği görülür. Bozulan insan değerlerinden utanır ve zamanla değerlerinden soyunan bir insan haline gelir. Bozulan insan önce manevi kıymetler manzumesini kaybeder. Tezatların insanı haline gelir. Tezat içerisinde yaşarmaya başlar.

Ona öyle geliyordu ki bu dekorun içinde yaşayan bir adam gerçekten acı duyamaz. Çünkü acı duymanın ölüm sadece ölüm kaynaklı olduğunu düşünürdü. Oysa "Acımak için ölümün tecrübesi yetmezdi. Hayatın acısını tatmak lazımdı. Aç kalmak lazımdı. Kuru mısır ekmeğinin de acısını tatmak lazımdı. Bir yanda dekorun içinde yaşayan ve öldüğü zaman acı duyacağına inandığı insanlar ve hayatın acısını yaşayan insanlar. Bu yüzden onun için dünya ikiye ayrılıyordu. Hâlbuki kitaplar, sevginin birleştirici bir şey olduğunu yazıyorlardı. Evet, kitaplar ne derse desin, dünya ikiye ayrılıyordu: Bir yanda annesi, kardeşi ve ona benzeyenler, bir yanda da, bilerek veya bilmeyerek onların ıstıraplarına sebep olanlar vardı. Sabri Hoca, bu noktadan sonra medresenin kendisine o kadar iyi öğrettiği adalet fikrine dönmek istiyor, fakat onu eskisi gibi tam bulmuyordu.[144]İkiye ayrılan dünya ilk olarak onun adelet fikrini sarsıyordu. Adalet fikri sarsılan ve dini duyguylarıyla şekil alan, derinlik kazanan birey toplum ve tarih karşısında kendi gerçekliği ile rol alır.

Tanpınar, genel manada dini toplumun bir nüvesi olarak düşürür. Din hayattan bağımsız bir sosyal gerçeklik olarak düşünülemez. Hayat değiştikçe din de zorunlu olarak değişecektir. Hayat devam ettikçe din de devam edecektir.

5. DİNİN TOPLUMSAL ŞEKİLLENMEDEKİ ROLÜ

Dinin her toplumda ve her dönemde toplumsal yapıyı ve bireylerin hayatını tasarlama gibi önemli fonksiyonları vardır. Din sadece bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemez. Yöneticilerle toplum fertleri arasındaki

---

[144] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 80.

ilişkileri de düzenler ve toplumsal uyumu sağlayarak egemen güçlerin birey üzerindeki baskılarını yumuşatır.

Din, fert ve toplumların kendini ifade biçimidir. İslam sadece siyasi bir örgütlenme değildir. Din, hayatın bir parçasıdır. Toplum ise bu parçanın anlamı ve yaşam şeklidir. Hayat sürekli değişirken, şekilden şekle girerken toplumun bu değişimden pay almaması mümkün değildir. Toplumun şekillenirken dinden etkilenmesi doğal sürecin sonuçlarından bir tanesidir. Hayat değiştikçe dinde bu değişimden şekli itibari ile payına düşeni alacaktır. Bu hayatın içerisinde millete ait olan degerlerin yaşam alanları vardır. En önemlisi millete ait inanç ve ibadet şekilleri bu hayatın içinde yaşar.

Tanpınar'ın eserlerinde hayat bulan kahramanlar Allah'a inanan, inançla ilgili mekânları tanıma arzusu duyan ve bu mekanları gezerken mutluluk duyan kahramanlardır.

Huzur'un kahramanı Mümtaz Allah ile olan ilişkisini dünyevi işlerden ayrı tutmaya çalışır.

"İşlerimiz iyi gitmiyor diye tanrıları eleştirmemiz gerekir. İşlerimiz bizim ve benzerlerimizin küçük sakatlıklarıyla, tesadüflerin ihanetleri ile her an bozulabilir, hatta birkaç nesil bozuk gidebilir. Bu bozulma, bu düzensizlik iç kıymetlerimize karşı vaziyetimizi değiştirmemelidir. Dünya ve din işleri arasındaki farkı anlamazsak "İki ayrı şeyi birbirine karıştırırsak çıplak kalırız. Dünya ve dini karıştırdığımız zaman kaybettiğimiz de içimizdeki inaçla hesaplaşırız. Çünkü insan doğası gereği kazanmak ister fakat kaybettiği zaman iç nizamını dini inancını hesaba çekebilir. Bu durumda manevi nizamı sarsılır. "Hatta zaferlerimizi bile tanrıdan bilmemeliyiz. Çünkü ihtimallerin cetvelinde mağlubiyette vardır. Bu anlamda hayatın içinden önümüze konan örnekler mahkemede davaların uzaması, bu vatan üzerindeki tarihi haklarımız, kızkardeşinin evlenmemesi ile Süleymaniye'de okunan sabah ezanı, Müslüman bir babadan doğmamız, paranızı dolandıran emlak tellalıyla iç çehremizi oluşturan kıymetler ile bizi biz yapan büyük realitelerin ilgisi nedir? Bütün bunlar Sonu cemiyete dayanan realiteler olsa bile, bizi kendimizi inkâra değil, şartları değiştirmeye götürmelidir. Mümtaz burada

dinin kişinin sadece maddi menfaatlerini elde etmek için araç olmasına karşı çıkar. Din toplum hayatına düzen verir.[145]

Din siyaset, devlet ve toplum arasında inkâr edilemeyerek ya da görmezlikten gelinemeyecek kadar güçlü bir ilişki vardır. Toplumu yönlendiren ve biçimlendiren bireylerin dini algılayış ve uygulamasını biçimlendiren etki gücü bakımından çok önemlidir.

Dini cemiyet hayatının bir parçası olarak gören Tanpınar da ibadet boyutu ile yaşanan bir inanç alayışına rastlamayız. Fakat cami ve cemaatle kılınan namaz vurgusunun eserlerinde önemli yer tuttuğunu görürüz. Tanpınar'ın cemaat, namaz ve cami konularını bireysel olarak ele almadığını görürüz. İnanç şekillerinin ve ibadet mekânı olan camilerin toplumla birlikte toplumun bir araya geldiği kaynaştığı merkezler olarak degerlendirildiğini görürüz. "İşte Elagöz Mehmet Efendi Camii, benim yalnız dört devresini saydığım bu içtimai jeolojinin her şeyi ve bütün hayatı etrafında toplayan merkeziydi. O bu hayatı hem aşağı yukarı tanzim eder, hem de onun tesiri altında kalırdı."[146]

Dini bir ibadet mekânı olan caminin toplum hayatındaki yerini anlatan bu cümleler dinin toplum hayatının merkezinde olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Camiler ibadet mekânları olmanın yanı sıra bireyin hayatının da önemli merkezleri arasındadır.

"Din toplum hayatı içerisinde ısrarla varlığını sürdürmekle kalmamış aynı zamanda Siyasi inançlar ve bağlılıklar, Aile ilişkileri, Sağlık ve mutluluk, Özgür alan ve sosyal sermaye"[147] konularında etkisini devam ettirmiştir. Dinin toplum üzerinde sadece birleştirici bir etkisi yoktur. Ayrıştırıcı bir etkisi de olabilir.

Din her toplumda toplumsal yapıyı tasarlamada öncü ve önemli bir işleve sahiptir. Dinin ve din etrafında şekillenen inanç merkezlerinin İnsanlar

---

[145] Tanpınar, **Huzur,** s. 51.
[146] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s. 21.
[147] Darren E.Sherkant, Christopher G.Elılıson, Çev. İhsan Çapcıoğlu, **Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar**, Çizgi Yayınları, Konya, 2006, s. 246.

arası ilişkilerde ve insanlarla yöneticiler arası ilişkilerde uzlaştırıcı ve bütünleştirici etkiye sahip oldukları bilinen bir gerçektir.

Tanpınar'ın Huzur romanının başkarakteri Mümtaz'ın eser boyunca etkisi altında kaldığı İhsan'ın dini inkâr eden Suat'a söylediği "Sen, hepimiz ayrı ayrı varız, dediğin anda her şeyi kaybedersin. Varlık tektir ve hepimiz onun parçalarıyız. Aksi takdirde dünya daha beter olur. Saadetimizi ancak bu düşünce ile elde edebiliriz."[148] Bu sözler bize dünya saadetinin tek varlık etrafında kenetlenerek elde edileçeğini anlatır. İnsan birey olarak saadeti elde edemez çünkü varlık takdir ve hepimiz aynı varlığın kaynağında anlam buluruz.

Mahur Beste kahramanı İsmail Molla "Ben şarka bağlı değilim, eskiye de bağlı değilim; bu memleketin hayatına bağlıyım." derken bu hayatın içerisinin ne ile dolduğunun sorusunu da sormayı ihmal etmez. "Bu Müslümanlık mıdır, Şarklılık mıdır, Türklük müdür? bilmiyorum." Burada dikkat edilmesi gereken nokta millet hayatının Müslümanlık, Şarklılık, Türklük tanımlaması ile doldurulmasıdır. Millet hayatında coğrafyanın, inancın, milliyetin etkisi bir kez daha ortaya konur.

"Yirmi senedir okurum. Otuz sene kadılıklarda, Fetvahanede çalıştım. Bir tek şey anladım: Kitapla bu hayatın ayrılığı. Sen garptan geri olduğumuzu söylüyorsun. Zaten herkes bunu söylüyor; elbette doğru bir söz gerektir. Fakat ben daha mühim bir şey söyleyemeyeceğim. Bence ne şark, ne şu, ne bu vardır; etrafımızda gördüğümüz hayat vardır. Bizi yapan bu hayattır. Bütün hususiyetlerimiz oradan gelir. Bu ise kitapta okuduklarımız gibi bir kere için olup bitivermiş şeylerden değildir; daima değişen değiştikçe bizi de değiştiren bir şeydir. Çünkü arkasında eline her meyveyi iştahla ısırmasını bilen bir cemaatin zevk hayatı vardır."[149] İsmail Molla bu cümleleri ile Tanpınar'ın hayat, toplum ve din arasında kurduğu ilişkiyi anlatmaktadır. Bu tecrübe "Diğer şeylerden bahsetmeyeceğim, bildiğim şeylerden bahsedeceğim. En çetin fıkıh meselesini, hazırladığım bir fetva ile hallettiğim bir günün sonunda,

---

[148] Tanpınar, **Huzur**, s. 262.
[149] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91.

evimin kapısında yanlış yunluş bir Arapça ile dua eden, abani sarıklı kör dilenciye gıpta ettim. Onu Allah'a daha yakın buldum; medresede öğrendiğim, tekkede dinlediğim Allah'a değil, fakat içinde yaşadığım bu hayatın yüksek taraflarını insanlığını, cevherini kendinde toplayan Allah'a."[150] Bu ifadeler bilginin feraset ile birlikte bu milletin hayatında var olduğunun tesbitidir. Yaşamın insanı gerçeklere daha çabuk ve samimi ulaştırdığını gösteren bu cümlelerin bu toprakların insanına ferasati kazandırdığının "Halkın dediğinin Hakkın dediği"[151] haline geldiğinin isbatıdır. İsmail Molla Osmanlı'daki ilmiye sınıfının temsilcisidir. Onun görüşlerinin bu anlamda önemi büyüktür. İnançlarımız, medeniyetin ve kültürümüzün büyük yanını ve yaşayan yanını oluşturur.

İnançlarımız ile birlikte toplum hayatına anlam katan ibadet mekânları olan camiler cemiyet hayatının merkezi durumundadır. "İşte Elagöz Mehmet Efendi Camii, benim yalnız dört devresini saydığım bu içtimai jeolojinin her şeyi ve bütün hayatı etrafında toplayan merkeziydi."[152] Bu merkezlerin özelliği Hayatı aşağı yukarı tanzim eden ve hayatın tesiri altında kalan mekânlar olmasıydı. Bu merkezler etrafında akıp bitenlerden hissesini, hareketin şiddetine ve mahiyetine göre alırdı. Toplum hayatının dinamik yapısı fetihlerin ve devletin gücünün yansıması bu merkezlerde karşılık bulurdu. Dönemin şartlarına göre bu ibadet mekânlarına gösterilen ilgide değişirdi. Aziz devri paşaları zamanında küçücük camiimiz pırıl pırıl imiş. Durmadan tamir edilir, halılar, kilimler, hasırlar, yazı levhaları hediye edilirmiş. Hamid devrinde bu hediyeler, nezirler, adaklar azalmış. Balkan harbinden sonra ise az çok bakımsız kalmıştı. Ancak mahalle halkının müşterek yardımı tamamlayabiliyor, böylelikle akşam ve teravih namazları kılınabiliyordu. Toplumun refah seviyesi camilere yapılan yardımların maddi boyutunda etkili olmuştur. Bir dönem padişahlar ve paşaların yardımı ile ayakta kalan bu kutsal mekânlara zamanın şartlarına göre en son olarak fakir

---

[150] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91.
[151] Ömer Seyfettin, **Kızıl Elma Neresi**, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 23.
[152] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 28.

mahalleli sahip çıkmıştır. Görülen odur ki ibadetin ve toplumun merkezi olan camilere gösterilen ilgi yapılan yardım azalmış fakat kesintiye uğramamıştır.[153]

Sosyal birlikteliğin vucut bulduğu mekânların başında gelen Elagöz Mehmet Efendi Camisinin iki kapısı vardı. Buradan bütün mahalleli için olduğu gibi benim çocukluğuma girilirdi. Otuz, kırk metre uzunluğunda olan bu yolun sonunda bahçe birdenbire genişler, yolun kendisi de tam bir zaviye ile asıl binanın önünden aşağı ki sokağa doğru inerdi. Mahallenin erkekleri camiinin bahçesinde toplanır. Oturur konuşurlardı. İnsanları bir araya getiren asıl güç Allah'a ibadet etmeleridir. İbadet toplum yaşamın merkezinde bulunarak hayatlara anlam katar. İnsanların toplumla aralarındaki ilişkide etkili olurdu. Bundan otuz, kırk sene evvel insanlar sadece iş veya eğlence için bir yere gelmezlerdi. Hatta asıl birleştirici olan şey, bunlar değil ibadetti. İman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü. İman, sadece bizi Allah'a bağlayan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hulasa cemiyet hayatında nezaket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı. Onu içlerinde gereği gibi bulamayanlar yahut onun emirlerine gereği gibi itaat etmeyenler de sanki evin taşlığında veya kapının yanı başında küçük bir dolap varmış gibi onun hallerini, o kendinden geçme, çok yüksek bir varlığa bağlama ve tevekkül maskesini yüzlerine geçirmeden dışarıya çıkıp insanların içine karışmazlardı.[154]

6. DİNİN TOPLUMSAL İŞLEVİ

Sosyolojinin ikinci ana konusu olan din, fert ve toplumların kendisini ifade biçimidir. "Endüstri devriminden sonra toplumsal yapıda meydana gelen

---

[153] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 28.
[154] Tanpınar**, Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 28.

değişmeler ve yapılanmalar din olgusunu görmezlikten gelmemişlerdir."[155] Bu durum dönemin etkin sanat adamları içinde geçerlidir.

Dinin toplumdan topluma değişen şekiller de algılandığı için din her toplumda farklı ifade şekilleri ile varlığını devam ettirir. İslamiyet sadece siyasi bir örgütleme olarak kabul edilemez. Aynı zamanda ahlaki bir sistem ve âleme nizam vermek arzusunda olan bireyler vucuda meydagetiren bir iklimdir.

Süreklilik özelliği olan "Din ısrarla varlığını sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda; siyasi inançlar ve bağlılıklar, aile ilişkileri, sağlık ve mutluluk, özgür olan ve sosyal sermaye konuları üzerinde etkisini devam ettirmiştir."[156]

Din, varlığını sürdürürken bireylerin hayatına, yaşam şekillerine, örgütlenmelerine hülasa hayatın her alanına damgasını vurmaya devam etmiştir.

Mahur Beste'nin kahramanı Sabri Hocaya medrese arkadaşları tarafından verilen lakapta bile toplumsal hayatı şekillendiren dinin etkisini görmek mümkündür.

"İstanbul'a geldiğinde Arapçayı ve Fasçayı bilen Sabri Hocaya arkadaşları sessizliğinden dolayı önce dilsiz hoca diye hitap ediyorlarken daha sonra mason locasındaki dostlarının tavsiyesiyle Fransızca öğrenmeye başlayan Sabri Hocaya dinsiz hoca demeye başlarlar."[157] Hoca dini bir kavramdır ve Sabri isimli kahramana toplum tarafından verilen bir ad olarak karşımıza çıkar.

İbadet olarak toplum içerisinde uygulandığı pratiğe dökülen din içinde bulunduğu toplumla etkileşim içerisindedir. Bu sebeple dini sadece vahiy olarak görmemek gerekir.

"Her beşeri sosyo kültürel faaliyetlerde olduğu gibi, kutsal ve aşkın olan ancak, beşeri alana intikali ile sosyolojik bir boyut kazanan dinin içinde bulundugu tarihi ve sosyal çevre şartlarıyla karşılıklı etkileşim içinde olduğu

---

[155] Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1981, s. 17.
[156] Darren E. Sherkant-Chritopher G.Ellison, Çev. İhsan Çapcıoğlu, **a.g.e.,** s. 32.
[157] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91.

bir gerçektir. Bundan dolayı müslüman toplumun bilgisel ve kültürel yapısını, sadece Allah'ın insanlara peygamberi aracılığı ile bildirdiği ilahi bir mesaj olarak linguislik düzlemde değil, tarihi süreç içersinde bu inanç etrafında gruplaşan toplulukların oluşturdukları kültürel evrene ve yerel şartlara göre belirli formlar alan ilişkiler ağı şeklinde görmek gerekir."[158]

"Din ve dine ait olan inanç, ibadet ve davranışlar ferdi özelliklerin ötesinde toplumu ilgilendiren ve birçok sosyal şartlardan ileri gelen etkileşimlerle "[159] din toplum ilişkisi adını veririz.

"Kutsalla kurulan bağla belirlenen din, aynı zamanda bir toplum olayı olma bakımından sosyal bir karaktere sahiptir. Dinin sosyal bir karaktere sahip olması, onun öteki toplum olayları ile karşılıklı etki-tepki ilişkileri içinde bulunması ve din olaylarını belli ölçülerde coğrafi, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı bulunması demektir."[160]

İsmail Molla Bey müslümanlığın bu topraklarda kendi hayatımızla yarattığımız şekiller olduğunu söylemesi bu anlamda önemlidir. Molla Bey bu toprakların havasıyla, iklimiyle, kültürüyle, tabiatıyla islamiyet'in çehresine kattıklarını anlatırken adeta kendinden geçer. İsmail Molla'nın sözlerinin arkasında muhtemelen çocukluğunun bir kısmı Kerkük'te geçen ve Osmanlının son dönemlerinde bir hayli şehir dolaşan Tanpınar'ın ve kadı olan babasının tecrübelerinin izleri vardır.

İsmail Molla, Osmanlı devleti ulama sınıfının bir temsilcisidir. Dinle ilgili bütün meseleleri fıkıh bilgisi ile kitapların yardımı ile çözmektedir. İslamiyet'in kurallarının kültür bakımından farklı toplumsal yapılanmalar içinde olduğunu gördükçe öğrendiği bilgilerin hayattan kopuk olduğunu görür.

Ortak inanç degerlerimizden olan bayram namazının, ramazan ayının, kandil gecelerinin farklı Müslüman memleketlerinde farklı şekillerde tezahür ettiğini gören İsmail Molla Efendi Din ve dine bağlı değerlerin millet hayatına bağlı olarak farklı anlamlar kazandığını söyler. Sabri Hoca İsmail

---

[158] Fazlı Arabacı, **Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları**, Etüd Yayınları, Samsun, 2000, s. 39.
[159] Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 38.
[160] Günay**, Modern Sanayi Toplumlarında Din**, EÜİF Dergisi, Kayseri, 1986, s.43.

Molla'yı "Dikkat et... Halis bir Müslüman gibi düşünmüyorsun Molla Bey [161] diye uyarır. Oysa İsmail Molla'nın düşüncelerine doğruluk bakımından sarsılmaz bir güveni vardır ve sözlerini şu şekilde açar: "Bilakis, tam bir müslüman gibi düşünüyorum, fakat tam bir mücerret bir müslüman gibi değil de bu şehrin ve etrafında, hulasa bu memleketin içinde yaşayan bir müslüman gibi... Düşündüğünü söyler ve müslümanlığın nasıl miras gibi kendisine kaldığını özellikle vurgular. İki yüz yıl bu memleketin içinde yaşayan dedelerimden bana miras kalmış bir müslümanlık. İsmail Mollanın sözlerinden bu Müslümanlığa halkın hayatının sindiği görürüz. Bu müslümanlıkta Tekirdağ karpuzunun, Manisa kavununun, Amasya elmasının, Malatya kayısısının, Hacıbekir lokumunun Itri bestesinin, Kandilli yazmasının, Bursa dokumasının hisseleri vardır. Bu oldukça önemli bir tesbittir. Bu bize Türk milletinin dini nasıl sahiplendiği görürüz. Bu sahiplenişin sonunda ne olursa olsun toplum nasıl bir değişim geçirise geçirsin din bizim olarak kalır. Bu müslümanlığın çehresi, otuz kırk senede bütün etrafıyla beraber değişir; ramazan sofrası, cami sebili, Fatih Kahveleri, Küçük Pazar Çarşısı Divan Yolu... Bu müslümanlığın benim de herkes gibi inandığım akideler vardır. Fakat onların arkasında kendilerini aydınlatan, manalarını yapan bütün bir hayat vardır, hayat vardır. Asıl sihrini o yapar. O ne medreseden, ne tekkeden, ne şeyhülislam kapısından, ne kazasker konağından gelir; halkın hayatından doğmuştur. Onun içindir ki o hayatın emrindedir, ruhaniyeti onunla beraber yürür, içine Frenk icadı bile girer, fakat manzarası bizim kalır."[162]

Sözlerinin devamında İsmail Molla meseleye bakışını biraz daha netleştirir ve halkın hayatına giren, halkın hayatında yaşayan bir islamiyetten bahseder. Bundan bahsederken İstanbul'un ramazan gecelerini örnek verir. Gerçek müslümanlığın halkın hayatında yaşayan Müslümanlık olduğunu vurgular.

---

[161] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 92.
[162] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 92.

“Bir gün Fetvahane’de konuşuyorduk. Arkadaşlardan biri: “Bu arabalı, feraceli, fenerli ramazan gezintilerini kaldırsak,” dedi ; “Fısk’u, fücur menbaı oluyor, ramazanla ne alakası var?” “Yok” , dedim; ilişmeyin, ramazanın ta kendisidir:” Hepsi birden itiraz ettiler. Ben sözümü bitirdim: “Ramazan eğer halkın hayatına ait, eğer müslümanlık halkın ise, bırakın istediği gibi onu geçirsin, ona kendi istediği şekli versin. Yok, sizin ise, siz kendinizi bu memleketin dışında bir şey sayıyorsanız, ramazanınızı da bayramınızı da alın, gidin .” dedim. O zaman birisi : “Kadın erken piyasa gâvur işidir, bizde yoktur.” dedi. “İyi ama ramazanda şehzade başında bizim damgamızı taşır bu neye benzer bilir misin? Fotoğrafta gâvur icadıdır demeye.” diye cevap verdim.”[163]

Müslümanlık eğer kitaptan öğrenilmeye kalırsa soyuttur. Halkın inaçına kattığı unusurlar çoğaldıkca halkın inancına sahip çıktığı ve inancını daha çok benimsediği görülecektir.

Molla Bey’in sözlerinden de anlaşıldığı gibi halkın hayatı, kültürel şekilleri dışında bir İslam yoktur. İslami anlamak toplumun dine verdiği şekli anlamakla kısacası hayat içinde hayat bulan dini anlamakla mümkündür.

Tanpınar dinin özünü değil şeklini topluma bağlamaktadır. Fakat özle şekil arasında ayrılmaz bir bütünlük vardır. Türk insanın islamiyete ve Hazreti Peygambere yüklediği anlam ile diğer müslüman milletlerin bakışı arasında fark olduğunu anlatır.

“Arabistan’da ramazan geceleri minarelerde söylenen naatları dinlerken Peygamber’in bile bizimkinden ayrı olduğunu sandım. Düşün bir kere, Yunus’ta yahut Şeyh Galip’teki Muhammed’i... Bizim ruhaniyetimiz, nuraniyetimiz bize aittir. Bunun en güzel örneği bizim şiirlerimiz arasında vardır.“Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammetsin efendim /Haktan bize sultan-ı müeyyetsin efendim.” Peygambere böyle “efendim” diye ve bu teşrifatle hitap

---

[163] Tanpınar**, Mahur Beste**, s. 93.

edebilmek için evvela Türkçe konuşur doğmak, sonra bizim Türkçemizin içinde doğmak, bizim teşrifat ve adabımızdan geçmek lazımdır."[164]

Türkçe konuşmayan bir milletin Peygamberimize böyle efendim diye hitap etmesi biraz müşküldür. Burada bir milletin hayatının devlet olma mecarasının izleri vardır. Bu devletin ve milletin hayatına şekil ve ahenk katan en belirgin öğe ise İslam dinin ta kendisidir. Bu milletin camisinde, türbesinde bir inacın uslubunun izleri görülecek, tekkelerde Allah ile sevgili birleştirilecektir ki bu dil geliştirilsin bu cümle söylensin.

"Asya içlerinden kopacaksın, bir çığ gibi bu sahillere düşeceksin; orada tıpkı bizimki olan bir imparatorluk kuracaksın, bu toprak üstündeki hayatı nizamlayacaksın; dört asır lüfer, kalkan, barbunya yiyeceksin; badem, gelincik şurubu içeceksin; samur kürklere, beyaz bürümcüklere bürünüp yaşayacaksın; hayat arızalarının üstünde bir vahdanilik fikriyle yaşayacak, onu türbende, camiinde, sebilinde bir üslup haline getireceksin; tekkelerin asırlarca Allah'la sevgiliyi birleştirecekler; dini raşe bir zerafet ve nezaket ayini haline girecek ve sen peygambere hitap için bu dili bulacaksın..."[165]

Yukarıdaki sözler dinin dayandığı zemin ve yaşam merkezi olan hayatın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dini inanç merkezimizin özünde tarihi tecrübelerimizin de etkisi vardır

Din, fertle toplumların kendilerini ifade etme biçimi olurken, bir taraftan da din fert ve topluma şekil vererek yeni bir çehre kazandırarak kendisini ifade eder. Din sadece ferdi bir gerçeklik değil, toplumsal bir yapıdır. İnsanları birleştirir. Hayatlarına düzen verir.

"Onu içlerinde gereği gibi bulamayanlar yahut onun emirlerine gereği gibi itaat etmyenler de sanki her evin taşlığında veya kapının yanıbaşında küçük bir dolap varmış gibi, onun hallerini, o kendinden geçme, çok yüksek bir varlığa bağlanma ve tevekkül maskesini yüzlerine geçirmeden dışarıya çıkıp insanların içine karışmazlardı." [166]

---

[164] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 93.
[165] Tanpınar**, Mahur Beste**, s. 89.
[166] Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, s. 28.

Halkın dinin etrafında birleşmesini sağlayan milli hayattır. Din tarihi ve toplumsal gerçeklik olan milli hayatın içerisinde yer almakta halkı aynı davranış şekillerinde buluşturarak din etrafında birleşmektirmektedir.

”Toplumsal olarak kurulu bu dünyanın gerçekliğini ve önemini günlük hayatlarını yaşamakta olan insanların içerisinde anlamlandırmaya çalışan din”[167] “hem topluma kılavuzluk yapar hem de bilgi bakımından modern düşünce ve ideolojilerin önüne geçer”[168] Dinile toplum arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tanpınar’ın bütün eserlerinde kendisini yoğun olarak hissettirir. Hemen hemen tamamı Allah’a inanan roman kahramanları, ibadet mekânlarını mimari bir bakış açısıyla gezen ve o mekânlarda inançın izlerini gören âşıklar, sosyal hayatın merkezi olan camiler devre göre eser kahramanlarına takılan lakaplar her şeyde bu inancın izi vardır.

Tanpınar, dini milli hayatın bir parçası olarak görür. Din milli hayattan ayrı değildir. Hayat değiştikçe din değişir fakat ortadan kalkmaz. Hayattan bağımsız olmayan bir din anlayışının savunucusu olan Tanpınar toplum hayatı devam ettikçe topluma ait olan her şeyin hatta dininde devam edeceğini vurgular.

“Bütün hususiyetlerimiz hayattan gelir. Ben şarka bağlı değilim, eskiye de bağlı değilim; bu memleketin hayatına bağlıyım. Bu Müslümanlık mıdır, şarklılık mıdır, Türklük müdür? Bilmiyorum.”[169] Bir taraftan bu hayattan beslenen bir yandan da bu hayat ile anlam bulan değerler arasında önemli bir yeri olan dine şekil veren milli hayattır. Mahur Beste’nin kahramanı İsmail Molla milli hayatın dine kattığı manayı bilen bir karekter olarak bize şu bilgileri verir: “Gençliğinde Bağdat’ı, Basra’yı Mekke’yi, Medineyide gördüm. Şamda’da kaldım. Fark ettim ki hepsinin evliyası, kandili, türbesi, bayram namazı bizden farklıdır bizim Şark ve Müslümanlık diye tebcil ettiğimiz şeyler

---

[167] Peter L. Berger, **Dinin Sosyolojik Gerçekliği**, Çev. Ali Çoşkun, İnsan Yayınları, İstanbul,1993, s. 77.
[168] Şerif Mardin**, Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, ,İstanbul 1983, s. 78.
[169] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 108

bu topraklarda kendi hayatımızla yarattığımız şekillerdir. Toplum dine ve dine bağlı değerlere milli hayatın şeklini vermiştir."[170]

Medrese tahsiliyle İslamın dayandığı esasları öğrenen İsmail Molla İslamın kurallarının toplumu şekillendirmede ki etkisinin ve yön tayin edici gücünün dünyanın her yerinde aynı olmadığını görmüştür. Kültürel olarak farklı kodları taşıyan milletlerin dine şekli ve mana yönünde farklı anlamlar kattıklarını vurgular. Özü aynı olan ibadet şekillerine her toplumun kattığı ayrı bir renk vardır. Bütün bu gördüklerinin sonunda İsmail Molla farklı düşünür ve artık anlar ki ulûhiyet çehresi değişmiştir. Bizim toplumun hayatımıza ait olan inançta İtri'nin tekbir'i Hamdullah yazısı hangi mimarın elinde çıktığını bilmediğimiz bir mihrap vardır. Bütün bunlar gençliğinde geçirdiği, memuriyetinde tanıştığı diğer coğrafya ve şehirlerin inanç anlayışından farklıdır. Görünen odur ki bu toplum islamiyete kendine ait birçok maddi ve manevi unsur katarak ortaya Türk toplumun rengini ve havasını çıkarmıştır. Bu Müslümanlıkta Tekirdağ'ın kara üzümünün, Amasya'nın kayısısının, Hacı Bekir lokumunun, Bursa dokumasının hissesi vardır. Bu hisseler bu toplumun İslamiyet nasıl sahip çıktığını onu nasıl şekillendirdiğini ve kendisine ait kıldığının göstergesidir. Bu milli hayat içerisinde dinin somutlaşmasıdır.[171]

Türk milleti İslamiyete bütünleşmiştir. Yediği bir dilim karpuzda bu inancın hissesini görmekte ve onu hayatının anlamı bulmaktadır. Burada dinin özüne bir müdahale söz konusu değilidr. Din toplumsal yapıya düzen verirken, toplum özünü değiştiren dinle hayat bulur. Toplum sahip çıktığı dine kendine ait bir takım anlamlar yükler.

---

[170] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 108.
[171] Tanpınar, **Mahur Beste**, s.109.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHMET HAMDİ TANPINAR' A GÖRE TOPLUM, DİN VE DEĞİŞİM

MEDENİYETİN TEMEL UNSURLARI VE DEĞİŞİM

Toplum iç ve dış dinamiklerin etkisi altında sürekli bir değişim halindedir. Bu değişim basit bir değişim değildir. Bu değişimin içersinde bir medeniyetin milleti millet yapan değerlerini görürüz. Bu değerlerin millet hayatı içerisinde bir değişim ve devamlılık halinde olduğu bilinen bir gerçektir. Değişimle birlikte yön bulan cemiyet hayatı bireyin sosyal hadiseler karşısındaki tavrınıda belirler. "Değişim, temelinde teknolojik gelişmelerin yattığı insanlar arası ilişkilerin değişmesidir. Değişimin öncüsü olarak teknolojik gelişmeyi sayabiliriz. Toplumsal değişme, toplumsal olay aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Toplumsal değişme, bilimsel ve nesnel bir kavramdır. Bu yüzden iyilik, kötülük gibi herhangi bir değer taşımaz." [172]Topluluk halinde yaşayan insanların varlığı toplum nedir sorusunu akıllara getirmiştir. Dışarıda bakıldığında bir insan kalabalığı olarak görülen toplumun nüvesini bir amaç için bir araya gelen insanlar oluşturur.

"Her toplumun bir şekli yapısı, yerleşmiş gelenek ve görenekleri uyulmakta olan kanun ve kaideleri vardır. Her toplum sürekli bir oluş ve değişim içerisindedir. Her şeyden önce toplumu teşkil eden fertler değişir. Bu bakımdan toplumu sürekli hareket halindeki bir bütün olarak tanımlamak mümkündür." [173] Hayatta bir devamlılık vardır. Hayatın merkezinde ise değişimle beraber yenilenen bir tarafı vardır.

Toplumun maddi ve manevi varlıkları, fikir ve sanat çalışmaları niteliklerinin tümü olarak tanımlanan medeniyet Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarında modernlik dediğimiz bir süreçle ve farklı temeller üzerinde yükselen degerler sistemi olarak anlatılır.

Huzur'un kahramanı İhsan ise modernlik dediğimiz süreçle anlattığı medeniyetin kültür ve iktisadi temeller üzerinde inşa edildiğine inanır.

---

[172] Emre Kongar, **Toplumsal Degişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s. 56.
[173] Günay**, Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

Medeniyet toplum içinde meydana gelen değişimin sürekliliğini sağlamak için toplumdan beslenir.

Toplum hayatının medeniyetin getirdiği değişimlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu etkileşimin içerisinde olan fert mazi ile münasebetini yeniden kurmak zorundadır. Çünkü bu değişim bizim hayatımızı doğrudan etkilemekte ve mazimizden derin izler taşımaktadır.

"Güçlük var. Fakat imkânsız değil. Biz şimdi bir aksülamel devrinde yaşıyoruz. Kendimizi sevmiyoruz. Kafamız bir yığın mukayeselerle dolu; Dede'yi Wagner olmadığı için, Yunus'u Varline, Baki'yi Goethe ve Gide yapamadığımız için beğenmiyoruz... Coğrafya, kültür, her şey bizden bir yeni terkip bekliyor; biz misyonlarımızın farkında değiliz. Başka milletlerin tecrübesini yaşamaya çalışıyoruz[174]" Başkalarının hayatını yaşayan bir millet kültür birliği sağlayamadığı gibi kendi kültürel gerçekliğinide kavrayamaz. Başka milletlerin tecrübesinden faydalanıla bilir ancak başka milletlerin hayatını yaşayamayız. Yaşarsak kültür buhranına düşeriz.

"Şark ölsün. Varsın, ölsün. Yerine elbette biri gelir. Asıl yaşaması lazım gelen ölmez. Bizim hayatımız değişiyor. Değiştikçe yaratıyor. Arkasında kendisini yaratan kuvvetle durur. Ne kadar değişirsek değişelim, yapacağımız her yeni şeyde bu memleketin kendisinden gelen bir damga bulunur. Cemiyet hayatında değişimle birlikte devamlılık vardır. Biz ne kadar değişirsek değişelim bize ait medeniyet unsurlarını ne kadar red dersek edelim her şey bizden bir iz taşır. [175]

Osmanlının son dönemlerinde yaşayan Tanpınar'ın eserlerinde çöken bir imparatorluğun izlerini görmek mümkündür. Çöken sadece imparatorluk ve devlet düzeni medeniyetin ta kendisidir. Bu medeniyetin özü ise İnsanı insan yapan manevi kıymetler manzumesidir.

Mahur Beste'de Tanpınar, konağa benzettiği medeniyeti yaşatan yaratıcı bir sevgiden bahseder. Burada Osmanlı Devleti ve Doğu medeniyeti konak sembolü etrafında anlatır. Bir yangın sonrası konak enkazında dolaşan

---

[174] Tanpınar, **Huzur**, s. 250–251.
[175] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 94.

insanlar geriye kalan eşyaların hiçbir işe yaramadığını bile bile onlarda hatıralarını belki de ömürlerinin en ışıklı günlerini görmek için ellerine alır ve bakarlar. “Molla Bey? Bir gün seninle Beykoz’a gitmiştik. O gece ben siz de misafirdim. Gece yangın olmuş, teyzenizin evi yanmıştı. Ne oldular, görelim, diye sabahleyin erkenden yola çıkmıştık. Biz vardığımız zaman ne koca konaktan, ne de mahalleden eser kalmıştı. Yalnız enkaz ortada tütüyordu. Etfaiye, tulumbacılar, fakir halk dumanı tüten kirişlerin, kararmış tuğlaların, demir parçalarının, su birikintilerinin ortasında dolaşıyor, bir şeyler kurtarmaya çalışıyordu. Küçük değersiz bir yığın şey buluyorlardı: Musluk lülesi, erimemiş kurşun boru parçası, eğrilmiş karyola demiri, yarısı yanmış tahta parçası, hulasa yanan konakla, kül olan hayatla hiçbir alakası olmayan bir yığın şey… Sen çok üzülmüştün. Çocukluğumun mühim bir kısmının geçtiği bu koca evin böyle kül olmasını aklın almıyor gibiydi. Boyuna bana çocukken teyzezadelerinizle oynadığınız sofa ile büyük annenizin odasının yerini gösteriyordun.”[176] Sabri Hoca babaannesinin sandığının bulunduğu odaya girdiği zaman medeniyetin yaratıcı tarafını anlatır. “ Orada büyük bir ceviz sandık vardı; ne kadar merak ederdim! Her karıştırdıkça içinde yeni bir şey bulurdum. Galiba ihtiyar kadın beni memnun etmek için her defasında sandığa yeni şeyler koyardı. Çakı, kalem traş, yazı takımı, Eyüp oyuncağı, ipek mendil, Şam’dan gelme baharlı şekerleme kutuları, hulasa her açışında yeni bir şey bulurdum. Sonuna doğru bu sandıktaki eşyayı bitmez sanmaya başlamıştım. Bu sandık bana bütün bir bereket ve şaşırtıcı şeyler mucizesi gibi gelirdi. Büyükannemin ölümüne kadar hep böyle devam etti. Sonra ölünce asıl mucizenin nerde olduğunu öğrendim.”[177]

Burada eşyaya deger katan insanın mucizesi vardır. İnsan kaybettiği bir hakikatin ardında kendi gerçeğini arar ve bunu bulmaya çalışır. Burada yangın yerinde aranan ise bir medeniyetin gerçeğidir. Tanpınar’ın yaşadığı yüzyılı ve tanıklık ettiği olayları dikkate alırsak burada yanan konak dağılan ve yıkılan Osmanlı medeniyetinin sembolüdür.

---

[176] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91–92.
[177] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91–92.

“İşte medeniyet dediğin bu konağa benzer. Evvela o sandığın mucizesi vardı. Yani rahmetli büyük annenin hoşuna gidecek şeyleri sen farkına varmadan hazırlayan sevgisi… Bu, o medeniyetin yaratıcı tarafıdır ve hakikaten bir mucizeye benzerdi. Her şey adeta hazır gibi bir aranmadan bulunur. Her tesadüf, her adım bir mevsim gibi yüklü ve zengindi. Hiçbir arıza bu cömert feyzi tüketmez. Bağdat bitince Kurtuba başlar. O bitince Bursa, İstanbul doğar. En büyük sanat adamından en basit işçisine kadar her kafa, her kol sonuna kadar veluttur. Sonra günün birinde bu yaratıcı taraf ölür. Büyükanne artık yoktur. Konsol, sandık hepsi mucizesini keser.”[178]

Medeniyeti sevgi üretir. Sevgiden toprak yaratır. Sevgi ve toprağın birleştiği mekânlar medeniyet merkezi haline gelir. Mucizeler insanlığa buradan yayılır. Sevgi bitince mucize de medeniyet de biter. Medeniyet aynı zamanda bir devamlılık ve düzendir. Bir bitiş ve son değil sürekli velut olma halidir.

“Mucizenin kendisi değilse bile, ondan her yana sinen sır vardır, emniyet vardır. Aradığını bulmasan bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz. Bir yığın kül kararmış direk, paslı demir, yer yer tüten duman, is ve çamur içinde işte bulduğumuz şey… Şimdi sen istediğin kadar bu artıklarla yeni bir şey yapmaya çalış; istediğin kadar şarkı eski dünyamızı sev, ona bağlı yaşa; sihirli nefes ortadan kaybolduktan sonra elindeki çerçöp yığınından ne çıkar? Hatta hatırında kalan şey bile bir işe yaramaz.” [179]

Yangın yeri bize aynı zamanda Osmanlının içinde bulunduğu son durumu anlatmaktadır. Fransız ihtilalininde etkisi ile gelişen ulusculuk akımları artık dünyada yeni bir sayfa açmıştır. Dünyanın değişen şartlarının etkilediği devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir. İşte bu süreç konakta yangını başlatan ilk kıvılcım olur. Burada dikkat çekilen yangın, Osmanlıyı yakıp yıkan savaşlardan başka bir şey değildir. İmparatorluğun parçalandığı yılları yakından gören Tanpınar dağılan imparatorluğun

---

[178] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91.
[179] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 91.

toprakları arasında yangın yerinde dolaşan insanların ruh hali ile şaşkın ve ağlamaklı bir şekilde dolaşmıştır.

Tanpınar'a göre medeniyet babaannenin yaşadığı konak ve yaratıcı sevgisidir. Konakta bulunan ceviz sandığın içinden çıkanlar ise çocuk muhayyilesi için tam anlamı ile mucizedir. Babaannenin sevgisi ile medeniyet arasında kurulan bağ önemlidir. Babaannenin sandığından çıkan hediyeler medeniyetin mucizesine benzetilir. Bu medeniyetin yaratıcı tarafıdır. Çocuk bu hediyeler hiç bitmeyecek sanır. Ona göre bu hediyeler tıpkı Osmanlı imparatorluğunun sınırları gibidir.

Bir medeniyet her şeyi ile birlikte bir bütün halinde düşünülmelidir. Hayat medeniyetin kaynağıdır. İşte bu sebeple medeniyet bünyesinde devamla birlikte değişimi de taşır. Devam fetihte, tasavvufta, mimaride, inanç dünyasını şekillendirme bir bütünlük ve devam vardır.

Bünyesinde devamla ile birlikte değişimi taşıyan medeniyet müesseseleri ve kıymet hükümleriyle bir bütündür. Bu bütünlük insan bütünlüğüne benzer ve bir insan nasıl bütün organları ile eli, kulağı ve gözü ile bir bütünse medeniyette dil, din ve insanıyla bir bütündür. İşte bu bütünlüğü nesillere aktaran medeniyetin devamlılık halidir. Çünkü birbirlerinden farklı olmalarına rağmen Selçuklular devrinde Anadolu kapılarını zorlayan ilk kurucu nesiller ile Osmanlı fatihleri aynı medeniyetin inşasında rol almışlardır. "Vani Efendi'de Zembilli Ali Efendi, Zembilli Ali Efendi'de ilk İstanbul kadısı Hızır Bey, Bursalı İsmail Hakkı'da Aziz Mahmud Hüdai, Hüdai'de Üftade, Üftade'de Hacı Bayram, onda Yunus Emre, Yunus'ta Mevlana aynı ocağın ateşiyle devam ediyordu."[180] Bu insanların ortak özelliği zamanı bir bütünlük halinde yaşamaları ve hayatı kendilerine verilen kutsal bir emanet gibi görmeleridir. Zaman ve mekân farklılığına rağmen bu nesilleri aynı çizigide buluşturan birlikte oluştudukları medeniyetti. Çünkü onlar parçalanmış bir zamanı yaşamıyorlardı. Çok farklı zaman ve mekânlar da yaşamış olan bu sanatçılar bütünlük sayesinde aynı kökten büyüyen bir aile

---

[180] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 35.

gibi birbirlerinin tamamlayıcısı oluyorlardı. Böyle olduğu içinde bir yere konan bir taş iki üç nesil sonra bir bina olur. "On sekizinci asırda yaşayan Kul Hasan Dede, on beşinci asırda yaşamış olan Eşrefoğlu ile sanki aynı şehirde ve aynı tekkede imişler gibi kavga edebiliyorlar, duygu ve hayat görüşü itibariyle o kadar başka türlü olan Nedim, Fuzuli'nin bir mısrasıyla kendi sansüalitesini anlatıyor, birbiri arkasından gelen nesiller, Hallac'ın haksız yere dökülmüş kanını dava ediyordu. Hülasa fikirler, imanlar büyük bir aile mirasının torunlarda genişlemesi devam ediyorlardı."[181]

Medeniyet bünyesinde sadece bütünlük değil devamda vardır. Çünkü devam olmadan medeniyet olmaz. Bizim Anadolu'da devam halkamızın ilk zincirini kuran Selçuklular bize bu bakımdan önemli miraslar ve mesajlar bırakmıştır.

2. DEĞİŞİM KARŞISINDA MİLLİ KÜLTÜR VE DİL

Milli Kültür bir millet tarafından kendi tarihi boyunca, tasavvur edilmiş veya tatbikat sahasına konulmuş maddi, fikri ve manevi hayat forumlarının ve degerlerinin tümü olarak tarif edilebilir. Dil ve kültür arasındaki bağ kültür tarihcilerinin ve dil filozoflarının önemle üzerinde durdukları konulardan bir tanesidir

Milli kültür: "Tek bir milletin, çalışması dünya görüşü ve davranışları içinde dehasının mefhum ve mücerret halden müşahhas ve maddi hale konuluşu olarak tanımlanırken, medeniyet insanlık tarihi boyunca, birbirine kenetlenmiş hamleler, yani ortak bir miras içinde, bütün milletlere ait dehaların objektif bir gerçeklik haline dönüştürülmesidir."[182]

"Milli kültür, yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukiki, akli, estetik, lisanî, iktisadi ve fenni hayatların ahenkli bir bütünüdür."[183] Modern toplumlar günümüzde tarihin diğer dönemlerine oranla daha hızlı bir değişim sürecine girmiş bulunmaktadırlar. Toplumların artık değişime direnmesi mümkün

---

[181] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 35.
[182] Kongar, **a.g.e.** s. 23.
[183] Gökalp, **a.g.e.** s. 30.

değildir. Kısacası değişim kaçınılmazdır. Ülkemizde Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Atatürk'ün sosyal, ekonomik ve siyasi reformları ile geleneksel yapıdan uzaklaşarak modernleşme sürecine geçiş yolunda önemli mesafeler kaydedilmiştir. Fakat çeşitli siyasi ve sosyal meseleler sebebiyle istenilen başarı istenilen zamanda elde edilememiştir.

Değişme, değişim toplumsal eylem ve etkileşim içerisinde olan toplum yapısında meydana gelen hareketlilik olarak izah edilir. Toplum ve toplum yapısı toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre "değişme" o halde toplumsal ilişkilerde değişmedir. Kısacası toplumsal ilişkileri besleyen ve belirleyen kurumların değişmesidir. Değişmenin özünde aslında toplumsal yapıda rol alan "Bireylerin, aktörlerin düşünceye bağlı olarak davranışların değişmesi yatar."[184]

Değişim, gelişme, evrim, ilerleme, gerileme, tekâmül, teceddüd, yenileşme, modernleşme, çağdaşlaşma, toplumsal değişimi ifade eden kavramlardır. Değişim aslında bireyin yapıp ettikleri ile ilgilidir. Toplumsal değişimin gerçekleşmesinde "İçsel nedenler ve dışsal nedenler rol oynarlar. İçsel neden, değişime kaynaklık edecek fikrin ya da fikirler dizgesinin bizzat temel karakteridir. Dışsal nedenler ise, çeşitli kesimlerin değişime ekonomik, sosyal ve dinsel nedenlerle verecekleri olumlu ya da olumsuz tepkidir." [185]

Değişimin toplumda karşılık bulması halkın bunu algılama ve öğrenme kapasitesine ve değişime önderlik eden kişilere bağlıdır.

"Değişim ve dönüşümlerin başarısı, aynı zamanda yeni fikri ilk himaye eden kimselere bağlıdır. Eğer bu himayeci kimseler, toplumun etkili ve nüfuzlu üyeleri ise; değişime kaynaklık eden yeni fikirler daha çabuk kabul görecektir. Bazı toplumlarda nüfuzlu kimseler aynı zamanda bir otoriteyi temsil eden şef, başkan, eşraf, zenginler, din adamları, gibi kimselerdir. Bundan dolay yenilikçinin önce bunları ikna etmesi gerekir. Bunu dini

---

[184] Kongar, **a.g.e.** s. 45.
[185] Şaban Ali Düzgün, **Sosyal Teoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 95.

platforma taşıdığımız zaman, peygamberlerin ileri gelen kimselere davetlerine özel önem verdikleri görürüz."[186]

Değişimden etkilenen Milli kültürün en önemli öğelerinden bir tanesi dildir. Toplumsal işleve sahip olan dil bir milletin milli hayatının ve kültürünün aktarıcısı olması bakımından da önemlidir.

"Bir milletin medeniyet tarihinden elde ettiği hayat bilgileri, hayat tecrübeleri; milletçe yaratılan ilimler ve sanatlar, büyük millet olarak kazanılan çeşit çeşit kabiliyetler ve zaferler, o milletin yeni nesillerinin ruhuna ve kafasına, en kıymetli birer tohum gibi ekilir. Bu manevi ziraat, bilhassa milli dil, milli tarih ve milli kültür vasıtasıyla yapılır."[187]

Dil, insanların birbirleriyle anlaşmasını sağlayan bir iletişim aracı ve toplumu millet konumuna getiren bağların en güçlüsüdür. Dil, milletin ortak malıdır ve milletin kültür ve uygarlık seviyesi ile yakından ilgilidir. "Dil aynı zamanda düşünme ve duyma biçiminin bir kavrayış şeklidir."[188] Sosyal bir kurum olan dil vasiyle milletlerin geleneklerini, dinlerini, hayat tarzlarını öğreniriz. Milleti meydana getiren fikirlerin başında dil birliği gelir. Dile etki yapmayan hiçbir şey millet hayatı üzerinde etkili olamaz. "Diller ve ögeleri bir çağdan ötekine geçe geçe geldiğinden, geçmişin şimdiki zamana etkileri kültürün en derinlerine işler."[189]

Kültür, din, gelenek, aydın, medeniyet, dil ve toplum kavramlarını, düşünce ve tezlerini edebi olarak eserlerine yansıtan bir yazar olan Tanpınar, hiçbir zaman sanatçı yönünü dönemin ideolojik kavgasına kurban etmemiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, "Biz neydik, nereye gidiyoruz?"[190] Sorularını sorarak toplumun içinde bulunduğu medeniyet buhranına ve buhranın oluşturduğu ikiliğe dikkat çekmektedir : "Bu ikilik, evvela umumi hayatla

---

[186] Düzgün, **a.g.e.** s. 95.
[187] Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Kültür Bankalığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 179.
[188] Bedia Akarsu**, Dil Külür Bağlantısı**, İnkılâp Yayınları, İstanbul,1998, s. 83.
[189] Akarsu, **Dil Kültür Bağlantısı**, s. 82.
[190] Tanpınar, **Beş Şehir**, s. 8.

başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibari ile ikiye ayırmış, nihayet ameliyesini derinleştirerek ve değiştirerek fert olarak içimize yerleşmiştir."[191]

İçinde bulunduğumuz ikilik hali aslında bütün hayatımız kuşatıyor. "Bizi değiştirecek şeylere karşı ne bir mukavemet gösterebiliyoruz ne de ona tamamıyla teslim olabiliyoruz. Sanki varlık ve tarih cevherimizi kaybetmişiz. Bir kıymet buhranı içindeyiz. Hiçbirini büyük manasında kendimize ilave etmeden, her şeyi kabul ediyor ve her kabul ettiğimizi zihnimizin bir köşesinde, adeta kilit altında saklıyoruz."[192]

Tanpınar'a göre bu ikilik ortamında kurmaya çalıştığımız yeni hayatın, kültür ve uygarlık alanında kendi köklerimize bağlı kalması, kendi damgamızı taşıması gereklidir. Modern Türk Edebiyatı'nın bir medeniyet kriziyle başladığını söyleyen Tanpınar, hikâye ve romanlarında medeniyet buhranını ve onun doğurduğu zihniyet ikiliğinin siyasal alanda oluşturmuş olduğu gülünçlüklere dikkat çekmiş, dikkat çekerken de bunu bilgiçlikten öte bir tavırla yapmaya çalışmıştır. Devlet dairelerindeki gereksiz yığılmalar, bunun sonucunda ortaya çıkan israf bu zihniyet ikililiğinin siyasi alandaki en büyük ironilerindendir. Bir kişinin yapabileceği bir işin birden fazla kişi tarafından yapılması şu cümlelerle gözler önüne serilmektedir:

"Belediye reisinin burada gösterdiği hassasiyete hayran olmamak kabil değildi. Bir tarafta müessesemizin iyi çalışması hususunda hiçbir fedakârlık esirgenmiyor. Diğer taraftan da israfın önüne geçiliyordu."[193]

Tanpınar'ın eserlerinde milli kültür ve dilde meydana gelen değişmenin insanı ve toplumu değiştirdiğini bu değiştirdiğine dikkat çekilir. Bu değişmenin yarattığı medeniyet buhranının ise bürokratik yapıyı nasıl etkilediği ironik bir dille anlatılır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'de hiciv eserin adıyla başlar ve eser boyunca devam eder. Bu eser değişen bürokrasiye yönelik bir ironi'dir. Özellikle açıkgözlülük, yutturuculuk, aldanma ve aldatma duygularını, kurum

---

[191] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 181.
[192] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 181.
[193] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 234.

bünyesinde birleştiren yazar eserinde özellikle Cumhuriyet'le değişen Türk insanı'nı ve bu insanların oluşturduğu birçok kurumu bu eserin başkahramanı Halit Ayarcı'nın şahsında hicveder.

Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, Cumhuriyet Dönemi'ndeki batılılaşmanın yanlışlıklarını gözler önüne serer. Esasında, eserin tamamı yanlış batılılaşmaya karşı bir reddiye hüviyetindedir. Değer hükümleri arasında yerini korumayan milli kültürün neden olmadığı sorusuna cevaplar aranmaya çalışılır. Değişen Türkiye ile birlikte değişen insan'ın yaşadığı şaşırmışlık, ruh kargaşalığı diğer bir ifadeyle geçmiş –hal uyuşmazlığı- şeklinde yorumlanabilir. Hızlı değişme ve gelişmeler de insanlarımızı iç hürriyetten koparmış, ürkek ve çok yüzlü yapmıştır:

"Bilhassa bizim gibi üst üste inkılâplar yapmış, türlü zümreleri ve nesilleri geride bırakarak doludizgin ilerlemiş toplumlarda, bu halin inanç ve siyasete de dayandığı görülmektedir. Bu siyasi akideler ise, şu veya bu sebeple gizlenen şeylerdir. Hiç kimse ortada bu kadar kanun müeyyidesi varken, durduğu yerde 'benim düşüncem şudur!' diye bağırmaz."[194]

Pozitivist, fikirlerin ciddi kabuller gördüğü bir dönemde, tasavvuf'a ve Allah inancına bağlılığıyla gündeme gelen Tanpınar'ın eserlerinde bu hissiyatın izlerini her zaman görmek mümkündür. Konya İnce Minareli'yi anlatırken, satırlar arasına sıkışmış bir iki cümle onun islami düşünüşünü yansıtır: "Allah kelamının büyüklüğü önünde insan talihinin biçareliğini anlatmak ister gibi(…)"[195]

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte milli kültür ve dilde yaşanan değişimleri sorgulayan Tanpınar, bu konuya da eleştiri getirmektedir. Din derslerinde kimsenin haberi olmadan yapılan değişim ve dil inkılâbı ince ince sorgulanmakta ve değişimin başlangıç noktalarına göndermeler yapılmaktadır.

"Hakikat şu ki biz abeste ısrar ettik. Küçük emri vakileri inkılâp ve ilerleme sandık. Din derslerinin Arapça ve Acemcenin mektep

---

[194] Tanpınar, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, s. 15.
[195] Tanpınar, **Beş Şehir**, s. 79.

programlarından kimsenin haberi olmadan çıkarılması gibi. Arkasından dil inkılâbı, arkasından münevver enflasyonu ve bütün konforizm. Kadrosuzluk."[196]

3. GELENEK VE DİN

Gelenek günümüzde anlam bakımından karmaşıklık arz eden bir kavram olarak karşımızda durmaktadır. Biz öncelikle gelenek kavramına yüklenen anlamlar üzerinde durmak gerektiğini düşünüyoruz.

"Gelenek sürekli değişenler içerisinde değişmeyeni bulup bugüne ulaştırmaktır."[197] Toplumların gerçek kimliğini oluşturan ve değişmeyen şeyler olarak tanımlanan gelenek kimlik meselemizi temellendirmemize yardımcı olur.

Toplum hayatında yaşayan bireyin zihninde şekil bulan ve bireyin hayatını düzenleyen örf, adet, kültür gibi insan davranışında yaşayan pek çok unsuru gelenek başlığı altında toplayabiliriz.

'Gelmek' kelimesinden türetilen gelenek kelimesi anlam olarak "Bir toplumda bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar alışkanlıklar, bilgi töre ve davranışlar"[198] olarak ifade edilir.

Gelenek toplumsal devamlılığın şartlarından biridir. Toplum dediğimiz varlık geleneğinin gücü ölçüsünde vardır. "Toplumların sağlıklı gelişmeleri için kültürel ünitelerin bile özel gerçeği olmalıdır. Bu duruma göre geleneksiz toplumun varlığını sürdürmesi düşünülemez."[199] Bizde felsefe yoktur hikmet vardır. Hikmetli düşünce bizim yol aydınlatıcımızdır.

Her toplumun bir geleneği vardır ve bu gelenek gelenekçiliğe dönüştüğünde toplumların gelişmesinin önüne bir engel olarak çıkabilir. İnsanları Allah'a bağlayan din insanlara vahiy yoluyla gelmiştir. Fakat aradan

---

[196] Tanpınar, **Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa**, s. 326.
[197] Mustafa Armağan, **Hilmi Yavuz ile Dogu ve Batıya Yolculuk**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003,s.23
[198] **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, 1988 C:1,s.543.
[199] Arabacı**, Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutu**, Etüt Yayınları, Samsun 2000, s. 89.

geçen yüzyıllardan sonra İslamiyet'in bir gelenek olduğunu düşünen ilim adamlarının sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur.

"Geleneğin din üzerinde yapmış olduğu bu tür bir etki dikkate alındığında toplumun değerler ve kurumsal alanda büyük ölçüde esas özgürlüğünü yitiren dinin evrensellik özelliğini içeren aşkın değerleri silinirken diğer yandan geleneğin dinileştirdiği değerler, normlaşarak neredeyse din haline gelmektedir. Böyle olunca bu tür yapılanmalara maruz kalan dinler, evrensellik iddialarına ve tüm insanlığı kavrama isteklerine rağmen içinde şekillendikleri toplumların özelliklerine sıkı sıkıya bağlı kalmış olmaktadırlar."[200]

Biz Tanpınar'ın eserlerini incelerken zaman zaman gelenekselleşmiş din ile karşı karşıya kaldık. Mahur Beste kahramanları İsmail Molla ve Sabri Hoca'nın fikirlerini paylaştıkları bölümlerde bu konuda gerekli bilgiler verilmektedir.

Tanpınar'ın roman kahramanları Sabri Hoca ile hayat bulan "Evimin kapısında yanlış yunluş bir Arapça ile dua eden, abani sarıklı kör dilenciye gıpta ettim. Onu Allah'a daha yalın buldum." cümleleri bize en alt kesimdeki bir insanın dahi Allah'a yakın olacağı mesajını verir. Bu Allah içinde yaşadığımız hayatın içindedir ve biz bunu cümlenin devamından anlarız: "Medresede öğrendiğim tekkede dinlediğim Allah'a değil fakat içinde yaşadığım bu hayatın yüksek taraflarını kendinde toplayan Allah'a yakın buldum." [201]

Tanpınar'ın eserlerinde gelenek haline gelen dinin derin etkileri vardır. Gelenek, gelecek ve din arasındaki ilişkinin boyutlarını Mahur Beste'de daha net görürüz. Yazar bu eserinde geleneğin tümüyle yok sayılmasına karşıdır. Çünkü böyle bir yok sayılma durumunda toplum, tarihinden ve geçmişinden kopmaktadır. Bir taraftan bu düşüncesini canlı tutmaya çalışan Tanpınar bir taraftan da geçmişin özlemini bir hastalık olarak gördüğünü ileri sürmesi gözden kaçmaz.

---

[200] Arabacı, **a.g.e.** s. 89.
[201] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 90.

“Devrine olan düşmanlığı onu ileriye değil geriye götürdü. Ve acayip bir mazi hasretine attı. Kafası tersine işleyen bir saat gibi geçmiş zamanda yaşamaya başladı.” [202]

Cumhuriyet döneminin kuruluş dönemlerinde yaşamış olan Tanpınar Türk toplumunun sancılı değişim sürecine tanıklık eden bir aydınımızdır. Bu süreç içerisinde ideolojik değişme ve kültürel değişme farklı kollardan yürümüştür. İdeolojik değişme ve kültürel değişme karşılarında din ve gelenek olgusunu bulmuştur. Zaman zaman bu olgu ile çatışmışlardır.

Geleneksel yapı ve din içerisinden değişime bakan aydınlarımızda aslında genel anlamda toplumun gelişmesinin yanındadırlar. Fakat değişim bir hazırlık ve bir alt yapı gerektirmektedir. Tanpınar bütün bu mesajları görünüşü modern olan fakat düşüncesi geleneksel olan kahramanlar ile verir. Tanpınar’da gelenek önemlidir. Toplumsal birikimin tümü ile yok sayılamaz. Gelenek içerisinde din olgusunun var olduğu bilinen bir gerçektir.

“Geleneğin Türkiye’de daha çok dini değer ve kültürel kod adı altında varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz. “[203] Muhafazakâr tavır hiçbir şeyin değişmediğini her şeyin olduğu gibi kaldığını kabul eder. Geçmişe ait yaşam biçimin ve değerlerin bugünde aynen devam etmesi gerektiğini söyler. Din, muhafazakâr bir gelenek anlayışına dayanır. Tanpınar bu konuda “ruh medeniyetimizi meydana getiren unusurlardan bir tanesinin din oldugunu vurgular.”[204]

---

[202] Tanpınar, **Mahur Beste**, s. 53.
[203] Arabacı, **a.g.e.** s. 9.
[204] Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, s. 119.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar, babasının memuriyeti döneminde gezdiği Osmanlı coğrafyasının izlerini, küçük yaşta annesini kaybetmesinin acısını ömrünün sonuna kadar içinde taşımıştır. Tanpınar'ın hayatında ailesinin yanı sıra Dergâh Dergisi çevresinin ve devrin siyasi, sosyal hadiselerinin de tesiri olmuştur.

İlk gençlik yıllarında Osmanlı Devletinin dağılma ve Türk milletinin derlenip toparlanma sürecine tanıklık eden Tanpınar'ın eserlerini işte bu noktalardan hareketle değerlendirmeye çalıştık.

Kadı olan babası ile birlikte Anadolu'nun değişik bölgelerini görme imkânı bulan Tanpınar'ın eserlerinde zaman zaman bu yerlerin izlerini görmek mümkündür.

Tanpınar'ın okuru saran üslubu devrin sosyal meseleleri ile ete kemiğe bürünür. Devrin siyasi şartlarının etkisiyle kapatılan türbe ve tekkelerin her şeye rağmen toplum içinde yaşayacağı görüşü ve eğitimin sadece devlete kadro yetiştirmek üzerine kurulmasının zaman içerisinde meydana getireceği işsizler ordusunun toplumsal yapıda oluşturacağı tahribat şeklinde özetleyebileceğimiz birçok düşüncesi bugün dahi tartışılmakta ve geçerliliğini korumaktadır.

Eserlerinde vücut bulan kahramanlardan İhsan, Mümtaz, Cemal, Suat, Hayri İrdal, Nuran, Behçet Bey, İsmail Molla zaman zaman devrin sosyal, siyasi ve ekonomik meseleleri konusunda tartışmalar yapmakta ve yazarın bu konulardaki muhtelif fikirlerini ortaya koymaktadırlar.

Tanpınar'ın eserlerinde, bireyi merkez alan konuları ve toplum hayatına şekil veren düşünceleri görmek mümkündür. Birey için önemli bir kırılma noktası olan aşkın ve ölümün toplum hayatı içerisinde nasıl anlam değiştirdiği Tanpınar'ın eserlerinde görülür. Aşkın, gülümseyen yüzü olan ölümün cemiyet hayatı içerisinde yok olduğunu ileri süren Tanpınar "cemiyette ölüm yoktur. Cemiyette devam vardır." Diyerek toplum hayatının

çeki düzen verdiğin ölümü bireyin dayanacağı daha doğrusu üstesinden gelebileceği bir vaka haline getirdiğini savunur.

Tanpınar'ın, eserlerinin temel konuları aşk, ölüm, hayat, musiki, tabiat, mimari, din, medeniyet, değişim, milli kültürdür. , vücuda getirdiği eserlerinde türkülerimizi, gazellerimizi, şiirlerimizi, milli ve mahalli olan bize ait bütün değerleri önemsediğini kahramanları vasıtasıyla hissettirir. Türk milletinin geçmişinden alarak günümüze taşıdığı referansları netleştirir. Hakiki ve mutlak olan sevginin milli kültürle beslenerek kâinata yayılmasının gerekliliğini hissettirir.

Tanpınar, eserlerinde medeniyetimizin köklerine iner ve oradan sentezlediklerini bizlere sunar. Yaşadığı devrin sosyal ve siyasi etkisiyle tasavvufla ilgili soruları genellikle cevaplamaktan uzak duran Tanpınar'ın eserlerinde ise tasavvufun musiki sohbetleri ve birkaç beyit ile sınırlı tuttuğu dikkatlerden kaçmaz.

Fransız filozof Henri Bergson'un öncülük ettiği sezgicilik akımının etkisiyle devrin entelektüel çevrelerinde etkili olan materyalist ve pozitivist eğilimlerden uzak duran Tanpınar zaman, rüya, değişim, tekâmül kavramlarına eserlerinde sık sık yer vermiştir.

Tanpınar'a göre dini toplumdan bağımsız olarak ele almamız mümkün değildir. Çünkü din içinde yaşanılan toplumla birlikte anlam bulmakta yaşanılan hayata anlam katmaktadır. Tanpınar'ın eserlerinde okur karşısına çıkan kahramanlar hayat içerisinde yaşayan, Allah inançları olan, milli hayat ve din üzerine düşündükleri görülür. Camiyi ise toplum hayatının kaynaştığı bir merkez olarak ele alan, sokaklara adeta bir çiçek gibi serpilen türbeleri hayatımızın ve medeniyetimiz bir parçası olarak gören Tanpınar, dini cemiyet hayatını bir parçası olarak görmenin yanı sıra din ile bireysel beklentilerin karıştırılmasına karşı çıkar.

Din, birey ve toplumlarda farklı ifade şekilleriyle hayat bulur. Tanpınar, hayattan seçtiği örneklerle bu durumu oldukça veciz bir şekilde anlatır. Her toplumun dine bağlı değerlere kendi şeklini verdiğini anlatırken Türk müslümanlığının farkını anlatır. Müslümanlığın bu topraklarda nasıl yaratıldığını örneklerini verir. Peygambere verilen yüksek makamın tarifini

naat örnekleri ile anlatırken. Türk milletinin islam diniyle nasıl bütünleştiğini vurgular. Bu bütünleşme içi boş bir bütünleşme değildir. Bu bütünleşme ramazan geceleriyle, camilere asılan mahyalarıyla, tarlada yetişen mahsulü ve sokaktaki dilencisi ile bir milletin inançlarıyla bütünleşmesidir.

Bütünlük, devamlılık ve değişim içerisinde olan medeniyetin asli unsuru insandır diyen Tanpınar, insanın zihni şartlarını medeniyetin etkilediğini anlatır. Bozulan insan alayışı sadece medeniyeti değil o medeniyete ait değerleri de bozar. Din, toplumda sürekli etkileşim halindedir. Müslümanlık eğer sadece kitapla öğrenilmeye kalkılırsa birey tam bir öğrenme süreci gerçekleştiremez. Gerçek dini öğrenmek için hayatın kısacası halkın içine bakmak gerekir. Dini yaşayış bireylerin ve toplumların ifade biçimi olduğu kadar topluma ve ferde yeni bir çehre kazandırır.

Tanpınar bize hayattaki devamlılığın özünü anlatır. Hayatın değişim ile birlikte nasıl yenilendiğinin ipuçlarını verir. Değişimin toplum yararına çevrilebilmesinin yolu sentezden geçer. Medeniyetin devamlılık ve düzen halidir. Bir bitiş ve son değildir sürekli velüt olma halidir.

Sonuç olarak eserlerinde biz neydik, nereye gidiyoruz. sorusuna cevap arayan bir aydınımız olan Tanpınar'ın romanlarında ve öykülerinde din ve değişimi odak noktası alarak yaptığımız tez çalışması medeniyet, din, milli kültür, dil, ahlak, aşk, ölüm ve tasavvuf, toplumsal değişim, gelenek, konularını içermektedir.

KAYNAKÇA

AKARSU, Bedia; **Çağdaş Felsefe**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1996.

AKARSU, Bedia; **Dil Külür Bağlantısı**, İnkılâp Yayınları, İstanbul,1998.

AKDOĞAN, Ali; **Sosyal Değişme ve Din**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

ATAY, Hüseyin; **İslam'dan Önce Arap Dünyasında Putperestlik ve Yayılışı**, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara,1996.

AKYÜZ, Niyazi, Çapcıoğlu, İhsan; **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık, Ankara, ,2008.

ALPTEKİN, TURAN; **Ahmet Hamdi Tanpınar, Bir Kültür, Bir İnsan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ARABACI, Fazlı; **Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları**, Etüd Yayınları, Samsun, 2000.

ARMAGAN, Mustafa; **Hilmi Yavuz ile Doğu'ya Batı'ya Yolculuk**, Ufuk Kitapları, İstanbul,2003.

ASLANTÜRK, Zeki, Amman, M.Tayfun; **Sosyoloji**, MÜİF Yayınları, İstanbul,1996.

BANARLI, Nihat Sami**; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

BERGER, Peter L. **Dinin Sosyolojik Gerçekliği**, Çev. Ali Çoşkun, İnsan Yayınları, İstanbul,1993.

BOLAY, Süleyman Hayri; **Doktirinler ve Terimler Sözcüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurktan; **Sosyal İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982.

BİRAND, Kamuran; **Dinin Mahiyeti Üzerine**, AÜİFD Yayınları, Ankara,1957.

DEVELİOĞLU, Ferit; **Türkçe Osmanlıca–Lüğat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986.

DÜZGÜN, Şaban Ali; **Sosyal Teoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

DARREN E.Sherkant, CHRİSTOPHER G.Ellıson; Çev. İhsan Çapcıoğlu, **Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar**, Çizği Yayınları, Konya, 2000.

ENGİNÜN, İnci; **Altıncı Kitap, A.H Tanpınar, Bütün Şiirleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

ENGİNÜN, İnci, KERMAN, Zeynep; **Günlüklerinin Işığında Ahmet Hamdi Tanpınar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

ERKAL, Mustafa; **E. Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

GÜNAY, Ünver; **Din sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

GÜNAY, Ünver; **Modern Sanayi Toplumlarında Din**, E.Ü.İ.F Dergisi, Kayseri, 1986.

GÖKALP, ZİYA; **Türkçülüğün Esasları**, haz.Mehmet Kaplan, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1972.

HÖKELİKLİ, Hayatı; **Ölümle ilgili Tutumlar ve Dini Davranışlar**, İslami Araştırma Dergisi, Ankara, 1991.

İMAMOĞLU, Vahit; **Din Psiklojisi Dersleri**, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sakarya, 2004.

İREM, Nazım; Muhafazakârlık, Modernlik, Diğer Batı ve Bergson,

KAPLAN, Mehmet; Tanpınar'ın Şiir Dünyası, Antalyalı Bir Genç Kıza Mektup, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

KAPLAN, Mehmet; **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

KANTARCIOĞLU, Sevim; Ahmet Hamdi Tanpınar, Yapı Bozumcu ve Semiyotik Yaklaşımlar Işığında Tanpınar'ın Hikâyeleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

KIRKKILIÇ, Ahmet; **Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1994.

KILIÇ, Ahmet Faruk; Türkiye'de **Din Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü**, Dem Yayınları, İstanbul, 2005.

KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişime Ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

MARDİN, Şerif; **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

ÜLGENER, Sabri F.; İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul,1991.

SEYFETTİN, Ömer; **Kızıl Elma Neresi**, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2004.

SEZER, Baykan; **Toplum farklılaşmaları ve Din Olayı**, İÜEF Yayınları, İstanbul,1981

SEZEN, Yummi, Sosyolojik Açıdan Dinin Sosyal Müessesler Üzerindeki Tesirler, İFAV Yayınları, İstanbul,1988.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Mahur Beste**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Sahnenin Dışındakiler**, İstanbul, Dergâh Yayınları 1990.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Huzur**, İstanbul, Dergâh Yayınları,1998.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Dergâh Yayınları 2005.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Beş Şehir**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Aydaki Kadın**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

TANPINAR, Ahmet Hamdİ; **Abdullah Efendinin Rüyaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Yahya Kemal**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Hikâyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Yaşadığım Gibi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa**, haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

TOPÇU, Nurettin Topçu; **Kültür ve Medeniyet**, Dergâh Yayınları, İstanbul,1998.

TOPÇU, Nurettin; **İslam ve İnsan**, Dergâh Yayınları, İstanbul,1998.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Bilimsel Araştırmanın Metodolojisi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2000.

Türk Dil Kurumu; **Türkçe Sözlük**; Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

TUNÇ, Mustafa Şekip; **Bergson'un Felsefesi**; Yaratıcı Tekâmül İçinde Bergson, MGSB Yayınları, Ankara 1986.

YAVUZ, Hilmi; **Dogu ve Batıya Yolculuk**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

ÖZET

Ahmet Hamdi Tanpınar, yazdığı roman ve öykülerinde toplumun ortak şuur altından, medeniyet anlayışından, dini hayatından, medeniyete yüklediği anlamdan, siyasi çalkantılarından, milli unsurlardan, içinde yaşadığı dönemin şartlarından bahsederek toplumun geleceği üzerine düşünen bir aydınımızdır.

Çalışmamızda ortaya koyduğumuz gibi Tanpınar dinin, içinde yaşanılan hayat ile birlikte yeni bir çehre kazandığını ve yeni bir huviyete büründüğünü ele almıştır. Bu düşüncesini de hayatın din üzerindeki etkisini anlattığı örneklerle temellendirmiştir.

Eserlerinde din ile ilgili konulara ve örneklere başvuran Tanpınar, toplum içerisinde anlam bulan topluma anlam veren dini anlatır. Din, hayat devam ettikçe, topluma ait hayat var oldukça devam edecektir, mesajını verir. Özellikle toplumlara göre değişen dinin ifade biçimlerinin müslümanlığımıza, Türk toplumunun islamiyete kattığı ruhaniyetin derinliğini net bir şekilde ifade eder.

Anahtar Sözcükler:
Toplum
Medeniyet
Din
Değişim
Hayat

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Tanpınar is an intellectual who thinks about the future of the society through writing about our society's common subconscious, understanding of civilization, religious life, political turmoils, national factors, and social upheavals of his time.

As we display in our study, Tanpınar deals with the changing face of the religion, which is simultenous with the change of the society. And he establishes this idea with the examples from life.

Tanpınar who gives examples and subjects about religion tells the religion which takes its meaning from the society and makes the society meaningful. 'Religion will exist alongside with the society' is one of his main themes of his Works. He clearly implies the depth of the spirituality mingled to the Islamic Religion by the Turkish society and to our religious life by the languge of the religion which differs according to the societies.

Key Words:
Public
Civilizaion
Religion
Changing
Life